

# מאזנים

ד"ר חנוך לפרות

## מוזנאים - مجلة أدبية

# MOZNAIM

ד"ר חנוך אגודת הסופרים העברים במדינת ישראל

<p>עורך: ד"ר משה גרנות</p> <p>מועצת מערכת: יו"ר - עדנה מיטווק-מלר, שלמה אברמוביץ', נילי דגן, נורית יובל, ד"ר לימור שרייבמן שריר</p>
<p>גיליון מס' 6 • כרך פ"ז (שנה 85)</p> <p>טבת תשע"ד • December 2013</p>
<p>Literary Journal – published by The Hebrew Writers Association in Israel.</p> <p>Edited by <b>Dr. Moshe Granot</b></p> <p>P.O.B. 7111, Tel Aviv 61070, Israel • E-mail: granotmoshe@walla.co.il</p>
<p>יוצא לאור על-ידי אגודת הסופרים העברים במדינת ישראל (ע"ר)</p> <p>בסיוע משרד התרבות והספורט</p>
<p>כתובת המערכת: בית הסופר על-שם ש. טשרניחובסקי</p> <p>רח' קפלן 6, ת"ד 7111, תל-אביב 61070</p> <p>טל' 03-6953256/7, פקס' 03-6919681</p> <p>דואר אלקטרוני: granotmoshe@walla.co.il</p> <p>אתר אינטרנט: www.hebrew-writers.org</p>
<p>סדר והפקה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ, טל' 03-6850980</p>

<p><b>הוראות לכותבים:</b></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. מפתח החומר הרב המגיע למערכת מאזנים, מתבקש כל כותב לצמצם במספר היצירות הנשלחות.</li> <li>2. נא לשלוח חומרים בקובץ WORD בלבד.</li> <li>3. יש לקרוא לקובץ הנשלח על פי הפרטים הבאים, ובאותו סדר: שם פרטי, שם משפחה, שם יצירה וסוגה.</li> <li>4. כתבי יד לפרסום יש לשלוח לדואר האלקטרוני של העורך granotmoshe@walla.co.il.</li> <li>5. הכותבים מתבקשים למעט ככל האפשר בהערות שוליים.</li> <li>6. שירים יש להגיש מְנַקְדִים!</li> </ol> <p>תודה</p>
---

עטיפה קדמית – תמונתו של שאול טשרניחובסקי. עטיפה אחורית – איור דני קרמן, שריפה. האיורים בגיליון זה – בידי דני קרמן, אירנה קליימן (באדיבותה של שמחה סיאני) ונורית יובל. דיוקנאותיהם של מייסדי "מאזנים" – ביאליק, לחובר וברקוביץ – שבראשי המדורים, צוירו בידי משה גרנות.

דבר העורך	..... (עטיפה קדמית פנימית)
"אז שיר חדש ישיר משורר" – לשאול טשרניחובסקי באהבה	.....
יוסי גמזו: פגישה בגשם	2
ענת זגורסקי שפרינגמן: שאול, שלום לך!	3
שושנה ויג: זקבת השער	4
שמחה סיאני: ואת שמי נשאת	4
לאה טרן: הזמיר לא מת	5
מנחם פאלק: בחלומי	5
יפה לרנצי: שיר תהלה למעדר	6
חיה בנצל: טייל לילי	6
יוסף כהן אלרן: איה אותה ארץ	6
הרצל חקק: הפך השבועה של השירה	7
בלפור חקק: הפך השבועה, כף האהבה	8
עמוס עוז: "ריחוגף מלא וסמיך ומרוה"	8
"מאזנים" מארח את ראשי אגודת הסופרים הפולנית	.....
סרגיש סטרנה-ואחוביאק – Sergiusz Sterna-Wachowiak	.....
בחזרה הביתה	10
אנה נאסילובסקה – Anna Nasilowska: הן; ליאנג ליאן	12
בוגדאן באראן – Bogdan Baran: וידויו של אבי המאה; שעון חול;	.....
הפיכה בארמון	14
גבריאלה מאטושק – Gabriela Matuszek: ארוטיקה ופוליטיקה	14
יאצק מוסקבה – Jacek Moskwa: גלמים פולנים	15
הצדעה לשפות שלידתן בגולה – ערבית-יהודית	.....
נהוראי מ' שטריט: האם יצרו יהודי צפון-אפריקה ספרות בארצותיהם?	17
נהוראי מ' שטריט: יצירות ספרותיות של יהודי מרוקו שעברו מפה לאוזן	18
סאלים הילאלי: "אילא ייחבוק ארתאח" = "אם אוהבים אותך – תירגע"	19
ד"ר מרים גז-אביגל: השירה בלשון הערבית-יהודית של נשים וגברים	.....
מאוצות האסלאם והמזרח	20
פרופ' אפרים חזן: היצירה הערבית-יהודית בתוניסיה	23
ד"ר יהושע מאירי: לשון הערבית המדוברת של יהודי בגדאד וסביבתה	26
הצדעה לשפות שלידתן בגולה – לדינו	.....
מרגלית מתייהו: היצירה בלדינו	28
יונתן גורל: פתגמים ואמרות בלדינו	30
אברהם קאפון: איל אורלוגיו (לה אורה) ריגלאדו – השעון המתקן	32
הצדעה לשפות שלידתן בגולה – יידיש	.....
אברהם סוצקבר: תחת לכן פּוֹכְכִין	33
דורה טייטלבוים: גם העץ	33
אליעזר שטיינבארג: מדוע יורקת החתולה בפניו של הכלב?	34
אלתר קציזנה: תורכי	36
יצחק גנוז: ליטוואק ציילעם קאָפּ – ליטבק ראש צלב, והמסתעף	39
ציילה דגון: יידיש ויידישקייט	40
אלי אשד: עברית או יידיש?	43
בלהה רובינשטיין: עולם ומלואו: רחוב קרוכמאלנה בווארשה	44
ד"ר עדינה בראל: חומרי קריאה ולמידה ביידיש של "בית יעקב" בפולין	46
ד"ר עדינה בראל: "השוו את עצמך לגברים"	50
שער השירה	.....
כרמית רינצל: פעם אָהִיהָ צֶמַח	52
אבינועם ברתנא: לפני השנה	52
בן בן-ארי: אֲנָשִׁים לְבָנִים; אֵל תְּפָרְעוּ לִי	53
יפה אגהוב: הוֹיִים טוֹבוֹת; סְקְרִיִּית	53
אסתר רוזנפלד: הצעקה	54
דלילה מסל-גורדון: אָני קְדַרְתְּ קָפָה	54
שער הסיפורת והעיון	.....
חיים ספטי: פְּרִיחָה	55
יערה בן-דוד: אהבה שנצרפה במהמורות החיים	56
משה גרנות: האם יש מוצא מאהבה אובססיבית?	57
ניצה בן-דב: הציפור והאבן	59
יוסף כהן אלרן: יולי נולדה בסתיו	60
גנדים	.....
יצחק ברויסיף: רשימות מן הגנזך 2	62
ספרים שהגיעו למערכת / דוד מלמד	64
הרצל חקק: אגרת לחברים	..... (עטיפה אחורית פנימית)



# "אז שיר חדש ישיר משורר" – לשאול טשרניחובסקי באהבה

## יוצרים בני דורנו מתכתבים עם המשורר הנוער

יוסי גמזו

### פגישה בגשם

שנדמה לו שהם שיכים אל הגוף השיה, מצדו, אל הילד  
כמו אבא לבנו וכמו בנו אל עדן התמימות החפה מטעות.

רק שלפני נחת עליו רעם של צחוק ההופך בו לקרח  
את כל מחזור-דמו, ואין זה רעם של סופה  
ולא צחוקו של אבא, כי מעל אותם מתנים  
שהוא מחבק בטעות מקומת-ליליפוט הפתטית שלו  
רואה הוא איזה גוליבר מפחיד ולא מכר לו  
שתקף עמד על מהות טעותו של הילד ועט מעליו  
עם ראש מקרזל רעמת תלתלים ושכם מסתמר כסבר-פרא  
של הוד מלכותו האריה השואג בכלובו שבגן-החיות  
שבפנת רחוב הדסה ושלמה המלך  
ליד שדרות קק"ל, או של אחיהו המרעים  
אריה דומה בלוגו המקדים תמיד כל סרט  
של מטרו-גולדוין-מאיר, וכפת אותו ארי  
צונחת על ראשו אבן מוזר, היא לא דורסת  
אלא לוטפת שם כל שעה שסמרה עד עכשיו מאימה  
והרעם נוהם במבטא הרוסי לאביו העומד בסמוך לו:  
"מה הוא נבהל פה המאלצ'יק (הילד) שלך מידי על ראשו?  
אני, כדוקטור מדיציני ופואט גם יחד  
מבטיח בזאת שפואזיה אינה מחלה מדבקת" – וכאן  
הו אשב ולוטף את הראש הקטן והתור מתקדם לו אל דלת  
האוטובוס אליו הם נכנסים כבני מרון.

בערב, בשוכם לבר-כוכבא 67,  
קומה שלישית, עולה המאלצ'יק על כסא-מטבח

בתחנה של קו 5, בשמריהו ליון, מתחת  
שמית פיקה של ענני חשון סמיכי אפר  
שמשפריצים דמעות מטר כמו טאלק דקיק של מים  
או קונפטי של חתנו תבבית הרבנות  
של אז, מעל לתל-אביב קטנה ומנדטורית,  
בתור המחכים לאוטובוס כמו לגודו  
רואה היילד טור צפוף אפוף מעיל-גשם  
ויודע שאבא שלו מלפך באחד מהם, אלא שלא  
ברור לו מי מהם זה הוא ומי הם כל היתר  
כי מרגע שבו נשמטות שתי ידיו הקטנות שעיפו מלפנת  
את הגוף המפר העטוף במעיל הארץ הם כלם שם ביחד  
דומים זה לזה שפשוט אי אפשר להבדיל ביניהם כמו חומה  
סינית כזאת של זרות ושל ארג אטום לחלחול מי הגשם  
אך גם לזהו המדור-לחפוש-הקרובים של עיניו התוהות  
אל מי מהם להצמד כעת שכבר הגיע  
האוטו כמין נחמה שהופיעה  
לפני יציאת נשמה.

בלית ברירה, כמו מהמר, עושה הוא אן-דן-דינו  
מנמך קומת בן הארבע שלו בעיניו שאינן מגיעות  
אלא לכל היותר עד מתני הגופים החופזים שם אל פתח  
דלת האוטובוס, זו הנפתחת כפיו הפעור של הדג  
שבלע את יונה הנביא ואכן הוא חובק כמו ידיו של טובע  
חיש, כגלגל-הצלה את מתניו הלוטים מעיל-גשם של מי

ומוריד מגבּהי האָרון תְּעוּדָה שְׁנֵתְנָה לוֹ אֶסְתֵּר הַגִּנָּת  
 (זאת שֶׁתִּטְרֹף אֶת נַפְשָׁהּ אֲבָל לֹא מִפּוֹאֲזִיָּה כִּי אִם מִבְּדִידוּת)  
 וְעֲלֶיהָ כָּתוּב שֶׁהֵלֵךְ בְּנִדְיֵט לֹא קָטָן אֲבָל מָה, גַּם שְׂוֹקֵעַ  
 לֹא פִּעַם בְּמִין חִלּוּמוֹת בְּהַקִּיץ כְּמוֹ קוֹלֵט תְּשֻׁדוֹרוֹת עֲלוּמוֹת  
 מֵאִיזוֹ מִמְלָכָה סוּדִית שֶׁל כֵּת פְּנִטְיוֹנָרִים  
 שֶׁהוּא פָּאָלוֹ מִין סוֹכֵן כְּפּוֹל שְׁלָה, וְעַל  
 הַתְּעוּדָה הַזֹּאת מְדַבֵּק, עַל תְּקוּן שֶׁל גִּשְׁפִּנְקָה  
 שֶׁל מָה שֶׁקְרוּי אֲזוֹ הַוְעֵד הַלְאָמִי שֶׁל פִּעַם, בּוֹל  
 שֶׁמְתוֹכוֹ נִגְלִים לוֹ שׁוֹב אוֹתָהּ רַעֲמַת־פְּרָא  
 וְאוֹתוֹ שִׁפְסֵם־אֵימִים שֶׁנֶּרְאָה לוֹ הַבְּקָר  
 מִפְּחִיד כְּלֶכֶךְ בְּתוֹר לְאוֹטוֹבוּס שֶׁל קוֹ 5,  
 וְהוּא יוֹרֵד מִן הַכֶּסֶף וְרָץ עִם זֶה, אֶכְסֻטֻטִּי  
 לְאֵבָא וְשׁוֹאֵל אוֹתוֹ: "זֶה לֹא אוֹתוֹ הַדּוּד  
 שֶׁאָמַר עֲלֵי מֵאֲלֻצִּיק?" וְאֵבָא אוֹמֵר לוֹ:  
 "זֶה ד"ר שְׂאוּל טְשְׁרֵנִיחוּבְסְקִי,  
 זֶה שֶׁלְטֹף אֶת רֵאשֵׁוֹ וְהַבְּטִיחַ לָךְ שְׁזָה לֹא מְדַבֵּק."

הֵלֵךְ חוֹזֵר וּמְבִיט בּוֹ, בְּבוּל, וְהַדּוּד לֹא מִפְּחִיד כְּבָר, לְהַפְּרָ:  
 מִשְׁהוֹ רַךְ וְאֶפְלוֹ צוּבֵט אֶת הַלֵּב בְּתוֹגַת מְבִטוֹ.  
 מָה שְׂאוּתוֹ הָאֵרִי הַשׁוֹאֵג בְּמִבְטָא שֶׁל בֵּן קָרִים לֹא יוֹדֵעַ  
 וּמָה שֶׁהֵלֵךְ עֲתִיד לְגַלוֹת תּוֹךְ שְׁנַיִם, בֵּין הַרְבֵּה לְחִישוֹת  
 הוּא זֶה שֶׁתּוֹךְ זְמַן לֹא אֶרֶךְ מִן הַתּוֹר בְּשִׁמְרָהּוֹ לְוִין וּבְגִשְׁטִים  
 הַהוּא, הַדּוּמֵעַ דְּמַעוֹת עֲבָרִיּוֹת, יְתַמוּטֵט הָאֵרִי בְּתֵאָה  
 שֶׁל נְזִירָה בּוֹדְדָת, רוֹסִיָּה וּפְרָבוֹסְלָאבִית  
 שֶׁפִּעַם הֵיְתָה זּוֹגְתוֹ לְחִיִּים וּפְתָאִם הִיא עֵדָה לְמוֹתוֹ  
 לֹא מִפּוֹאֲזִיָּה כִּי אִם מְלוֹקְמִיָּה, אֶצְלָהּ, בְּמִנְזֵר שֶׁמְמַנּוֹ  
 הַבְּרִיחוֹ אוֹתוֹ, כִּךְ סִפְרוֹ שֶׁם בְּדַחֲלֵוֹ וּרְכִילוֹ חוֹגִים יוֹדְעֵי־סוּד,  
 מִיָּד ל"הַדְּסָה" בְּהַר־הַצּוֹפִים פֶּן יֵאֱמָרוּ מוֹרְדֵי־אוֹר כִּי הִשְׁיִקְסַע  
 זֹאת שֶׁגֶרְמָה לוֹ לְכַרְעַ לְנַכַח פְּסָלוֹ שֶׁל אֶפּוֹלוֹ כְּשִׁפָּה  
 שׁוֹב אֶת נַפְשׁוֹ וְצָרִיךְ לְהַכְשִׁיר בְּחוֹתֵם הַבְּד"צ שֶׁל גְּלֵאט כְּשֶׁר  
 לֹא רַק אֶ תְּשִׁמוּ אֶלָּא גַם אֶת עֶרְפֶּל נִסְבּוֹת פְּטִירְתוֹ וּמְקוֹמָהּ.

וְרַק טַעוֹת אַחַת, שֶׁל הַפּוֹאֵט וְשֶׁל הַדּוֹקְטוֹר,  
 יִזְכֹּר תְּמִיד הֵלֵךְ מֵאוֹתוֹ לְטוֹף חֲטוּף  
 בְּהַתִּיָּסְרוֹ עִם כָּל עֲלָגוֹ תְּשִׁירֵיו שֶׁלוֹ כָּל לִילָה:  
 פּוֹאֲזִיָּה הִיא פֶּן מִחְלָה מְדַבֵּקָת  
 שֶׁטְרָם הִמְצָא לָהּ חֲסוּן...

## ענת זגורסקי שפרינגמן שאלו, שלום לך!

19 שנים חלפו מאז הנס הגדול שקרה לי (פרס ע"ש טשרניחובסקי על ספרי "אישה מודולרית"), ואני כותבת לך. במלאות 70 שנים למותך, ומספרת ששוב ביקרתי במשכנך הקבוע, שברחוב טרומפלדור. כשאחזתי בקיר האבן הגבוה של קברך, עלה בראשי קיר אבן אחר, "קיר הפלא אשר בוורמיזה". זה מהבלדה שכתבת ב־1924. כן, זה שאתה מתאר בה את האגדה הקשורה בעיר וורמיזה, אודות קיר אבנים שזו ממקומו כדי להציל אישה יהודייה הרה, שלא תהיה למרמס תחת רגלי הפרשים שהופיעו מולה ברחוב הצר. אני מזכירה לך את מילותיה:

"אִשָּׁה יְהוּדִיָּה...  
 נִלְחָצָה הִיא בֵּין קִיר לְקִיר,  
 הָאֲדָם־עַץ, וְהַכְּתֵל־גִּיר,  
 וְיַחְמַל קִיר וְנִבְקַע חִישׁ,  
 אִין רוּחַ וְהַצְּלָה!  
 ...וַיְהִי כִּי קָשָׁה לֵב הָאִישׁ,  
 וַיַּחְמַל קִיר וְנִבְקַע חִישׁ,  
 וַתְּבוֹא בּוֹ הָאִשָּׁה."

אגדה, שקשורה למקום, אומרת, שהייתה זו אימו של רש"י שכך ניצלה. והרי בית מדרשו של רש"י היה ועודנו ברובע היהודי של ורמיזה.

אני רוצה לספר לך על מוזיאון לתולדות היהדות שנמצא בברלין, שתוכנו על ידי האדריכל דניאל ליבסקינד. בגן המוזיאון מוצג פסל שום ענק, ועל שום מה? על שום ראשי תיבות של שלוש ערים גרמניות, שהייתה בכל אחת מהן קהילה יהודית מפותחת: שפיררה, מגנצא, וורמיזה. (הן שפיררה, וורמס ומיינץ־היום) הרי אתה הנצחת לפחות שתיים מהן: בבלדה על "קיר הפלא של וורמיזה", ובפואמה על "ברוך ממגנצא". הבלדה שלך מסתיימת, במילים:

"... וְלוֹ קִרְהָ הַדְּבָר בְּיַמִּינוֹ־כִי־אֲזוֹ  
 לֹא תִזוּזוּ מִמְקוֹמָהּ גַּם־אֶבֶן!" (סווינימינדה 1924)

אולי אשמיע לך גם את השיר "הכותל" – כתב אותו יוסי גמזו, והלחין דובי זלצר:

" – יֵשׁ אֲנָשִׁים עִם לֵב שֶׁל אֶבֶן, יֵשׁ אֲבָנִים עִם לֵב אֲדָם."

תסכים איתי, עד כמה הכול מתחבר.

כך אמר הנביא יחזקאל בפרק ל"ו – "וְנִתְּתִי לָכֶם לֵב חֲדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתְּנוּ בְּקִרְבְּכֶם וְהִסַּרְתִּי אֶת לֵב הָאֵמָּה מִבְּשַׂרְכֶם וְנִתְּתִי לָכֶם לֵב בָּשָׂר..."

אני ממשיכה לאחוז בקיר האבן שלך, כבגלגל הצלה, ומחכה...

שלך, ענת זגורסקי שפרינגמן

## זֶהֱבַת הַשֵּׁרָר

על פי לנכן / שאול טשרניחובסקי

הוּי, יוֹנְתִי מִלְאָךְ צָהָב  
 בַּת כֶּפֶר תַּמְיָמָה  
 אֵלֶיךָ כְּמַהֲתִי מִבֶּקֶר עַד לַיִל  
 אֶת מִלְאָכִי  
 רַחֲקֵתִי עַד אֵלֶיךָ  
 נִדְדַתִּי לְאֵהָב בְּאַרְץ אַחֲרַת

הוּי, יוֹנְתִי מִלְאָךְ צָהָב  
 לְבִי אֵינּוּ חֵשׁ בְּטוֹב  
 אָנּוּ מִמְרַחֲקִים נוֹגְעִים  
 וְאֵינִי שְׂבַע דְּמוּתֶךָ  
 וְצַעֲקֶתְךָ מֵאַרְץ נָכָר

הוּי, יוֹנְתִי מִלְאָךְ צָהָב  
 אֶת תּוֹרַת אִמִּי נִטְשֵׁתִי  
 וְאֶת כָּל עוֹלָמְךָ מְכַשְׁפּוֹת  
 וּמְזַיְקִים מִבְּרִיחִים אֶל פְּחָדֶיךָ  
 עוֹרְבִים שְׁחָרִים

הוּי, יוֹנְתִי זֶהֱבַת הַשֵּׁרָר  
 נְשִׁיקוֹת פִּי אֵלֶיךָ  
 מִגַּע יְדֵי לְגַמוֹת יְדֶיךָ  
 אֶלְטַפֶּךָ עַד תִּשְׁקֹט  
 הָאֵהָבָה



איור - דני קרמן

## וְאֵת תְּשֻׁמֵי נִשְׂאָתָךְ

שיר הד

לשירו של שאול טשרניחובסקי - "ואת שמך אני אשא"

מִבִּיטָה בְּדִיּוֹקְנֶךָ  
 וְחוֹלְמַת - שְׂאֵת תְּשֻׁמֵי נִשְׂאָתָךְ  
 וְלֹאֲשֶׁה בְּדַמּוֹת שְׁוֹרְרֶתְךָ שִׁיר זֶה  
 הַדּוֹאָה עַל כְּנָפֵי חֵלוֹם -  
 וְלֹא יִדְעֶתָ.

מֵעֵבֶר גְּבוּל יוֹבְלִים בִּי נִטְעָתָה,  
 מִי אֵהָבָה זָכִים,  
 וְלִמְרַחֵק הָעֵתִיד -  
 לֹא הִגַּעְתָּ.

אֲנִי פּוֹרֶטֶת עַל מִיתְרֵי נָבֶל  
 תַּעֲלוֹמוֹת

בְּנַעַם וּבְזִיו שֶׁל מְלִים.

עֲטִיתִי חֹן אוֹתִיּוֹתֶיךָ  
 כְּמַחְרֹזֹת פְּנִינִים עַל צְוֹאֲרֵי.  
 אֵיךְ חֲדַרְתָּ אֶל תְּהוֹם חֲלָדִי  
 מִנֶּשֶׁק עַפְעָפִי,

מֵעֵתִיר עָלִי אֵהָבָה

וְאֲנִי, לְמִשְׁמַרַת עוֹלָמִים  
 כְּנִשׁוֹב רוּחַךְ בְּשִׁמִּי תִכְלַת,  
 אֶנְצָרְךָ.

פּוֹרַח שְׂמֶךְ בְּלִבִּי, שְׂאוּל,  
 וְאֶבִּיבוּ - עוֹלָמִים,

עֲטָרָה אֲשׁוֹר מִשִּׁירֶיךָ,

כְּכֹלָה נְאוּהָ אֵהָבָה

טוֹבְלַת בְּאוֹר מְלוֹתֶיךָ.

כְּחֶתֶן לְכִלְתּוֹ יְדִבֶּק בִּי לְבָרָךְ

וְיֵאִיר נְתִיבִי

בְּמַמְלַכַת הַטְּהָר וְהָאֵהָבָה.

ניקוד: אסי דגני

הַזְמִיר לֹא מֵת

חֵי כָּאֵן וְעֵכְשׁוֹ  
 רַק הַסִּירִי מֵעָלָיו  
 צָעִיף אַרְגָּמַ וְשֵׁתְקָנִי  
 חוֹתֵם־דָּם  
 יִקַּח אֶת הַזְּמִן שְׁלוֹ  
 יִתְחִיל לְשִׁיר  
 אוֹ לְדַבֵּר  
 כְּבָר מְזִמֵּן הָיָה סוֹגֵר עֵינָיו  
 פְּתֹאֹם רוֹצֵה לְהַזְדַּקֵּן אַחֲרֵת  
 מִמֵּי הַשִּׁדְעָה עַד כָּאֵן  
 הוּא מֵרַחֵם עַל הַיְלָדִים  
 גַּם עַל הַזְּקֵנִים יֵרַחֵם  
 בַּחֲרֹף לְבָדָם  
 כְּמוֹ הָיוּ מְרַכְּזֵי קַהֲלֵתִי  
 מֵיָתֵם  
 בִּיחוד עַל אֱלוֹהִים  
 יֵרַחֵם  
 מֵעֵבֶר לוֹיִלוֹן לְבָן  
 הוּא זָקוֹק לְהוֹכְחָה  
 לְמַבְטֵי אֲנוּשֵׁי  
 כְּמוֹ מִנְגֵּנוֹן הָאוֹר  
 מְחַבֵּר אֶת הָאֲמֵת  
 אֶל הַשְּׂמוּעָה  
 רֵיחַ הַגּוֹפָה  
 תְּמוֹנוֹת מְשֻׁפָּחָה  
 אֶהוֹבוֹת  
 תְּלוּיּוֹת עַל קִיר  
 מְחַכּוֹת לְגֵאָלָה  
 מִיִּשְׁהוֹ יִשְׁלִיךְ אוֹתָן  
 יִתְלוֹשׁ אוֹתָן מִן הַשְּׂרָשִׁים  
 קֶפְסָאוֹת קֶרְטוֹן בְּאֶרֶן  
 מְכַתְּבִים  
 אֲכוּל שָׁנִים בְּעֵלִית הַגֵּג  
 אֶהְבּוֹת יְשׁוּנוֹת  
 נֶס לֵיחַן  
 וְטִבְעַת עֵתִיקָה אַחַת  
 הוֹלְכֵת וּמְתַהַדְּקֵת

בְּחִלּוֹמוֹ

לְשִׂאוֹל טְשֵׁרְנִיחוֹבְסְקִי

אֶת הַיְעָרוֹת, הַחֲרָשׁוֹת, הַעֲצִים, אֶהֱבֵה הַפִּיטוֹן.  
 רָצָה לְשַׁקֵּעַ תוֹךְ מֵצֵ עֵשֶׁל עָלִים  
 לְשִׁבֵּת בְּפִנּוֹת נִסְתָּרוֹת, יִרְקוֹת  
 לְהַתְּפַעֵל מִנְשֻׁגְבוֹת הַטִּבְעֵ  
 לְדַע תְּשָׂא חֵלוֹם שְׁלֹא יִגְמַר לְעוֹלָם.

בְּתוֹךְ נִהְרוֹת רָצָה לְלַכֵּת  
 יַחַף, כְּשֶׁהָרוּחַ מְפַזְּרֵת אֶת תְּלַתְלֵי רֹאשׁוֹ  
 הַשְּׂרִיקָה שְׂיוֹצֵאת מִפִּיו, מְפַלֶּסֶת דְּרָכָה דְּרָךְ שְׁפָם עֵבֶת  
 עַד רוּם שָׁמַיִם וְכוֹכְבִים.

לְעוֹדֵד יְלָדִים לְמִזוֹן טִבְעֵי וּבְרִיא  
 רָצָה הַדּוֹקְטוֹר שֶׁל בְּתֵי הַסִּפֵּר בְּעִיר הַנְּמַל,  
 כְּרִיכִים עֲבִים עִם גְּבִינַת עֲזִים יֵאָכְלוּ,  
 וְחֻלְבַּ לְבָן בּוֹהֵק  
 יִשְׁתּוּ וְיִשְׁתּוּ עוֹד לְרוּיָה.  
 בִּינְתִים יַחְלִיק כִּפּוֹ בְּשַׁעַר רֹאשָׁם  
 יִסְפֵּר לָהֶם נְפִלְאוֹת הַטִּבְעֵ  
 וְאוֹלֵי יִקְרָא שִׁיר, בְּקוֹלוֹ הַרוֹעֵם.

בְּעֶרְבִים, הוּא זָכַר אוֹדֵי־סֵאָה וְגַם אֵילֵי־אֶדָּה  
 תְּרַגְּם יְצִירוֹת מוֹפֵת  
 נִכְנַע לְתַפְאֵרֶת תְּרַבּוֹת יְוֹנִית  
 אֶף שִׁירָיו נִכְתְּבוּ בְּעֵבְרִית  
 צָחָה, מְדִיקָת, עֲשִׂירָה.



איור - דני קרמן

יפה לורנצי

## שיר תהלה למעדר

השיר מתכתב עם "בו במעדר" של שאול טשרניחובסקי

בו במעדר הכלי המהלל, החודר, הנוקר  
יסודות העמיד לקבו אשעלה על הקרקע  
והאדמה המפה בכאב נאנחה - בידעה  
כי ביצע ובדם נקנית ארצנו הקדושה

מעט ליעת היה המעדר  
שתף לצער וליגון, כורה קבר לאח ורע  
שעל משמרתם מסרו נפשם -  
את דמעותיה בעמק לבך אצרת

יבלות לרב נטע בכפותיך  
בע תשעשבים שוטים נכשת  
בה בעת - בעט משוררים החזקת  
ושיר הלל למעד תשורת

בו במעדר אחז גם אבי  
ידיו המצלקות חרושות התלמים  
עולות בזכרוני  
ובעיני רוחי הצפיות והתקוות  
שידיו תהיינה נקיות מכל פגע  
ורכות למגע ידי...

חיה בנצל

## טיוול לילי

מכתב לשאול - מתכתב עם "נוקטורנו"  
של שאול טשרניחובסקי

בלילה אפל בדי אחזת  
ביער קדומים חשוף, כאובד  
רק הבהוב הסיגריה אותה לארץ מעקת  
פרפר אין אונים בערפל הכבד.

האם כשאול יצאת עם ליל  
לחפש את האתונות האובדות  
או כ"צפנת פענח", אתה מבקש ושואל  
אחר פשר כל הסודות?

מה לך שאול, כי זעקת מרות  
מול קרניו הקרות של ירח חסר?  
הן בקשת הבריאה מעל לראשינו  
מתנגנת סימפונייה בצבע אחר.

ואני התיצבתי מול לילה אפל  
"נשאת בזרועות של שקט עליון",  
משקיפה אל מעבר מסך ערפל  
לקדם את בואו ש לשחר ראשון.

1.10.2013

יוסף כהן אלרון

## איה אותה ארץ

שיר מהדהד טשרניחובסקי

בגלבע יורדים המטר והטל  
ואומרים ישנה איזו ארץ -  
שאול על חרבו באמת לא נפל  
אך אשכור תשמש מלאת מרץ

ואיך אפש תשלאורה יהיה קץ  
על א תשעכשו מודרות נשותיה  
ימנצחים בה הפקר ופרא ושקץ  
אך מפלאות הן ארבע עונותיה

ש משאול על חרבו לעולם לא יפל  
וכמו פסל אפולו הוא עומד ונצב  
בגאון הוא מקשיב לצלילים של מחול  
כי הנה חשוב עולה בה ילד כוכב



כי זו כָּבֵד מְלָאָה בְּצַנְעַת גְּבוּרִים  
וְרַק אֶת לְתִמְנָה עוֹד אֵינָה יוֹדַעַת  
עַד כַּמָּה יְפִיפִית בְּעֵינֵי הַגְּבֻרִים  
וְיָפִי וְשֵׁל רִגְלֶיךָ כְּשֵׁאתָ כֶּךָ פּוֹסַעַת

כי אַרְץ נַחְלָה הַמְדֻבָּה תֵּשֶׁל סִין  
תִּכּוֹל לִילוּתֶיהָ וְיִלְלֶם שֶׁל תַּנִּים  
וּמְרֻבַּד כּוֹכְבִים מֵעֲלֵיהָ מְרַצִּין  
בְּרַכְתֶּם הַגְּדוֹל תֵּשֶׁל אֶלְפֵי עֲדָנִים

יש תִּקּוּן אֶצֶל הַמְשׁוֹרֵר.  
שְׂאוֹל יִצַּק מִיָּם בְּכַף,  
וְשֵׁב הָאוֹר. הַחַיִּים.  
וְשֵׁב סִפּוֹר הַמַּעֲשֵׂה הָאֲמִתִּי.  
הַגַּעְגּוּעִים לְאוֹתוֹ שֶׁקֵּט. עוֹלָם נֶעְזֵב.  
כֶּף חַיִּים נִסְדָּקֶת, יְלָדִים רוֹטְטִים  
לֹא שׁוֹכְחִים.

סִפּוֹר הַתִּקּוּן הַשֵּׁיב כְּלֵי  
אֶל אוֹתָהּ יְלָדוֹת שְׁבוּרָה.  
כְּכֹלוֹת הַשִּׁירָה  
אֵין זֶה רַק סִפּוֹר תֵּשֶׁל כְּלֵי.

בְּאִידִילְיָה הַזֶּה יֵשׁ סַעְרָה. בְּכֵי  
צְרוּד. עֶצֶב צְרוּף,  
גּוֹרֵל חֶף.  
כֶּאֱ בִשְׂמֵכֶשׁ אֲמוֹת הַסַּפִּים.  
זֶה לִבְנֵי הַשְּׂרוּט מְלוֹא הַכֶּף.

יִצְקֶתִי מִיָּם, וְרֹטְט עִם הַנְּגוּן לִבִּי.  
שְׂמֵתִי נִכְשֵׁי בְּכַפִּי.

## הרצל חקק

### הכף השְׁבוּרָה הַשִּׁירָה

דו שיח עם "הכף השבורה" מאת שאול טשרניחובסקי

זו הִיְתָה הַכֶּף הַשְּׁבוּרָה  
שֶׁהֲצִילָה עוֹלָם סָשֶׁלִם  
מַחֲשֶׁכָה אֲדִירָה.

כֶּךָ נִטְשָׁנוּ מְחוּזוֹת יְלָדוֹת  
כְּמִנְתִּיקִים מַחֲיִינוּ  
אֶת הַשְּׁלִיָּה.  
שׁוֹכְחִים יְפִי גְנוּז,  
הַחַיִּים הַקְּסוּיָמִים  
שֶׁל הַפְּתִילְיָה.

אֶת הַכֶּף הַשְּׁבוּרָה תִּקּוּן הַמְשׁוֹרֵר  
בְּאֵהָבָה וּבְאֵימָה.  
מִבֵּין הַלֵּב  
כְּשֶׁהַשְּׁבֵר הוּא בְּנִפְשׁוֹ.  
אֲנָשִׁים שׁוֹכְחִים יְלָדוֹת  
וְנוֹטְשִׁים בְּזַעֲפָם.  
זו הַכֶּף הַשְּׁבוּרָה  
לִי הִיְתָה מְחוּז חֶפֶץ.  
גּוֹנְזוֹת יְסוּד חַיִּים,  
נִשְׂמָתָם וְחֻלְבָּם.



איור - דני קרמן

## הַפֶּה הַשְּׁבוּרָה, פֶּה הָאֵהָבָה

דו שיח עם שאול טשרניחובסקי, "הפך השבורה"

הוא אָהב אותה נָגע בְּכַף יָדָה  
תָּמִיד אָהב אותה לְכַף זְכוֹת  
וְאֵהָבְתֶם לֹא פֶעַם הֵיטָה חֲדָה,  
כִּף בָּכוֹת

"וְכִכָּה תִפֹּר הַפֶּה: עֵשׂ הַשֵּׁת יְשׁוּרוֹת נִקְבִים  
נִקְבִים קִטְנִים, בְּשֵׁי חֲלָקֵי הַפֶּה וְשִׁנְשִׁבְרָה  
נִקְבִי מִכָּאן וּמִכָּאן, מִקְבִּילִים אִישׁ לְעֵבֶר אָחִיו."

פְּנִיָּהֶם הָיוּ מוֹעֲדוֹת אֲרָצָה, מוֹעֲדוֹת וְנוֹפְלוֹת  
כִּפּוֹ תַחַת לְרֵאשָׁה וְכִפּוֹת תַּחֲבִיקָה, מְבַקְשֵׁת אֵהָבָה  
וּלְבָבָם הָיָה תְּשׁוּבָה בְּעוֹנָה הַחֲרִבָּה  
אִישׁ לְעֵבֶר אִשָּׁה וּלְבָבָה

"נֹעֵץ חֲדָה שֶׁל סִפִּין וּמִגְלָלוֹ חָרַשׁ בְּזֵהִירוֹת  
בֵּין אֲצִבְעוֹתָיו הַגְּסוֹת, עֲדֵי חֶלֶף חֵד הַסִּפִּין  
עָבַי וְשֶׁל דְּפָנוֹת הַפֶּה וַיֵּצֵא מֵעֵבֶר הַשְּׁנִי."

חֵד הַסִּפִּין כְּמוֹ נְעוּץ הָיָה בְּשִׁנֵּיהֶם בְּאֶפְלָה  
בְּדָפֵי וְשֶׁלֹּוּ וּבְדָפֵי וְשֶׁלָּה  
חוֹתֵךְ אֵהָבְתֶם בְּזֵהִירוֹת כְּחוּטֵי תֵּיל, כְּחוּטֵי שֶׁלֶכֶת  
כְּפוֹתֵיהֶם נִצְרָבוֹת יַחַד קְרוֹת כְּמִתְכֶת

"חוט זקן נשָׁ בְּנִקְבִים בְּקִצָּה שֵׁת יְשׁוּרוֹת הַנִּקְבִים.  
הוֹצִיא שְׁנֵי קִצּוֹת הַחוּט וְהִצְלִיב אוֹתָם וְהִבִּיאָם  
שְׁנֵית בְּנִקְבֵי הַפֶּה, עַד תֵּם כֹּ לְשׁוֹרֵת הַנִּקְבִים.  
מִתְחַם בְּכַח וְהִדְבִיק חֲצָאֵי הַפֶּה הַיָּטֵב הַיָּטֵב."

הֵם נִשְׁבְּעוּ נֶאֱמָנוֹת לְנִצַּח כִּף אֶל כִּף  
וְהָלְכוּ שְׁנַיִם דְּבוּקִים יַחַד בְּעֶרְבָה הַשְּׁחוּרָה.  
הֵם נִשְׁאוּ צְלוּבָם עַל שִׁכְמָם בְּשָׂרָב  
אִמְרוּ יַחַד תִּפְלָה וְשִׁירָה  
וְהַפֶּה  
נוֹתְרָה שְׁבוּרָה.

"ריח-גוף מלא  
וסמיך ומרווה"\*

מעט שישים שנה עברו מאז, ועדיין אני זוכר את  
הריח שלו: אני קורא לריח והריח חוזר אליי, ריח גס קצת,  
ריח מאובק, אבל חזק ונעים, ריח שמזכיר לי מגע בד־שק  
סמיך, וכך גובל ריחו בזיכרון מגע עורו, תלתליו השופעים,  
שפמו העבות שהתחכך בעור לחיי ועשה לי נעים כזה, כמו  
להיות ביום חורף בתוך מטבח ישן חמים ואפלולי. שאול  
טשרניחובסקי מת בסתיו 1943, כשהייתי בן קצת יותר מבן  
ארבע, כך שהזיכרון החושני הזה ודאי נשמר רק משום  
שעבר דרך כמה תחנות ממסר ותחנות הגברה: אימי ואבי היו  
מזכירים לי לעיתים קרובות את הרגעים ההם, מפני שאהבו  
להתפאר באוזני מכריהם כי הילד עוד זכה לשבת על ברכיו  
של שאול טשרניחובסקי ולשחק לו בשפמו. תמיד היו פונים  
אליי לבקש ממני אישור לסיפורם: "נכון שאתה עוד זוכר  
את אותה שבת אחרי הצהריים כאשר הדוד שאול המשורר  
הושיב אותך על הברכיים שלו וקרא לך 'מזיק' נכון?" (מזיק  
במלעיל, בחיבה).

תפקידי היה לדקלם למענם את הפזמון החוזר: "נכון. אני  
זוכר את זה מצוין".  
אף פעם לא אמרתי להם כי התמונה שאני זוכר שונה קצת  
מן ההפקה שלהם.  
לא רציתי לקלקל להם.

מנהגם של הוריי לחזור על הסיפור הזה ולדרוש ממני  
אישור, אכן חיזק ושימר בי את זיכרון הרגעים ההם. זיכרון  
אשר לולי התפארותם של הוריי אולי היה דוהה ונמחק, אבל  
ההבדל בין הסיפור שלהם לבין התמונה שבזיכרוני, העובדה  
שהזיכרון השמור עמי אינו רק בבואה לסיפורם של הוריי,  
אלא יש לו חיים ראשוניים משלו, העובדה שתמונת המשורר  
הגדול והילד הקטן על-פי בימויים של הוריי אכן שונה במשהו  
מן התמונה המקובעת בי, הם הוכחה לכך שהסיפור שלי אינו  
רק ירושת סיפורם: אצל הוריי, המסך נפתח, והילד הבלונדיני  
יושב לו במכנסיו הקצרים על ברכי ענק השירה העברית,  
ממשש ומורט בשפמו, בעוד המשורר מעניק לפעוט את  
עיטור ה"מזיק", והילד מצדו – הו, תמימות מתוקה! – מחזיר  
למשורר באותו מטבע באומרו "אתה בעצמך מזיק!", שעל

\* מתוך "סיפור על אהבה וחושך", כתר 2002, עמ' 44-46.



כך, לפי גרסת אבי, השיב מחבר "לנוכח פסל אפולו" במילים: "ואולי שנינו צודקים", ואף נשק לי על ראשי, נשיקה שהוריי ראו בה אות לבאות, כעין משיחה בשמן, כאילו, נניח, פושקין הוא שרכן ונשק כך לראש טולסטוי הפעוט.

אבל בציר הזיכרון שלי, ציור שהזרקורים החוזרים ונדלקים של הוריי עזרו לי לשמר אותו, אך בפירוש לא הם שטְבְּעוּהוּ בִּי, בסצנה שלי, הפחות מתוקה משלהם, אני כלל לא ישבתי על ברכי המשורר, גם לא משכתי בשפמו המפורסם, אלא דווקא מעדתי ונפלתי שם, בבית הדוד יוסף, ותוך כדי נפילה נשכתי את הלשון שלי עד שירד קצת דם, ובכיתי, והרופא, רופא הילדים, הקדים את הוריי, חטף והרים אותי בשתי ידיו הרחבות, אני אף זוכר כעת שהוא שהגביה אותי מן הרצפה בגבי אליו ופניי הצועקים מופנים אל כל החדר, וסובב אותי בתנופה בזרועותיו ואמר משהו ועוד משהו, בוודאי לא בעניין הורשת כתר פושקין לטולסטוי, ובעודי מפרפר בזרועו פתח לי בכוח את פי ואמר שיביאו לו קצת קרח בבקשה, והציץ אל הפצע ואמר: "זה שום דבר, זו רק שריטה ודי, וככה כמו שאנחנו בוכים ככה תיכף אנחנו גם נצחק".

אולי מפני שהמשורר כלל במילים האלה את שנינו, או בגלל מגע השק המחוספס והנעים של עור לחייו בלחיי, כמו חיכוך של מגבת עבה חמימה, ובעיקר כנראה בגלל ריחו החזק, הביתי, ריח שאני יכול עד היום לקרוא לו והוא שומע וחוזר אליי (לא ריח בושם גילוח, לא סבון, גם לא טבק, כי אם ריחגוף מלא וסמיך ומרווה, כטעם מרק עוף ביום חורף), בעיקר בגלל ריחו הטוב אני נרגעתי מהר והתברר שהכאב, כמו כמעט תמיד, היה בעצם יותר בהלה מכאב. והשפם העבות, שפם ניטשה, חיכך ודגדג לי קצת, ואחר־כך – ככל הזכור לי – הניח אותי הדוקטור שאול טשרניחובסקי בזהירות, אך בלי גינונים יתירים, על גְּבִי ספת־ההסבה של הדוד יוסף, הוא הפרופסור יוסף קלוזנר, והמשורר־הרופא, או אימי, שמו על לשוני קצת קרח שהחישה הודה ציפורה.

ככל הזכור לי, שום מכתם סמלי שנון הראוי להנצחה ולציטוט לא הוחלף באותה הזדמנות בין ענק משוררי דור התחייה בספרותנו לבין בא־כוחו הקטן והמייבב של דור המדינה. מאז אותו יום עברו עוד

שנתיים־שלוש לפני שהצלחתי לבטא את השם טשרניחובסקי. כשאמרו לי שהוא משורר, לא התפעלתי: בירושלים בימים ההם כמעט כל אחד היה משורר או סופר או חוקר או הוגה־דעות או מלומד או מתקן עולם. כשאמרו דוקטור, זה לא השאיר בי שום רושם: בביתם של הדוד יוסף והדודה ציפורה, כל אחד מן הגברים־האורחים היה פרופסור או דוקטור.

אבל הוא לא היה סתם עוד דוקטור, או עוד משורר. הוא היה רופא ידלים, איש מתולתל פרוע, מדובלל קצת, ולו עיניים צוחקות, כפות־ידיים גדולות וצמריות, שפם־יער סבך, לחי לְבָד, וריח יחיד ומיוחד לו, ריח חזק ורך.

עד היום הזה בכל פעם שאני רואה את שאול המשורר בתצלום או בציור או בפסל־ראשו העומד, כך נדמה לי, במבוא של בית־הסופר על שם טשרניחובסקי, מייד בא ועוטף אותי, כחיבוק שמיתח חורף טובה, ריחו הרחום, המנחם. ■



איור – דני קרמן



## "מאזנים" מארח את ראשי אגודת הסופרים הפולנית

### סרגיוש סטרנה-ואחוביאק Sergiusz Sterna-Wachowiak

סרגיוש סטרנה-ואחוביאק, יליד 1953, הוא משורר, מסאי, פרוזאיקן, מחזאי ותסריטאי פורה לקולנוע ולטלוויזיה, ומכהן כנשיא אגודת הסופרים הפולנית ומתגורר בפוזנן.



## בחזרה הביתה

הודי פולין מעיירות גליציה במסלולי נדודים: רוכלים מן השוק, אריסים, אספסוף, כאילו כל עם הארץ נדבר להתכנס; ממולחים ובעלי תושייה, עצלנים ובטלנים, שוטים ולא יוצלחים, מתמחים ומתלמדים, נשים, זקנים וצעירים. כנר רזה כמו מקל, אקורדיוניסט מגודל ורחב כתפיים, בעל זקן מחזיק בקלרנית זהב, נגן כלי הקשה מקיש בקצב מהיר, תזמורת. ליצן מתלוצץ עם חכם בקיא במשפט. סנדלר גוך נודד כשעל החגורה שלו מתנודדים כמה זוגות נעליים; הוא קורץ לסוחר עמוס גרוטאות, בחור לתפארת, מעורר תמיהה

לפני בואם לביקור בהזמנת אגודת הסופרים העברים, ביקשנו מראשי אגודת הסופרים הפולנית לשלוח לנו חומר מתוך יצירותיהם לפרסום ב"מאזנים". בחלק מן החמרים שהם בחרו להעביר אלינו בלט הנושא היהודי. זה הפתיע אותנו כיוון שלא צפינו לחומר מסוג זה בספרות הפולנית המודרנית.

הביקור נערך בשיתוף עם קרן תל-אביב-יפו לפיתוח.

תודה מיוחדת לאורה ורוני נפתלי (מי עדן) על התרומה הנדיבה שאפשרה את הביקור, ולמר יאיר רוטלוי (לודזיה) אשר גם הוא תרם כדי לאפשר את הביקור, ותודה לעוד רבים שסייעו.

למלאכת התרגום מפולנית נרתמו בהתנדבות ענת זגורסקי-שפרינגמן, לילי הבר, רפי וייכרט וכן מירי פז. למלאכת ניקוד השירים המתורגמים נרתם זאב רז, גם הוא בהתנדבות. אנו מודים לכולם על המאמץ המיוחד.

פרסום היצירות והמאמרים הספרותיים של ראשי אגודת הסופרים הפולנית ב"מאזנים", ביטאון אגודת הסופרים העברים, נתקבל בהתלהבות רבה על ידי ראשי אגודת הסופרים הפולנית, וכן על ידי משרד החוץ הישראלי ומכון התרבות הפולני בישראל.

מאיר עוזיאל

## אנה נאסילובסקה Anna Nasilowska

אנה נאסילובסקה, ילידת 1958 (ווארשה), היא סופרת, משוררת, מבקרת ספרות וצלמת. היא פירסמה 18 ספרים, בהם רומנים, ספרי הגות וביוגרפיות. אנה נסילובסקה היא פרופסור לחקר הספרות הפולנית. חברת הוועד המרכזי של אגודת הסופרים הפולנית.



### הו

לונדון 2010

שְׁתֵּי קְשִׁיּוֹת מְרַכְּלוֹת עַל כּוֹס יַיִן אַחֲרֵי אַרוּחַת עָרֵב:  
הִיא לֹא יְכוּלָה לְהִיּוֹת שְׂפוּיָה לְגַמְרֵי,  
מִפְּנֵי שְׂאֵת יוֹדְעַת אֵיךְ זֶה הָיָה:  
עֲמָדוֹ עִם הָאָחוֹת לְפָנֵי קְרַמְטוֹרִיּוֹם,  
דְּפָקוּ בְּקַבְּקֵי עֵץ,  
אִז הִיא אוֹמְרַת: קָר נוֹרָא, נִכְנָס כְּבָר,  
כִּי לֹא אַחֲזִיק עוֹד מֵעֲמָד.  
הָאָחוֹת אוֹמְרַת:  
לֹא, נִחְכֶּה עוֹד.  
רְגַע.  
הִגוּ נִגְמַר בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם.  
וּשְׁתֵּיֶהוּן שְׂרָדוּ.  
אָבֵל לֹא יְכוּלוֹת לְהִיּוֹת לְגַמְרֵי שְׂפוּיּוֹת.  
בְּבִקָר שְׂלֵמַחֲרַת שְׁתֵּי נָשִׁים אוֹמְרוֹת לִי:  
אֵת זֶה לֹא שְׂמַעַת.  
אֵינְנוּ מְסַפְּרוֹת אֵת הַהִיסְטוֹרְיָה הַזֹּאת.  
אֵךְ פְּעַם.  
זֶה בְּגִלְל הַיַּיִן.  
תְּשַׁכְּחִי.  
בְּנוֹשָׂא הֵן תְּשׁוֹתְקִים.  
שְׁתֵּיֶהוּן כְּבָר לֹא בֵּין הַחַיִּים,  
שׁוֹתְקוֹת.  
אֲנִי זוֹכְרַת.  
שְׁכַחְתִּי רַק בְּמִי הָיָה מְדַבֵּר.  
הָאֵם לֹא בִּי.

מפולנית: ענת זגורסקי שפרינגמן  
ניקוד: זאב רו

בממדיו. בדיוק ברגע חולפת על פניהם צעירות, ראשה שמוט בצניעות. יהודי משכיל נושא בבית שחיו את ספר החוכמה הנצחית, מברך באדיבות את השמש, שרת בית הכנסת...

מבית הכנסת הישן, העשוי עץ, נישא קולו הגרוני של החזן. מבעד לדלת הפתוחה למחצה רואים את הבמה, את הרב עם מגילת התורה, ואת המתפללים עוטים טלית ותפילין. כיכר קטנה, מדיפה זיעת סוסים וריחות של עור מעובד וקש... את הכיכר חוצה קבוצה של נערים רכים בשנים, תלמידי חדר בחברת מלמד בעל פאות... לרגע, לרגע אחד בלבד, הם מתקהלים בצפיפות למראה הזקן עם מקל ההליכה המתקרב ובא מולם.

זה זקן הקהילה בכבודו ובעצמו. בכלל לא צולע. המקל אמור לסמל את האמונה המובילה את האדם בדרך-לא-דרך בעמק הבכא, כפי שאפשר לקרוא בספר תהילים של המלך דוד. עשרה גברים, המהווים מניין, עוזבים את בית הכנסת. משכונת החסידים עולה זימרת הרוקדים. הם מברכים את הצדיק שבא מבובובה, מחולל הניסים והנפלאות – בן ציון הברשטם בכבודו ובעצמו, ישמור עליו אלוהים. הרבי מרים את ידו ומשתיק את ההמולה. נכנסים לשטיבל, לחדר שספרים נערמים על שולחנותיו הארוכים. יושבים על הכיסאות. התלמידים פורשים רשימות, וקוראים בקול את ספר התורה. החסידים מסיטים את הכובעים לאחורי הראש, מתנודדים, מתמקדים במחשבותיהם ובחושיהם בסודות האל. בפניהם של אחדים ניצת הארה, לעומת אחרים שמבע פניהם באנאלי. גבות מורמות, צעקה אילמת, אכסטזה. ברחוב, מאחורי החלון, מופיע מוכר ספרים. הוא נושא עגלה קטנה וחורקת לכיוון עיירות יהודיות אחרות – קריניצה, מושינה, נוביסונץ', גריבובה.

לפני המלחמה יהודים רבים גרו באזור נוביסאודץ. רבים גרו במושינה, והעניקו לעיירה את צבעה המיוחד. גברת קונגונדה זכרה את פאותיהם וזקניהם המתעופפים ברוח, מעילים שחורים, כיפות קטנות, שטריימלים מעוטרים בפרוות שועל על ראשים אומרי כבוד. כובעי הפלוסין שלהם עם תיתורה הדומה לכנף של עורב. נחרתה בזיכרונה הטרגדיה של 748 יהודים דיירי מושינה, שמתוכם רק שניים שרדו את התופת של המלחמה. היא החליטה להנציח בחימר – בחומר הפריך הזה – את האמת על פריכותם של חיי אדם, על הגורל הטרגי של העם הנבחר, שבניו כבר אינם חיים במושינה.

ביתם של שלושת האומנים במושינה-זלוצקה אפשר לראות אוסף קבוע ושורות של דמויות עשויות מקרמיקה. את דמויות היהודים יצרה בשנות השישים של המאה העשרים האמנית קונגונדה יזובסקה (1908-1991). ■

מפולנית: מירי פז

הוא כתב:

”עלינו להפגש ביון  
הכי טוב בחרבות המקדש.  
אבנים לבנות, שמים תכלים  
וים כחל מאד.”

אני השבת:

”אתה באמת חושב  
שזה רקע טוב בשבילנו,  
ולא איזו ערבה?  
לא נצליח להסתיר,  
אנו משתיכים אל הברברים,  
שכן המלה הזאת משמעה  
מי שאינם דוברי יונית.  
ושפות אחרות אנו מכירים באפן שטחי,  
ולא מן השרשים.”  
”טוב, טוב מאד.  
נוכל לשתק.”  
מסביב יהיה בהיר מאד.  
נבין דרך עורנו.  
בלי מלים  
נדבר בשירה טהורה,  
בקדם לשון משתפת  
של בני האדם.”

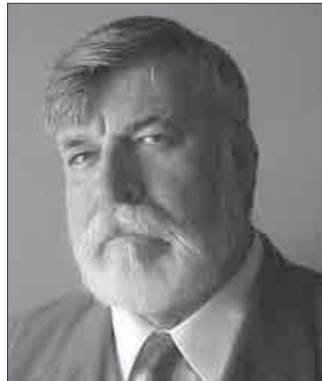
מפולנית: רפי וייכרט

ניקוד: זאב רו



איור - דני קרמן

## בוגדאן באראן Bogdan Baran



בוגדאן באראן, יליד 1952, הוא פרואיקן, משורר, מסאי ומתרגם. למד מתימטיקה ופילוסופיה באוניברסיטה היגלונית בקרקוב וכתב את עבודת הדוקטורט שלו על "מושג הטרנסצנדנציה אצל מרטין היידגר ועמנואל לוינס" כתב, בין השאר, את "פנומנולוגיה אמריקאית", "פוסטמודרניזם וסוף המאה", ועם תרגומיו נמנות יצירותיהם של ז'אן אמרי, ולטר בנימין ואומברטו אקו. **חבר הוועד המרכזי של אגודת הסופרים הפולנית ונשיא בית הסופר בווארשה.**

# וידויו של אבי המאה

הרזון לב טולסטוי היה בשיא הצלחתו היצירתית בסוף שנות השבעים של המאה ה-19, כשכתב את וידויו. במשך יותר מיוכל שנים, מאז 1856, התגורר ביאסנאיה פוליאנה, האחווה שהקימו אבות אבותיו בקרבת העיר טולה עוד במאה ה-17. אחרי נישואיו ב-1862 הצטרפה אליו לשם אשתו סופיה. ביאסנאיה פוליאנה כתב בשנות השישים את מלחמה ושולם, ובשנות השבעים - את אנה קרנינה וזכה להערכה בחוגי הספרות. במקביל עסק בסיוע לאיכרים, בחינוך ילדיהם בבית ספר שהוא עצמו הקים ובאספקת מזון לרעבים במסעדות מיוחדות. ודווקא אז שקע במשבר.

ראוי לציין כי בחברה הרוסית לא הייתה זו עת משבר. להיפך; רוסיה צעדה במסלול הקידמה. הרפורמה האגררית של הצאר אלכסנדר השני ב-1861 היטיבה עם השכבות הנמוכות. האיכרים זכו לחופש ואפילו למידה של שלטון עצמי באמצעות מועצות מקומיות. עד סוף המאה רכשו כמחצית מן הקרקעות החקלאיות מבעליהן הקודמים וחכרו את השאר. בתחילת המאה העשרים היתה רוסיה המעצמה הכלכלית החמישית בגודלה בעולם; היא לא היתה זקוקה לשום מהפכה - לא תעשייתית ולא בולשביקית (קשה לומר אם אומות משועבדות היו נשכרות מגזירה שווה על שתי המהפכות...).

גם הרפורמות במערכת המשפט ובצבא, שנעשו בשנות השישים של המאה ה-19, האיצו את תהליכי הדמוקרטיזציה במדינה. הצאר אלכסנדר השני שלט כרבע מאה והמחיש



קורבנות, מספר גדול לאין שיעור מקורבנות מגפת הרעב הקודמת.

גם טולסטוי, בדומה למהפכנים, היה אתאיסט מושבע בנעוריו, אך לא אתאיסט לוחם כמותם. אף שהוטבל לנצרות, העדיף להקדיש את זמנו ל"תיקון עצמי" ולא לאלוהים. מאוחר יותר, כשכבר היה דתי מאוד, הכנסיה, שלא חסך את ביקורתו ממנה, החרימה אותו.

גישה זו עשתה את טולסטוי לחביב המשטר הבא והבולשביקים הגדירו אותו כ"סופר טרום מהפכני". פחדיו של טולסטוי מן החדשנות התעשייה ומעמד הפועלים, לא הפריעה להם. בעשור הראשון של המאה העשרים החל להסתמן השגעון למציאת נפש מהפכנית. בשנות החמישים של אותה מאה הגדיר הסופר הפולני ירוסלב איוושקביץ' את טולסטוי כ"מהפכן מלידה" תוך ציטוט דבריו של לנין: "טולסטוי היה הראי של המהפכה הרוסית." ■

מפולנית: מירי פז

## שעון חול

כָּךְ עוֹזְבִים הַדְּבָרִים וְצֵל מִתְאַרֵךְ נֶשֶׁכֶּב  
מְאֻקְסָזוֹת קְרוֹת, מִמְבֹּטִים נְקֻשִׁים –  
עֲמִידָה מִמְשַׁכֶּת עַל שְׁפֵת הַיָּם הַזֶּה  
עִם הַכְּלָבֶת הָאֶפֶק מְסֻבֵּב לַתּוֹדָעָה

אוֹלָם חֲשׂוֹךְ שֶׁל מְרֵאוֹת כְּבֹדוֹת מְגִיעַ מִהִיבְשָׁה  
פּוֹתַח מְסֻכֵי אֶפְרָיִן סוֹפֵג קֶרְנֵי אוֹר וְחִלְלִים  
הַכֶּנֶר הָעוֹר מִתִּישֵׁב בְּהַדְרָה  
מִתַּחַת לְקִשְׁתּוֹ עֵנָן אֲזוּבָיוֹן

הַמְרֵאוֹת נוֹעְצוֹת מִבֶּט זֶה בְּזוֹ –  
וְאֵלוֹ הַסּוֹד מֵעֵבֶר לַדֶּלֶת

עַל מְדַרְגוֹת לְבָנוֹת נְ עֵשְׂלָד קֶט וְשֶׁל חֲמוֹר יָם  
זֶן בְּשֶׁל דָּג כְּבִיר מִבֶּט מְזַג גֶּשֶׁל גִּירִית

יוֹצְאִים מִן הַיָּם  
לְרַחֵשׁ הַחוֹל הַנֶּגֶר

מפולנית: רפי וייכרט  
ניקוד: זאב רז

את התקדמותה של המדינה הרוסית אל המודרנה, במיוחד אחרי שלושים שנות מדינת המשטרה בראשות הצאר ניקולאי הראשון, שהסתיימו – בנוסף לכל – בתבוסה במלחמת קרים.

בשנות השישים והשבעים של המאה ה-19, כשיצירתו של טולסטוי היתה בשיאה, נבטו תנועות שהוגדרו 'מהפכניות', אך כווננו למעשה לפעילות טרור. תנועות אלו ניהלו פלירט מסוכן עם השקפותיו של טולסטוי עצמו, והתמקדו בשתי שאלות יסוד שהיו חיוניות גם לטולסטוי: אלוהים והאיכרים. התוצאות הטרגיות של פעילותן ניחתו על רוסיה במאה הבאה.

המהפכנים שהיו פעילים בחוגים קטנים וחשאיים של האינטליגנציה, ראו באתאיזם דוגמה. הם סברו שהכנסיה היא חלק בלתי נפרד מן המדינה וכי דת היא עניין פוליטי. לגבי דים מילאו האיכרים ברוסיה הטרומ-תעשייתית את תפקיד מעמד הפועלים בארצות המערב. הם נחשבו למעמד שיחולל את המהפכה העתידית. מהפכנים מחוגי האינטליגנציה היו בעלי תפישה שונה לחלוטין מזו של פועלים סוציאליסטים ומרקסיסטים.

לכאורה יצגו האיכרים את הכוח הישן, את עיקרון השותפות הנצחי שבזכותו חברה אמורה להתלכד ולהתגבר על שסעים. לתפקיד המושיע מפני השיטה, שהועדה האינטליגנציה לשיכתב האיכרים, לא הייתה אחיזה במציאות. הן הרפורמות שהרגיעו ותרבתו את היחסים בכפרים, והן "ההליכה אל העם" – תנועת המונים שאורגנה ב-1874 ומשכה אחריה סטודנטים-מסיתים חדורים רגשי אחווה – לא הניבו דבר זולת מאסרים. המהפכנים בימיו של הצאר אלכסנדר השני התנגדו לפיאודליזם וגם לקפיטליזם; הם תלו את תקוותם בקומונות האיכרים.

שכתב האינטליגנציה כשלעצמה היתה דקה למדי. באוניברסיטאות, למשל, למדו בסך הכל כמה אלפי סטודנטים. האצולה לא היוותה אפילו מחצית מתוכם (גם טולסטוי התחיל ללמוד אך נטש את הלימודים אחרי זמן קצר). התקנות שתיקן הצאר החדש היו חמורות הרבה יותר מאלו של קודמו. פעילותם של חוגים מהפכניים הוגבלה. ולדימיר לנין, שהיה פעיל באחד החוגים האלה, פיקפק כבר ב-1916 אם יזכה להיות עד לסיום שלטון הצארים ברוסיה עוד בימי חייו.

גם טולסטוי "אהב את העם" והאמין בו. הוא התחזה לאיכר, עטה על עצמו תלבושת איכר ונדד בדרכים בחברת משרתו – אף הוא מחופש לאיכר – שנשא עמו שק של לבנים להחלפה. אחר כך חזרו ברכבת. בנוסף להתחזות, לתפירת נעליים ולקציר תבואה יחד עם המוז'יקים, הקים טולסטוי בית ספר לילדי האיכרים ביאסנאיה פוליאנה, ובימי מגפת הרעב בשנים 1891-1892 דאג להאכיל את הרעבים.

שנים לאחר מכן שלח לצאר עצומה בדרישה לבטל את הבעלות על אדמות, ובכך הסכים עם המהפכנים. אך במהלך אירוני של הגורל היה זה דווקא שלטון אחר שהגשים את רעיונותיו. מגפת הרעב הבאה – בשנת 1921 – גבתה מיליוני

## הפיכה בארמון

ואם הקיסרות לא תשרד את הלילה  
ואם ע שחר המדבר  
יזדחל עד לשערי העיר  
הלחם בחניית יתיבש  
ימותו בשקט ראש העיר וראש הממשלה  
- קרע מגלימת המלך על הכביש  
- משורר החצר בחצי צעד לדלת  
- הנביא יקרוש כגזע עץ שרוף  
ופקידים זוטרים יבכו בהציצם בחלונות

סוסלכן סוסלכן ומצלצל לבפרסות על מסלת החשמלית  
נערה נמ הטטה באפקר  
סוחרים קטנים בכסף בצעדה עקשת בחולות  
שחר, ברוקיות נכבית האהבה  
בחדרי הלבוש תשל תיאטרון צליל מראה נשברת  
מספר יריות גוית גמד לפני שער הארמון  
שארוית המוסיקה בערפל

סוס לכן בשוק  
בשערים גברים עם דגלים  
שחר שחר יוצאים המתאבדים  
ואוטובוס ראשון שאבדה דרכו  
במדרגות בצעדים שקטים  
מזדקן היום  
לנערה נובלות הפנים  
קם עולם חדש הפא בתור.

מפולנית: ענת זגורסקי שפרינגמן  
ניקוד: זאב רז



איור - דני קרמן

## גבריאלה מאטושק Gabriela Matuszek



גבריאלה מאטושק, ילידת 1953, היא היסטוריונית ספרות, חוקרת ומתרגמת. מתמחה בספרות פולנית במפני המאות התשע עשרה והעשרים, בזיקות בין תרבות פולנית לגרמנית. כתבה כמה ספרים על יצירתו של הסופר סטניסלב פשיבישבסקי (1868-1927), שכתב בפולנית ובגרמנית וכוונה בגרמניה "הפולני הגאון". מרצה באוניברסיטאות בפולין ובגרמניה, ממקימות המרכז לכתביה יצירתית באוניברסיטה האיגלונית בקרקוב. נישאת סניף קרקוב של אגודת הסופרים הפולנית.

## ארוטיקה ופוליטיקה

### על תהליך ההתבגרות בפרוזה הפולנית והגרמנית

ספרות מבטאת יותר מאשר חוויה אישית ודמיון של סופר. היא גם מעידה על חוויות הקהילה, על המודע והתת-מודע התרבותי שלה וחושפת את הידע הנצבר שלה - הפרטי, הלאומי והקיומי. ספרות גדולה היא כמו סיסמוגרף החש ורושם את פעימות הזמן - את סוגי הרגישות המשתנים, את ההטיות של המצפון ההיסטורי, את עוצמת הקונפליקטים והרגשות הקולקטיביים, את רמת המודעות העצמית ומידת הבשלות; היא מכוונת ומנתבת את כל אלה לשיח מתמשך בין תרבויות. האם הספרות הפולנית עמדה באמות מידה אלו אחרי שהגיעה לנקודת מפנה מכרעת בתולדותיה - פוליטית ותרבותית? מבקר הספרות הגרמני (ממוצא פולני-יהודי) מרסל רייך-רניצקי בא חשבון עם הפרוזה הפולנית בריד הספרים הבינלאומי בפרנקפורט בשנת 2000; הוא לא שבע ממנה נחת אף שביטא קצת יותר הערכה כלפיה בספרו "קודם לחיות, אחר כך לשחק", שראה אור בשנת 2002.<sup>1</sup> שאלות מהותיות הן אם הספרות עדיין מסוגלת לעסוק בבעיות מוסר כבדות משקל ולחשוף את האמת הפרטית והקולקטיבית; האם היא יכולה לעשות זאת בקולה היא או באמצעות ציטטות רב-קומתיות ממוזיאון הספרות העולמית; ולבסוף, אילו תכנים היא יוצקת בשיחזור הגורל הפרטי והקולקטיבי. בשאלות אלו קיימת סימטריה מפתיעה בין הספרות הפולנית לספרות הגרמנית. שתיהן מספרות על



- הנס אולריך טרייכל, "הבן האובד". תרגום מגרמנית רחל ברחיים. עריכת תרגום ואחרית דבר: חנן אלשטיין. הוצאת אחוזת בית, 2007.
3. ברנהרד שלינק, "נער קריאה". תרגום מגרמנית רוני לוביאניקר. הוצאת זמורה ביתן, 1998.
- אנטוני ליברה, "מדאם", תרגום מפולנית ענת זיידמן, הוצאת ידיעות אחרונות, 2003.
4. גינטר גראס, "בהילוך של סרטן", תרגום מגרמנית רחל בר חיים, הוצאת זמורה ביתן, 2004.
5. Stefan Chwin, Hannemann, Gdansk 1995.

## יאצק מוסקבה Jacek Moskwa

**יאצק מוסקבה**, יליד 1948, הוא סופר ועיתונאי, יוצר ומנחה תכניות תרבות בטלוויזיה. כתב ביוגרפיה של האפיפיור יוחנן פאולוס השני ומתמחה בכתיבה על הוותיקן. בתקופת השלטון הקומוניסטי והמאבק לדמוקרטיה בפולין היה מעורב עיתון המחתרת **סולידריות לוחמת**. נשיא **סניף ווארשה של אגודת הסופרים הפולנית**.



# גַלְמִים פּוֹלְנִים

(קטע מתוך נובלה)

המאסטרו ידע לעיתים להיות חסר רחמים. בשתיקה אוצרת בוז התעלם, כך נדמה לי, מנימוקים מחוכמים אודות הסיכוי – למעשה ההכרח! – של פגישה בין הגרף פוטוצקי, מחבר "כתב היד שנמצא בסרגוסה", לבין הרב נחמן.

הוא החל לגולל בלעג את **תולדות חכמי חלם והאילם הקרוי יוסלה:**

"אני רואה, אדוני, שגם אתה נעשית אוהב יהודים, על פי צו האופנה החדשה במדינה זו. הייתי אומר 'גוי של שבת' אלמלא הייתה הגדרה זו נגועה בשנאת יהודים, אשמה, שמסיבות ידועות, אי אפשר ליחס לי בהתלהבות של מומר, אתה חושף, אדוני, חסכים בסיסיים האופייניים לאוהבי יהודים ומחסור בידע שיכולת לינוק עם חלב אימך אילו ניצבה עריסתך במקום אחר. האם לא תהית, אדוני, מדוע הרב אליהו בן יהודה היה יכול ליצור את הגולם שלו רק בחלם?

"ראוי שתדע כי בסביבתנו קצרו תושבי השטעטל חלם תהילה מיוחדת במינה. הם עצמם סברו שאין חכמים מהם, בעוד שיהודים אחרים – מחרוביישוב, מבז'שץ', מפניסק ואפילו מפשמישל,

הרפתקאות ילדות המשפיעות על גורל הגיבורים בבגרותם. פאבל הילה הפולני עשה זאת בספרו "לאן נעלם דויד ויזר" (1987) והנס אולריך טרייכל הגרמני – ב"הבן האובד" (1998).<sup>2</sup> בספרים אחרים חוויה ארוטית בשנות הנעורים מתגבשת להבנה פוליטית. בכך עוסקים ברנרד שלינק ב"נער קריאה" (1995) ואנטוני ליברה ב"מדאם" של (1998).<sup>3</sup> בספריהם של גינטר גראס "בהילוך של סרטן" (2002)<sup>4</sup> ושל סטפן חוויין "הנמן" (1995)<sup>5</sup> מוזכרת לא רק הטבעת ה"טיטניק" הגרמנית, אלא מסתמנים גם צעדי ההתקרבות וההשלמה בין פולנים לגרמנים על רקע הזיכרון הקולקטיבי בחלק זה של אירופה.

כל אחד מן הספרים האלה הוא ניסיון לחשבון נפש עם תולדותיה של הארץ ועם ביוגרפיה של דור מסוים. בנוסף לכך כל סיפור כזה הוא וידוי של הגיבור או המספר הנעשה ממרחק של זמן וחושף ילדות, נעורים ושלבים שונים בחיים הבוגרים. נקודת דמיון נוספת בין הסיפורים הגרמנים לפולנים היא האמצעי הספרותי המזכיר עלילה של מותחן ריגול. התעלומות הלא פתורות והסודות הצפונים בסיפורים הם משל על הגורל הלאומי, והרקע להתרחשות העלילה זרוע בעקבות של ההיסטוריה הפולנית-גרמנית המשותפת.

בעקבות הצלחתו המסחררת של ספרו וידוי "נער קריאה" אמר ברנהרד שלינק, פרופסור למשפטים באוניברסיטת הומבולדט בברלין: "אנחנו חייבים לכתוב שוב ושוב את הביוגרפיה שלנו. אחרי זה נציג לעצמנו שאלה איך אנחנו כותבים אותה, מה הם הגבולות שאנחנו מציבים לעצמנו. מהי הכתיבה: האם זה חשבון נפש כן ונוקב עד כאב עם הגורל וההיסטוריה שלנו, או נוסטלגיה ומיתזציה של המציאות, פסיכותרפיה – מכאיב או בריחה למיסטיפיקציה", ("די ולט", 3 באפריל 1999). הסיפורים שבחתי נוחים במיוחד להרהור מסוג זה. אם סיומה של מלחמת העולם השנייה היא ראשיתו של השלב החדש בהיסטוריה האירופית, אזי הסיפורים האלה ממחישים היטב את טראומת הילדות, הפחדים, הגעגועים והנעורים שנגדעו באבם. הם מציבים שאלות גדולות שאתן צריך להתמודד בעידן הבשלות (...).

למרות קווי הדמיון ביניהם, הסיפורים הפולנים נבדלים לחלוטין מן הסיפורים הגרמניים. בסיפורים הגרמניים המספרים מחטטים בפצעים ועורכים חשבון עם ההיסטוריה שלהם, ואילו מספרי הסיפורים הפולנים בורחים אל מחוזות הגעגועים והנוסטלגיה. לספרות הפולנית הייתה תמיד נטייה למיתזציה של העולם. ייתכן שבמעמקי הטבע הפולני פועמים געגועים מטפיזיים לא מתוך אותה "דתיות" מלידה המיוחסת לפולנים, אלא כאלה המהווים חלק בלתי נפרד מנשמתם, מ"תכונות גזע" שהגנו עליהם מפני פתיחה במלחמות. בתחום זה צריכה לגעת הספרות. פיתוח מודעות עצמית עלול להכאיב אך הוא תנאי הכרחי לתהליך ההתבגרות ולחיים משותפים באירופה המאוחדת. ■

### הערות

1. *Erst leben, dann spielen. Über polnische Literatur*, Göttingen 2002
2. פאבל הילה, "לאן נעלם דויד ויזר". תרגום מפולנית מירי פז. הוצאת ררגול/עם עובד, 2006.

"בבוקר שלמחרת הופיע בעירנו פועל שאיש לא הכיר. הוא הלך ברחוב הראשי, מבוסס במגפיו בבוץ. שכבות סמרטוטים בצבע לא מוגדר כיסו את גופו הגדול. האלמוני שם את פעמיו אל הנפחייה. בלי לומר מילה, הביע את רצונו בתנועות פשוטות: כל מבוקשו הוא לעמוד מאחורי הסדן ולהכות בפטיש. הנפח ינקל הביט בו בזהירות. כבר מזמן שקל להעסיק פועל שכיר. הוא עצמו כבר היה בגיל העמידה והיחיד שעזר לו בעבודה היה בנו, שבאותם ימים בדיוק התכונן לברי-מצווה. בנו ידע אמנם להפעיל במרץ את המפוח, אך עדיין לא היה מסוגל לעשות שימוש בפטיש. ובינתיים נשימתו של ינקל נעשתה כבדה אף שלא היה כל כך זקן. לפועל שכיר צריך, בכל זאת, לשלם. ובחלם היו חמישה נפחים יהודים. 'האם אתה מוכן לעבוד תמורת ארוחה?' שאל. פניו של האלמוני לא חשפו שום רגש. הוא לא נראה יהודי כלל. לא היו לו פיאות ולא זקן. למען האמת, לא היו לו שערות כלל. חוטמו היה בולבוס. עיניו נראו כמו חריצים אלכסוניים. גבותיו העבותות, שכמו צוירו בפחם, היו התווים היחידים שאיפיינו את פניו, והן היו מורמות בהבעה של התפעלות מתמדת.

"אינני יכול לשלם לך, תקבל רק אוכל", חזר ואמר הנפח. האלמוני לא ענה; רק במנוד ראש הביע את הסכמתו. בעבודה הפגין מיומנות יוצאת מן הכלל ולמד את כל שלבי העבודה במהירות.

"האלמוני בילה ימים שלמים בבטלה, מתחמם בחומה של שמש סתונית. הבן של ינקל, אברמק הקטן, חיבב אותו מאוד. הוא קרא לו יוסלה ולימד אותו כמה משחקים פשוטים. ברצון היה הולך עם ידיד חזק כמוהו ברחוב הראשי, כדי להפחיד את הנערים הנוצרים, שאהבו למשוך בפיאותיהם של נערים יהודים קטנים, אבל האלמוני לא גילה רצון כלשהו להתרחק מהנפחייה. אימא הגיעה מהר מאוד למסקנה כי הוא לא רק אילם, אלא גם טיפש. אם המשפחה הגיעה במהרה למסקנה שהאלמוני הוא לא רק אילם, אלא גם טיפש. במיוחד הפליא אותה שהוא אינו רוצה לאכול כלל. ועם זאת התייחסה אליו כאילו היה בנה, אף שהוחלט אחת ולתמיד שיוסלה אינו יהודי. בשבת לא הזמינו אותו לשולחן הסעודה וינקל לא לקח אותו אף פעם לבית הכנסת.

"ערב אחד יוסלה עצמו בא אליה. בליל שבת, כשהגברים התאספו לתפילה, שוב ניתץ מישו את חלון בית הכנסת. על פי רוב זה היה סימן לפוגרום. ואכן, אספסוף מסוכן התגודד במורד הרחוב. אותו גברבר גדול ממדים צעד פתאום לקראת האספסוף. מבנה גופו המוצק הטיל פחד אפילו על הנועזים שבין הנערים. יוסלה תפס אחד מהם בכרובלת הישר, אחר כך את השני, וחבט את ראשיהם זה בזה. אחר כך נכנס לתוך האספסוף ונופף במַחֲבֵטִים שבידיו לימין ולשמאל. האנשים הרעים התפזרו בסימטאות.

"שמו של יוסלה נישא בפי כל. זה הוא ששם קץ לפורענות. השכנים התאספו בנפחייה של ינקל והלילו את כוחו של הפועל שהעסיק. הוא היה מסוגל לכופף בקלות פרסות סוסים ולכופף מסמרים עבים. נשים אסירות תודה היו מביאות לו מעדנים שונים כמו קורקבני אוזים, וגברים הציעו לו וודקה משובחת, אבל האלמוני לא רצה לאכול ולא לשתות".

סירבו להכיר בתהילתה זו. למען האמת ראו בהם אווילים גמורים או, לפחות, ליצנים מתחכמים, ואף המציאו עליהם אין ספור סיפורי 'חלמאות' כדי להוכיח את כסילותם. אחד הסיפורים הוא התשובה לשאלה מניין נמצאו כל כך הרבה טיפשים דווקא בחלם. כשאלוהים יצר את נשמת האדם, דחס את הנשמות לשני שקים – שק נפרד לטיפשים, ושק נפרד לחכמים. הוא שלח שני מלאכים עם השקים כדי שייזרו את הנשמות בעולם כולו בחלוקה שוויונית: קצת טיפשות מזה, קצת חוכמה מזה. מעל חלם, נחבטה כנפו של אחד המלאכים בפסגת ההר, בצד שעליו הוקמה העיר. מן השק הקרוע נשרו כל הנשמות. השאלה היא איזה מן השקים היה זה.

"ברור ש'חלעלעמער נאר אנים', כלומר כסילי חלם, ידעו את התשובה מראש. הם אף זימנו את גדולי מועצת החכמים, שמנתה את שבעת המאורות הגדולים מכולם. אך גדולי המאורות היהודים מחרוביישוב ומפינסק, ואפילו מדרוהי'צ'ין הקטנה, סירבו לקבל את סמכותם. יום אחד, אחרי עלייתו לשלטון של המלך סטפן באטורי, שהיהודים קראו לו שמול שידמיוגורדקר, החליטו שבעת זקני חלם, גדולי החוכמה ובעלי הזקנים הארוכים ביותר, לשים קץ אחת ולתמיד לכל המחלוקות. התכנסו וישבו שבעה ימים ושבעה לילות.

"בבוקר היום השמיני קם מנדל, המכונה פילוסוף, ואמר: רק רבי אליהו בן יהודה, הידוע באותות ובמופתים שהוא מחולל, יכול להעיד על התהילה המוצדקת של עירנו.

"הוא חייב לתת את האותות הבולטים ביותר", הוסיף הרב יוינה שוינה, הזכור בתושייתו: בתקופת המחסור במלח שידעה עירנו, ציווה לזרוע מלח בשדות. בחלם היו אז שני רבנים: אליהו בן יהודה, שלא התבלט במיוחד משום שחוכמתם של בני ארצו האפילה עליו. ומה בכך, הרי רק הוא ידע לחולל ניסים. החברים במועצת גדולי החוכמה לא התעלמו מיתרון חשוב זה; הם לא היו טיפשים עד כדי כך.

"הבעל שם שמע בשתיקה את שהיה להם לומר. לעיתים נאלץ לאטום את אוזניו כדי לא לשמוע את צעקותיהם.

"יהודים משיידלוביץ ומלובליץ לועגים לא רק לעירנו, אלא גם לרבנינו הנכבדים, ואפילו לדתנו, המבזזה ממילא על ידי גויים חסרי אמונה', צעק השמש לייב, שאחד מתפקידיו היה לשמור על הסדר בבית הכנסת ולקרוא יהודים דתיים לתפילה.

"הגויים מכים ובוזזים אותנו, במיוחד ביום שישי הגדול. עשה שמישהו ייפרע משונאינו על העוולות שעשו לנו', קרא הצורף שמואל בן מרדוך, ששוב הרסו את החנות שלו.

"מישהו גדול וחזק ממני. יחד נעשה כאן סדר', הביע בקול רועם את משאלתו השוחט מרדכי, המכונה מורדקה, אשף השחיטה הכשרה. הוא נחשב לפחות חכם מכולם במועצת גדולי החוכמה, אבל למרות תשעים ותשע שנותיו כוחו הרב היה באגרופיו.

"לבסוף, הרב אליהו בן יהודה לא יכול היה לשתוק עוד: 'הקשיבו לי, יהודי חלם. כרגיל, הדרישות שלכם סותרות זו את זו. גדול הקוסמים לא יכול היה לישיב אותן. אעשה זאת למרות הכול כי איני יכול לשמוע עוד את ההמולה הזאת. אברא אדם בדמותכם. הוא יהיה חכם יותר מכל חכמי חלם, חזק יותר מכל בריון בעל גוף, והוא יהיה רגיש לאמת. אתם, בניכם, נכדיכם וניניכם תזכרו אותו'.

# הצדעה לשפות שלידתן בגולה – ערבית-יהודית



נהוראי מ' שטרית

## האם יצרו יהודי צפון-אפריקה ספרות בארצותיהם?

**ב**טרם אכנס לעומקה של השאלה, אבקש להבהיר: אין כוונת מאמר זה לדון בשירת הקודש, שנכתבה בשפע בכל ארצות המזרח, וגם בארצות צפון-אפריקה, בדיוק כפי שנכתבה על-ידי היהודים גם בארצות אירופה ואסיה. כוונת המאמר היא לנסות לעמוד על המכשולים, שעמדו בדרכם של יהודי צפון-אפריקה בכתיבת ספרות מכל סוגה שהיא: סיפורת, שירה (חילונית), מחזה, תיעוד, סיפורת וכו'... הם לא כתבו במשך אלפיים שנה דבר. שאלת תם ששאלתי את עצמי מאות פעמים, ושצרבה את לבי היא: מה מנע מהיהודים בצפון-אפריקה, ובפרט מיהודי מרוקו, מלהעלות על הכתב יצירות ספרות? אני נולדתי במרוקו, גדלתי ולמדתי שם, וגם סיימתי בגרות בצרפתית, אבל השאלה המנקרת היא – מה לגבי התרבות שלנו? אין לי עד היום תשובה מספקת, מלבד השערות שאני מעלה בפני הקורא. ובאמת, למה הם לא כתבו? אולי בגלל 'איסור דרבנן' לא להשתמש בלשון קודש על דברי חולין, אולי מפני שלא היו בקרבם אנשים מוכשרים לכתוב, אפילו רק תיעוד או סיפורי חיים, אולי גם מפני שלא קראו בכלל ספרים, ומשום כך לא עלה על דעתם שצריך לכתוב ספרים? אני זוכר היטב, שבהכנות אחרונות לבחינות הבגרות בצרפתית, הטיל עליי מנהל קשוח ממוצא אלז'יראי בשם **אודג'יט**, שהיה לו שם של המורה המעולה והמוכשר ביותר במרוקו, לכתוב לו עבודת גמר על עיירתי 'גוראמה', חייה, אוכלוסייתה, מקורות הקיום של תושביה, יחסי גומלין בין יהודים וערבים וכו'. כאשר הגשתי לו את העבודה (בצרפתית כמובן), הוא הזמין אותי למשרדו

ונזף בי על שהעזתי לייחס לתושבים מילים כגון: 'פרימיטיביים, בלתי משכילים, אנשים בעלי מוח מיובש'. אז הבנתי שאני צריך למתן את דעותיי על אנשים אחרים, שלא התאפשר להם לרכוש השכלה. למדתי מכך והשכלתי.

יהודי מרוקו, היו כנראה פחות משכילים מיהודי אלז'יריה, וגם מיהודי תוניסיה, שבחלקם היו משכילים, ובחלקם נטו ללימודי קודש בישיבות ג'רבה הידועה. השפות שעמדו לרשותם, היו צרפתית וערבית-מרוקאית באותיות עבריות. לברברית במרוקו יש שפה עשירה וגם ספרות ענפה, אלא ששפה זאת לא הייתה נפוצה בקרב היהודים. כדי להסיר ספק מההשערה שיהודי מרוקו לא ידעו לכתוב, אני מבקש לציין שהם ניהלו את התכתובת ביניהם, את עסקיהם הרבים ואת מכתביהם האישיים, בשפה הערבית-מרוקאית (באותיות עבריות). הם השתמשו בכתב רש"י, ורבים מהם השתמשו באותיות של ספרי הקודש.

השפה המרוקאית היא בליל של לשונות שונות: ערבית, בֶּרְבֶּרִית, צרפתית, ואפילו מלים אחדות בספרדית, כי מרוקו נשלטה על-ידי הצרפתים והספרדים, שהטביעו בה את חותמן הלשוני והתרבותי. 'המרוקאית' נעדרת ספרות, דקדוק, אותיות, תיעוד ואף חוקי לשון כלשון ידועה ורשמית. 'המרוקאית' אינה נלמדת בשום מוסד אוניברסיטאי, והעם תקוע עם שפה שאינה שפה. המצב כה חמור, שכל מרוקאי שידבר עם מצרי או כווייתי או סורי – לא יובן, והוא גם לא יוכל לתקשר איתם. מרוקאי יהודי או ערבי שיוצא כתייר לאירופה, ובפיו רק מרוקאית, יהיה אבוד, כי מחוץ לגבולות מרוקו אין לשפה הזאת שום תוקף. את האותיות העבריות קיבל היהודי במרוקו מלימודי קודש עוד מגיל צעיר. את השפה המרוקאית הוא קיבל מהסביבה. אולם מכאן ועד ליצור ספרות, ספרים, שירים ומחזות בלשון זו, הדרך היא לא רק רחוקה, אלא לא קיימת. לעומת זאת, באלז'יריה ובתוניסיה כן נוצרה ספרות, כמבואר להלן:

**באלז'יריה**, שהצרפתים שלטו בה כמעט מאה וחמישים שנה, כולם למדו, דיברו וכתבו צרפתית. אלא שזה עלה להם ביוקר – הצרפתים 'מחקו' להם את שפתם. מסתבר שראש המחתרת לשחרור אלז'יריה מעול הכיבוש הצרפתי, אחמד בן בללה, לא ידע מילה בערבית, והוא תיקשר רק בצרפתית עם עמיתיו ועם עמו. כך היה גם כאשר הוא הפך לנשיא הראשון של אלז'יריה החופשית, הוא ניהל את המדינה רק בצרפתית, וכמוהו מיליוני אלז'יראים שלא למדו ערבית. תרבות צרפת, עליה היו אמונים תושבי אלז'יריה, הצמיחה

# יצירות ספרותיות של יהודי מרוקו שעברו מפה לאוזן

**ב**גלל קוצר היריעה בכתביהעת "מאזנים" אני נאלץ לדון בשתי יצירות בערבית-יהודית בצפון-אפריקה מבלי להביא את המקור: סיפור וקצידה. היצירה השלישית – שיר בערבית-יהודית – תופיע בנפרד בגיליון זה. להלן דיון בשלוש היצירות הנ"ל:

הסיפור "היטלר החזיר" הוא אולי היחיד שהתחבר 'כסיפור חילוני' במרוקו. המחבר, לא ציין את שמו, אבל זיהיתי שהוא משתייך לניב של קהילה יהודית, שאינם מבטאים את האות שין מינית, וגם לא הג'ימל. אבל סיפור זה הוא ממש תופעה מפתיעה גם בגלל שמקורו בקהילה יהודית, וגם משום שהוא ספרותי מאוד.

הסיפור מדבר על גבלס ואישתו מארא, שרקמו מזימה להפיל את היטלר בפיח, בכך שמארא תתמסר להיטלר במיטה, ובעלה גבלס יעלה בעקבות כך בסולם הדרגות בהיררכיה הנאצית. העלילה בסיפור מפתיעה: היטלר אינו מפגין עניין באישה היפה מארא גבלס, והיא נפגעה מכך. אבל היא מגלה תופעה שזיעזעה אותה: היטלר בעצם היה הומוסקסואל, שביקש להתלבש בבגדיה של מארא עצמה, ולצאת לרוסיה בתור זונה כדי ללכוד את הגנרלים שלו, שנכשלו בקרב. אין לי ספק בכך שהמחבר הוא יהודי, אבל מוזר שהוא השמיט את שמו, והוא שם דווקא בפיו של איש דת ערבי את עלילת הסיפור, שסופרה למחבר. כיוון שמוזכרת מלחמת העולם, יש להניח שהסיפור התחבר באותם ימים. סיפור המסגרת מגלה שקבוצת יהודים ערכו מסע על גבי פרדות מהעיר מראכש לעיר פאס, בדרך הם פגשו מכר ותיק, מספר סיפורים מובהק, איש דת ומשכיל בקוראן, שבא לספר להם סיפור: 'הפעם על גבלס ואישתו מארא, כי על היטלר', הוא אומר, 'כבר סיפרתי לכם מספיק', מה שמרמז כי אולי היו עוד סיפורים משל מחבר זה (אולי מספר מחברים?), שלא הגיעו אלינו, או שנותרו במרוקו ואבדו. כאמור, סיפור בעל אופי חילוני במרוקאית הוא חיזיון נדיר.

מורים, פרופסורים, מדענים, סופרים ופילוסופים. הידוע ביותר הוא הסופר והפילוסוף אלבר קאמי, שבו התממשו דברי חז"ל – "היזהרו מבני עניים כי מהם תצא תורה". הוא נולד באלז'יריה למשפחה של מתיישבים צרפתים עניים, וחי בצרפת. הוא זכה בפרס נובל לספרות בשנת 1957, והיה עמית להגות, אבל גם ברפולוגתא פוליטי, של הפילוסוף הצרפתי ז'אן פול סארטר. אזכיר גם את הפילוסוף פול בריישו שכתב ספרות ופילוסופיה בצרפת עוד לפני עצמאות אלז'יריה, וברנארד הנרי לוי, פילוסוף בעל השם העולמי.<sup>1</sup>

רבים ברחו לצרפת מכוח הזכות שהייתה להם כאזרחי צרפת, ובתוכם אמנים רבים וזמרים, וביניהם הזמר אנריקו מאסיאס, ששמו הולך לפניו בעולם כולו, ואהוב במיוחד בישראל.

גם בתוניסיה שלטה צרפת למעלה ממאה ועשרים שנה, היהודים לא היו בעלי זכויות רחבות כמו באלז'יריה, ורק מעטים מהם השיגו השכלה רחבה, אך היו ביניהם בעלי מקצועות חופשיים רבים. העם הפשוט בתוניסיה פיתח לעצמו ספרות ענפה מסוג נדיר, שלא ידועה בכל צפון-אפריקה. הם כתבו ותירגמו סיפורים ארוכים וקצרים בשפה הערבית המקומית של תוניסיה, הפיצו את ספריהם בכל הערים, ואני הקטן, שהייתי עוד מילדות 'תולעת ספרים', זוכר שקראתי כמה סיפורים של התוניסאים, לגבי אחד מהם אני זוכר את נושא – 'דויד הגיבור', שסופר עליו כי אסף סביבו לוחמים ומתנדבים, ויצא לגרש את הכובשים מארץ הקודש ולהחזירה לבעליה החוקיים ככתוב בתנ"ך. אין שום קשר בין דוד זה לדוד בן גוריון, וגם לא ישראל המודרנית, כי הסיפור נכתב עוד לפני הקמתה. אינני יודע אם משהו נשאר מהספרות התוניסאית בישראל, אם בכלל שרדו ספרים ממנה. אני כן יודע דבר אחר: הרבה יהודים ממרוקו, קראו והכירו מקרוב את הסיפורים שהגיעו מתוניסיה, אבל הם לא למדו מהם, לא חיקו אותם ולא כתבו כלום לאורך כל חייהם במרוקו: כלום מכלום (Rien de rien).

**בישראל**, אחרי עשרות שנים, קיימים כיום לא מעט סופרים ומשוררים מעולי מרוקו הם למדו בישראל, ויוצרים בעברית, ביניהם גם אני הקטן, שכותב סיפורים ומאמרים, וגם פרסמתי ספרים – ספרות יפה, עיון ומחקר, אבל נושא זה איננו מעניינו של מאמר זה.

**הערת העורך:** נראה לי שהגימה הפסימית של המחבר במאמר זה איננה מציגה את התמונה התרבותית לאשורה – הסקירה של ד"ר מרים גז-אביגל, המופיעה בגיליון זה, מציגה תמונה שונה. אם בספרות בכלל עסקינן (לא דווקא בערבית-יהודית), הרי שהחתום מטה הוציא לאור ספר פיוטים של ר' יעקב בן שבת, משורר יהודי מרוקאי בן המאה ה-19, וביניהם ניתן למצוא גם שירים חילוניים – שירי חתונה ושירי פורים (ספר יגל יעקב, ערך, הוסיף מבוא וביאורים – משה גרנות, אור-עם 1980). מ.ג.

1 ראו מאמרי "זעקת הפילוסוף", אפיקים, גיליון קט"ו-קטז, 5, 1999.



## סאלים הילאלי

תרגום: נהוראי מ' שטרית

### "אילא ייחבוק ארתאח" = "אם אוהבים אותך – תירגע"

מלים ולחן – הזמר סאלים הילאלי

פזמון:

אם אוהבים אותך הבריות, תגידי ותעשי כל מה שאתה רוצה!  
אם שונאים אותך הבריות – תשתוק גם אם אתה חכם וצודק!

להלן המקור בערבית = תרגום לעברית:

(א)

חית ייחבוכ אנאס, ראחא מעאכ ומא יסווס ראסק = כשאוהבים  
אותך אנשים, תהיה רגוע בלי דאגה  
חית יכרהוכ אנאס, מא יחמלוק, פי כולי מאכאן = כששונאים  
אותך אנשים, יתעבו אותך בכל אתר  
חית ייחבוכ מא יהווסוכ, וחית יכרהוכ, = כשאוהבים אותך לא  
יבלבלו אותך, וכששונאים  
הומא יפזעוכ. = אותך, הם יהממו אותך.

(ב)

ילא ייחבוכ תכון דאיימן ראזן וסאכת וייעטיווק כלשי = אם  
אוהבים אותך תהיה שליו ויתנו לך הכול,  
פליל ופנהאר תכון עאייש פג'נא וייעטיווק כול תריד = בלילה  
כמו ביום תהיה בחיי ג'נ'עדן, כמו  
פחאל אלבאשא אוו אלמוכתאר. מולאת אזין תכון = מושל,  
'פאשא' או נבחר, כשיפת'תואר תהיה  
מעאכ בעיונהא אלכחלין: תחבבכ ותכננתכ ותמשי = איתך עם  
עיניה השחורות, תאהב ותפנק אותך,  
מעאכ לכול מאכאן, הדייאת אלחאסאנא תעטיכ דאיימן. =  
תלך איתך לכל מקום ותעניק לך מחסדיה.

(ג)

ילא יקרהוכ, טלב ארחמא מן כאלק אדוניא עליכ = אם שונאים  
אותך, בקש רחמי השם עליך חביבי  
אנאס ייקלבו פיכ מן אלפוג או מן אלתחת, = יהפכו אותך  
לפקעת ייסורים מלמעלה עד למטה  
יכלמו עליכ פי כולי מאכאן וידעיוו עליכ חתא תהבל, = ירכלו  
עליך וישמיצו אותך עד שתצא מדעתך,

הקצידה "אנא אליכאווי" (אני הניכווה), הוא שיר ארוך על אהבה נואשת של גבר, שנתן את כל מה שיש לאהובה, שהאהבה עשתה אותו סהרורי, וכנראה שזאת שהוא אהב לא החזירה לו אהבה. השיר אינו מתועד בשום ספר שירה או 'קצידות', לפחות כפי שהיה ידוע לי עד שתרגמתי אותו לעברית ב־2008. מה שדרבן אותי לתרגם את הקצידה הוא האזנה לזמר סמי אלמוגראבי ששר אותה במשך עשרות שנים. הקצידה הזאת התחברה לפני למעלה ממאה וחמישים שנה על־ידי משורר מהעיר פאס. הוא לא התחשב בכללי השפה הערבית כי למרוקאית, כפי שכתבתי בהזדמנויות רבות, אין כללים או חוקים. החריזה בקצידה היא אחידה בסופי השורות לכל אורכה. השיר, לדעתי, הוא ברמה ספרותית גבוהה מאוד, ויכול לעמוד בסטנדרטים אירופאיים הגבוהים ביותר. אני מקווה שבעתיד יזכה להערכה המגיעה לו.

השיר "אילא ייחבוק ארתאח" (אם אוהבים אותך, אתה מאושר; שיר זה – מקור ותרגום מופיע בגיליון זה של "מאזנים"), הוא שיר עממי ששר זמר עממי, יהודי הומוסקסואל מוצהר, סאלים הילאלי. אלא, שנטייית המינית הזאת לא הפריעה להמונים לאהוב אותו ואת שיריו. גם בארמון המלך לא פסלו אותו בשל נטייתו, ותקליטיו נמכרו במיליוני עותקים. גם שיר זה, כמו כל השירים והיצירות במרוקו, לא כתוב בשום ספר. היהודים כתבו אותם לעצמם באותיות עבריות, והערבים באותיות ערביות. הזמר שביצע את השיר הוא גם המחבר וגם המלחין. היגדי השיר ופתגמיו נועדו להביא בפני השומע חוכמת חיים – לגבי האדם האהוב – 'תעשה מה שאתה רוצה בחייך ותישאר תמיד אהוב ומקובל!', ולמי ששנא על הבריות הוא אומר: "תשתוק! אל תגידי כלום ואל תתבטא, גם אם דבריך מחכימים, כי אם אינך אהוב גם דבריך כך.

שירי יהודי מרוקו אינם מתועדים בספרים, והם הועתקו באותיות עבריות על־ידי השומעים, ואני ראיתי חובה נעימה לעצמי לגאול אותם מתהום הנשייה, להעתיקם ולתרגמם לעברית. ■



איור – אירניה קליימן – באדיבותה של שמחה סיאני

ד"ר מרים גז-אביגל

# השירה בלשון הערבית-יהודית של נשים וגברים מארצות האסלאם והמזרח

יחודה של סקירה זו בכך שהיא עוסקת בחקר שירת נשים וגברים, בלשון ערבית-יהודית או בארמית בניב היהודי, ששרדה בכתב או בעל-פה עד ימינו, מארצות האסלאם והמזרח. הסקירה תציג עבודות מחקר, על תקופה שמראשית המאה העשרים עד ראשית המאה העשרים ואחת, שעניינם שירה חילונית ודתית. עבודות מחקר אלה הן חלק ממגמה שנודעה לה חשיבות מיוחדת במדינת ישראל, המורכבת מחברה רב-גונית הנתונה במעבר, ושיש בה קבוצות אתניות רבות, ולכל אחת מסורת ושפה משלה. בשנות השמונים של המאה העשרים, נודעת תנופה חדשה בחקר הספרות העממית מזווית ראייה אתנית. לכך נוספה תופעה הנובעת מהדגשי מחקר שלפיהם החוקר עצמו הוא חלק מתהליך המחקר, מושפע ממנו ומשפיע עליו מתוך מודעות. לגישה זו משקל מיוחד בחקירת ספרות. היא המניעה את החוקר לבדוק את קבוצתו 'כאן ועכשיו', עם היתרונות של שליטה בשפה וקרבה למנטאליות, ועם החסרונות בצורך בזיהרות וסכנה במעורבות רגשית.<sup>1</sup> חשיבות הסקירה מתחזקת מתוך שהיא מציגה מפעל ההולך ונבנה, שעניינו חקר השירה בלשונות היהודים שראשיתם בתקופה הקדומה. לצד השירה העברית שלאחר המקרא, התפתחה שירה בלשונות היהודים. הראשונה היא השירה בלשון הארמית-ארצישראלית,<sup>2</sup> שנדחתה לקראת סוף האלף הראשון על-ידי השירה בלשון הערבית-יהודית.<sup>3</sup> כינוס השירה בלשון הערבית-יהודית, מארצות האסלאם והמזרח, החל כבר בראשית המאה הקודמת. אף-על-פי-כן, התהליך נמצא עדיין בראשיתו,<sup>4</sup> ודורש עבודה מאומצת שתמשך שנים רבות.<sup>5</sup> לפיכך, מה שנמצא לפנינו הוא פרי עבודתם של חוקרים מראשית המאה העשרים, שעליה וממנה נבנו מחקרים חדשים, ועבודות חוקרים בני זמננו. להלן אסקור המחקרים שהאירו את השירה בערבית-יהודית מקהילות שונות.

תכון דאיימן מחססם ולון וז'הכ ייכון פחאל סבאע'א = תרגיש כל הזמן נבוך ותדיר יחליפו פניך צבעים  
אסמע יא חביבי בכלאמי וועמל פי ראיי = שמע ידידי לקולי ועשה רק כעצתי לטובתך,  
כלאמי מן קלבי יז'י עלא ייאמק אז'אייא, = הקול הזה יוצא מלב דואב לך ולעתידיך,  
מאכאנס אדווא עלא חאלתכ וואלא עישתק. = בהיעדר מזור לתופעה, הדאגה היא למען חייך

(ד)

חית יי'הבוק, אנתא הווא אלחאכם פלכול שיי = כשאוהבים אותך, אתה שולט בכל, פוקד ומצווה,  
כול אלי תחב, יז'יכ דע'ייא, = בקש מתוך העדפותיך ובחירותיך, כל מה שתחפוץ,  
חית יכרהוכ, אוסכות ומא תכללמס אבאדאן! = כששונאים אותך, תשתוק ולעולם אל תפצה פיך!  
כלאמכ מליח מן עקלכ, וואלא אנאס יי'חבוה, = דבריך מחכימים, אלא שאיש לא חפץ לשמוע אותם  
לואכאן אסעאד כאן וואחד אלכול, = אילו המזלות היו שווים או דומים לכולם,  
מא ייכונש לחטא וולעיב באיין אנאס, = הרי שדאגות וחרדות האנשים תוסרנה מלבם.  
אסאלא הייא סלאח אלכול, חתא הייא תכון בעידא. = התפילה היא מזור כולם, גם אם רחוקה, היא עולה.

השיר היה להיט משנות הארבעים של המאה הקודמת, והוא גם מקובל עד היום אצל יהודים וערבים בצפון-אפריקה. השיר חובר על-ידי אותו אדם שהלחין אותו וגם שר אותו. נראה לי כי המסרים שבשיר טובים לכל חברה ולכל תקופה.

המחבר, סאלים הילאלי, במוצאו תוניסאי, חי באלג'יריה והשתקע במרוקו, היה לפי שמועות הומוסקסואל מוצהר. הוא הופיע בבגדים משונים הדומים לבגדי נשים, ועורר עליו תרעומת רבה. הוא לא הסתיר את עובדת 'סטיותו' המינית בתקופה שגם באירופה, המושג 'הומו' היה מגונה ומוקצה, שלא לדבר על ארצות ערב שלא מחלו לאנשים מסוגו, אבל הפלא הוא שכולם אהבו לבוא לשמוע אותו בהופעותיו, קנו את תקליטיו במיליוני עותקים והרבו לשבח אותו, את לחניו ואת תוכני שיריו. לסאלים הילאלי היה מועדון שלו, מיוחד ואקסקלוסיבי בשם *Coque d'Or*, שפירושו: 'תרנגול הזהב', בכאזאבלאנא בשכונת היוקרה 'עין אסבע' (עין אריה). לשם באו כל ערב אנשי הבהומה שאהבו לראותו. הוא הופיע גם בישראל כמה פעמים, אבל בגדיו הנשיים ותנועותיו הנשיות גרמו לקהל לבוז לו, והוא שוב לא חזר לכאן. לימים הוא נפטר בפאריס. צפון-אפריקאים בישראל ובעולם כולו ממשיכים גם היום להתענג על יצירתו.





איור - אירינה קליימן - באדיבותה של שמחה סיאני

שהייתה משותפת לנשים יהודיות ומוסלמיות. השני, 'שירת הגברים'<sup>19</sup>, שיצא ב-1994, המציג שירי גברים במאתיים השנים האחרונות.

בארבעים השנים האחרונות התרחב העיסוק בשירה בערבית-יהודית של יהודי צפון אפריקה. מחקריהם של י' ונ' סטילמן מציגים ידע רחב בשירה בערבית-יהודית של יהודי מרוקו. במאמרם *The Art of Moroccan Folk Poetess*,<sup>20</sup> שיצא ב-1978, הוצגו שירים עממיים שהוקלטו מפי נשים בעיר צפרו שבמרוקו, תרגומם לאנגלית ואפיינו אותם ספרותית ואנתרופולוגית. להבלטה מיוחדת זכו שני סוגים משירת הנשים 'ערובי' ו'מואל'. ב-1980 ח' זעפרני הוסיף נדבך נוסף, ובספרו *Litteratures Dialectales et Populaires* (בצרפתית) ו'*Juives en Occident Musulman*'<sup>21</sup> הציג סוגות עממיות שנכתבו בערבית-ברברית. כעבור כשבע שנים פרסם י' בן עמי ספר 'הדות מרוקו פרקים נרחבים בחקר תרבותם'<sup>22</sup> תשל"ו. בו הוא מקדיש פרק חשוב בנושא 'הקציחה' ו'שירי נדנדה' - שירים לכלה.

איסוף שיטתי של שירת גברים ונשים בקרב יהודי-תימן, הוחל בראשית שנות השלושים של המאה העשרים, בידי א' בראוור<sup>6</sup> וש"ד גויטיין.<sup>7</sup> את מלאכתם המשיכו שני חוקרים בולטים, בני הקהילה. הראשון י' רצהבי, שקיבץ לקראת סוף שנות החמישים חלק נכבד משירת נשות תימן במחקרו 'שירת האישה היהודייה בתימן'.<sup>8</sup> ובשנת 1973 הוציא את מחקרו השני העוסק בשירת נשים 'שירי אהבה של נשות צנעא'.<sup>9</sup> בשנת 1988 התפרסם גם ספרו 'שירת תימן העברית'.<sup>10</sup> הספר כולל את הידוע לו על שירת הגברים בכתובים ובדפוסים. האנתולוגיה מקיפה למעלה משמונה מאות שנים, מהרמב"ם עד לעלייתם ארצה. במבוא ל'ילקוט שירי תימן'<sup>11</sup> שיצא ב-1968, כותב שרוב שירי תימן חוברו בערבית-יהודית ובערבית מקומית, ומיעוטם בערבית ובערבית-ארמית. רצהבי מציין כי שירת הנשים שונה משירת הגברים: 'זוהי שירה חילונית הקרובה קרבה יתרה לשירת האישה המוסלמית בלשונה, בתכניה, בצורתה ובמנגינתה. כיוון שהבנות לא זכו לחינוך וללימוד תורה, רחוקה שירתן מספרות ישראל ומתרבותה, והיא חופשית מהשפעות, וממוסכמות'.<sup>12</sup>

נ"ב גמליאלי הוסיף נדבך למפעל, ובספרו 'אהבת תימן',<sup>13</sup> משנת 1975, קיבץ את שירת נשות תימן שהועברה במסורת שבעל-פה. הקובץ מציג טקסטים בלשון המקורית בניב ערבי-תימני באותיות עבריות, כמקובל. במבוא מציין י' טובי, כי המיוחד בשירה זו, שעיקרה שירת נשים, הוא שדווקא בה באו לידי ביטוי רחשי הלב הארציים של יהודי-תימן בחיי היום-יום. שירה זו הושרה רק על-ידי נשים, וניתן בה ביטוי לרגשות פשוטים, המצויים בשירת כל העמים.<sup>14</sup>

לאחרונה, בשנת 1997, התבררנו בעבודת מחקר של י' שי, שעסקה בשירה שבעל-פה של נשות תימן מהעיר חבאן. הוא מתמקד ב'תהליכי שינוי ברפרטואר המוזיקלי המסורתי של החתונה בקרב יהודי-חבאן'.<sup>15</sup> שי התבססה על הקלטות, תצפיות וראיונות, שסייעו בהבנת המסורת בהקשרה התרבותי. שי מצטרפת לדעתו של שיטרי, שתובא להלן, כי תהליכי השינוי שעברה קהילת יהודי-חבאן, לאחר קום המדינה, הביאו לביטולם של טקסים שלמים.

על שירה העממיים של קהילת יהודי-כורדיסטן בשפה הארמית-יהודית כתב י' ריבלין בשנת 1959 בספרו 'שירת יהודי התרגום'.<sup>16</sup> באמצע שנות השבעים הופיע ספרו של י' צבר, 'שירי ילדים ודיבור התינוקות בארמית-יהודית החדשה של זכו שבעיראק', מחקר שנעשה בקרב נשות כורדיסטן העיראקיות.<sup>17</sup> שירי שתי עדות אלה רחוקים במקצת מהשירה העממית בערבית-יהודית של קהילות ישראל בארצות האסלאם, כיוון שאינם בלשון הערבית, אלא עיקרם בארמית חדשה.

י' אבישור פרסם שני ספרים, שהאירו את השירה בערבית-יהודית של יהודי בבל שבכתב שרובה נרשם במאה ה"ט. חלקם נכתבו בניב יהודי-בגדד, וחלקם בניב ערבי עממי הקרוב ללשון המוסלמית. הראשון 'שירת הנשים', בערבית-יהודית<sup>18</sup> שיצא ב-1987, עוסק בשירת נשים כגון: שירי ערש, שירים לפעוטות, שירי חתונה ועוד. השירים ייחודיים לנשים היהודיות, הם השונים משירת הנשים

מהאי ג'רבא שבתוניסיה, המכונה בקרב נושאותיה בשם 'גנא נביין'. הכינוי ניתן בשל זיקתה לשירת הקודש, עיסוקה בסיפורי התורה, שימושה בנושאים תנ"כיים ומהתרבות היהודית. הקורפוס כלל שלוש קבוצות: סיפורים המקראיים, שירת ה'תחזיב' – שירת סליחה, תוכחה, מוסר ובקשה וקינות על החורבן והספדים על מות נשים. כיוון שהמחקר עסק בשירה שעדיין מושרת, תועתקו גם לחנייה והוספו ניתוחים מוזיקליים קצרים.<sup>35</sup> עבודה שלישית הוצגה בספר 'שירת הנביאים שירת הקודש של נשים מהאי ג'רבא תוניסיה',<sup>36</sup> תשס"ט. הספר קושר בין חוויותיה האישיות של המחברת למחקר האקדמי שעסקה בו למעלה משלושה עשורים, שהוביל לתובנות ולהארות חדשות בעולמן של הנשים הוא עולמה. הספר מציג גם את תמונותיהן של השרות<sup>37</sup> וסיפורן, תמונות מנוף התהוותם של השירים ומולדתן של השרות שהן הבסיס לכל הקורפוס. ■

## הערות

1. ת' אלכסנדר-פריז, מעשה אהוב וחצי, ירושלים תש"ס, עמ' 17-26.
2. אף-על-פי שהלשון הערבית-יהודית דחתה את הלשון הארמית, הנה נמצאו לה, ללשון הארמית, עקבות בשירת משוררי ספרד. על הארמית בשירת הקודש של משוררי ספרד, ראו: א' חזן, השירה העברית בצפון-אפריקה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 138-143. על השירה בארמית-ארצישראלית, ראו: 'יהלום ומ' סוקולוף, שירת בני מערבא, שירים ארמיים של יהודי ארץ-ישראל בתקופה הביזנטית, ירושלים תשנ"ט. ספר זה מחבר בין טקסטים שנמצאו בגניזה הקהירית ושאוּלֵי לא עמדו זה לצד זה, אלא קיבוצם הוא פרי העניינות מודרנית של המהדירים.
3. לסיכום הדעות בדבר הפסקת השימוש בארמית בקרב יהודים, ראו ח' שחאדה, 'מתי תפסה הערבית את מקום הארמית השומרונית', בתוך: בר' אשר ואחרים (עורכים), מחקרי לשון מוגשים לזאב בן חיים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 515-528.
4. מ' שרף, "דניאל חג'אג וחיבורו על תולדות הספרות הערבית-יהודית בתוניסיה", פעמים, 30 (תשמ"ז), עמ' 41-59. במאמרה היא מציינת שספרותם הענפה של יהודי צפון-אפריקה עדיין לא זכתה לתייעוד ביבליוגרפי ראוי לשמו. מאז כתיבת המאמר חלפו למעלה מעשרים שנה, ומאז נעשו עבודות ראויות לשמן, אך חרף זאת, המלאכה עדיין מרובה.
5. 'ספקטור, בעיות במחקר המסורות שבעל-פה של המוסיקה היהודית, תל-אביב 1973, הכותבת על בעיות במחקר המסורת שבעל-פה.
6. E. Brauer, Ethnologie der Jementischen Juden, Heideiberg 1933.
7. S.D. Goiten, Yemencia, Leipzig 1934.
8. 'רצהבי, שירת האישה היהודית בתימן, תשי"ט.
9. הנ"ל, "שירי אהבה של נשות צנעא", בתוך: ד' נוי ו' בן עמי (עורכים) מחקרי המרכז לחקר הפולקלור ד', ירושלים (1973), עמ' 75-119.
10. הנ"ל שירת האישה היהודית בתימן, תשי"ט.
11. הנ"ל, ילקוט שירי תימן, ירושלים 1968, עמ' 8.
12. שם, שם.
13. נ"ב גמליאל, אהבת תימן – השירה העממית התימנית שירת הנשים, תל-אביב תשל"ח.
14. שם, עמ' 9-10.
15. 'שי, תהליכי השינוי ברפרטואר המוסיקלי מסורתי של החתונה בקרב יהודי חבאן, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בראילון, רמת-גן תשנ"ז.
16. ראו 'ריבלין, שירת יהודי התרגום, פרקי עלילה וגבורה בפי יהודי כורדיסטאן, ירושלים תשי"ט.

' שיטתית כתב שלושה ספרים יסודיים. הראשון 'השירה הערבית-יהודית שבכתב בצפון-אפריקה'<sup>23</sup> תשנ"ד, המביא לראשונה סקירה מקיפה על השירה בערבית-יהודית שבדפוס ובכתבי יד, ובו התייחס בקצרה לשירה שבעל-פה של נשות מרוקו. השני, 'שירה ופיט ביהדות מרוקו'<sup>24</sup> תשנ"ט, הוסיף נדבך חדש בשירה בערבית-יהודית של גברים ממרוקו. באשר ללשון השירה בערבית-יהודית הוא מציין שזוהי השפה הטבעית, לעומת העברית שהיא שפת הלימוד.<sup>25</sup> ספרו השלישי 'החתונה היהודית המסורתית במרוקו'<sup>26</sup> תש"ם מתאר מנהגי החתונה, ובו פיוטים ושירי חתונה בערבית-יהודית. שיטתית הצביע על הצורך המיידי בקיום מחקרי שדה לשימור השירה שבעל-פה. ומציין, שמיום שחדלו להתקיים במשפחות ובקהילות מסוימות טקסים סביב מעגל החיים, משתכחת שירה זו וחולפת לה מן העולם.<sup>27</sup>

כעבור פחות מעשור, התבשרנו בעבודת שדה חלוצית של פ' הירשנברגר שעסקה ב'בחינות ספרותיות בשירת הנשים בערבית-יהודית של יהודי מרוקו'.<sup>28</sup> העבודה התבססה על מחקר שדה רחב שבחן את השירה העממית שבעל-פה בערבית-יהודית של נשות מרוקו. לכך הוקלטו שירים מפי מידעניות, ונרשמו בערבית-יהודית בתעתיק עברי כמקובל ותעתיק פונטי עם תרגום לעברית. בפתח עבודתה הצטרפה הירשנברגר למסקנתו של ' שטרית באומרה 'בעקבות הגירתם של יהודי מרוקו לארץ ישראל, לאירופה ולאמריקה ואימוץ החיים המודרניים, חדלו בני העדה לקיים את הטקסים המסורתיים ועמם הולכת ונעלמת שירת הנשים שבעל-פה הנמצאת בסכנת אובדן'.<sup>29</sup>

השירה והסיפורת בערבית-יהודית של יהודי-תוניסיה שבכתב ובעל-פה זכתה להיחקר רק בחלקה. נתח גדול שבכתב, נמצא בארכיונים פרטיים, ובארכיון הפרטי העשיר שנמצא ברשותי. חלקם מפוזר בכתבי יד ובספרים, וזו שבעל-פה נותרה בזיכרונם של נושאה שעם הזמן הם מתמעטים ואיתם יצירותיהם.<sup>30</sup> בשנת תשנ"ח יצא ספרם של 'וצ' טובי, 'הספרות הערבית-יהודית בתוניסיה 1850-1950',<sup>31</sup> שהציג מחקרים בסוגות שונות בספרות הערבית-יהודית של תוניסיה. פה ושם נדפסו טקסטים בודדים,<sup>32</sup> המשקפים הווי ואורחות חיים.

מתוך ארכיון פרטי שברשותי נכתבו שלוש העבודות על אודות השירה שבעל-פה בערבית-יהודית של נשים מדרום תוניסיה. הם באו למלא את החסר והציגו קורפוס שירים שעד לרישומם לא ראו אור. הקורפוס הועתק בערבית-יהודית כמקובל ותורגם לעברית. השירים הוקלטו ברובם על-ידי החוקרת עצמה, מפי מידעניות בריכוזי אוכלוסיה שונים בארץ. עבודה ראשונה פורסמה בשנת תש"ס והציגה את 'סיפורי התורה ש'בשירת הנביאים' של יהודי ג'רבא'.<sup>33</sup> היא דנה בשירים של נשים מהאי ג'רבא שבתוניסיה, המספרים את סיפורי התורה בשילוב פירושים, מדרשים וסיפורים פולקלוריים מקומיים. השנייה פורסמה בתשס"ד 'בחינות ספרותיות בשירת הנשים בערבית-יהודית של יהודי ג'רבא'.<sup>34</sup> הציגה קורפוס עשיר ומגוון בשירת קודש עממית של נשים

# היצירה הערבית-יהודית בתוניסיה

בקשתו של משה גרנות לכתוב סקירה על הערבית-יהודית בתוניסיה החזירה אותי באחת לימי ילדותי בג'רבה. בגיל צעיר למדיי האזנתי בעניין רב לסיפורים בערבית-יהודית שקרא אבי ע"ה באוזני בני המשפחה ומאזינים שהצטרפו למעגל. כששלטתי בקריאת העברית לקראת גיל חמש כבר ביליתי שעות רבות בקריאת סיפורים בערבית-יהודית, אלה כתובים באותיות עבריות, כמו הכתיבה בשפות היהודית האחרות כך בידיש וכך בלאדינו. קראתי מכל הבא ליד, שכן הסיפורים היו משולבים או משובצים בספרי דרשות ומוסר או באים בנפרד בתחתית העמוד של ספרים בנושאים מגוונים ומופרדים בקו מן הטקסט "העיקרי", כך למשל בהגדות של פסח בצד הטקסט העברי, ובצד התרגום המלומד של הטקסט בערבית-יהודית, מובאים בתחתית העמוד סיפורים רבים בערבית-יהודית, בדרך כלל מתורגמים. עד היום איני יודע היאך הגיעו סיפוריו של מ' להמן וסיפורי חסידים מכל הסוגים ומכל החצרות למתרגם האלמוני לערבית-יהודית. מכל מקום, הסיפורים והשפה ריתקו אותי מגיל צעיר, ובהמשך נוסף, כמובן, העניין האקדמי והספרותי. בעת שהותי בשבתון באוניברסיטת הרווארד, הופתעתי לגלות בספרייה אוסף גדול ומקיף של הספרות הערבית-יהודית בתוניסיה.

ספרות זו כוללת יצירה מקורית לא מעטה אך בעיקר ספרות מתורגמת רחבה מאוד החל באגדות חז"ל וכלה בספרי קלמן שולמן וב"מסתרי פאריס" של אייזן סי. חלק גדול מיצירה זו צמח בעקבות פריחת העיתונות היהודית בתוניסיה. זו צרכה סיפורים ואף רומנים בהמשכים וכן ספרות סאטירית ושירי לעג למצב או לדמויות. שירים או פיוטים נכתבו לעת הביקורים (הזיארות) לקברי צדיקים או לכבוד מקום מקודש, בעיקר בתי כנסת. יש לציין כי בתוניסיה מעטים המקומות לעלייה לרגל, אך בכל זאת רושמים ניכר. אחד האישים הנערצים הוא המשורר ר' פרג'י שוואט, שזכיתי להهدي את שירתו העברית (מכון בן-צבי, ירושלים תשל"ו). מוקדש לו שיר ארוך בערבית-יהודית, ובו מספר המשורר האלמוני את

17. Y. Sabar, "Nursery Rhymes and Baby Words in the Jewish Neo-Aramaic Dialect of Zakho (Iraq)", *Jaos*, 94 (1974), pp. 329-336.
18. 'אבישור, שירת הנשים, שירי עם בערבית-יהודית של יהודי עיראק, אור-יהודה 1987.
19. ראו 'אבישור, שירת הגברים, אור-יהודה 1994.
20. N. A. stillman & Y.K. stillman, "The Art of Moroccan Folk Poetess" in *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, Wiesbaden, 1978, pp. 65-89.
21. H. Zafrani, *littérature Dialectales et Populaires Juives en Occident*. Musulman, l'e'crit et l'oral, Paris, 1980.
22. שירים ששרו חברות הכלה בזמן שהכלה מתנדנדת על דנדה בשבת השנייה לאחר החתונה. 'בן עמי, יהדות מרוקו - פרקים בחקר תרבותם, ירושלים, תשל"ו.
23. 'שירית, השירה הערבית-יהודית שבכתב בצפון-אפריקה, ירושלים 1994.
24. הנ"ל, שירה ופיוט ביהדות מרוקו, ירושלים תשנ"ט.
25. הנ"ל, שם, עמ' 47.
26. 'שירית ואחרים, החתונה היהודית המסורתית במרוקו, חיפה תשס"ג.
27. 'שירית, השירה הערבית-יהודית שבכתב בצפון-אפריקה, ירושלים 1994, עמ' 26.
28. פ' הירשנברגר, בחינות ספרותיות בשירת הנשים בערבית-יהודית של יהודי מרוקו, חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה' רמת-גן תשס"ו. העבודה נכתבה בהדרכתו של פרופ' א' חזן מאוניברסיטת בר-אילן.
29. שם, עמ' 4.
30. במקום זה נעיר כי בשנת 1929 יצא האתנומוסיקולוג רוברט לכמן כדי לגלות האם הגיל המתייחס לקהילת יהודי ג'רבה משתקף במסורות המוסיקליות שלה. הוא התמקד ברובע הקטן של היהודים באי ג'רבה, אשר בידודה היחסי של הקהילה בו היה צריך להשתקף במסורות המוסיקליות שלה. במסע זה הצליח לכמן לתעד מגוון מסורות של שירה ופיוט של גברים באי ג'רבה ומספר קטן של שירים מן המסורת של הנשים באי (מתוך כל מכלול ההקלטות של לכמן נמצאו שתי סטרופות התואמות את אחד מן השירים בחיבור זה והוא השיר 'מוסי רבנו עליה אלסלאם', ועוד נביא את הדברים במקום הראוי להם). מחקרו הנחשוני נשאר בעל ערך לא רק בגלל העושר, המקוריות של הרעיונות, השיטות והפירוש המוסיקלי הקיימים בו, אלא גם משום שהוא התייעד המובן הראשון של התרבות המוסיקלית של יהודי ג'רבה. על לכמן, פועלו ומורשתו, ראו: א' גרוון קיווי, מחקרים אתנומוסיקליים על עדות ישראל, ע' טוראל (עורך), תל-אביב (1972). לכמן, עמ' 100-108; לכמן, כתבים, עמ' 1-206; R. Davis. 'Prurt Melodies as Mirrors of Social Change in Hara in Qebira, Jerba', in Y. Stillman and N. Stillman, *From Iberia to diaspora*, Leiden 1999, pp. 477-495.
31. ראו 'וצ' טובי, הספרות הערבית-יהודית בתוניסיה 1850-1950, ירושלים תש"ס.
32. טקסטים בודדים אלה רוכזו בספרו של 'זוי, להתחיל מבראשית - שירת היהודים בג'רבה, תל-אביב 1997.
33. מ' גז-אביגל, סיפורי התורה שב'שירת הנביאים' של יהודי ג'רבה, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תש"ס. העבודה נכתבה בהדרכתו של פרופ' א' חזן מאוניברסיטת בר-אילן.
34. מ' גז-אביגל, בחינות ספרותיות בשירת הנשים בערבית-יהודית של יהודי ג'רבה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ד. העבודה נכתבה בהדרכתו של פרופ' א' חזן מאוניברסיטת בר-אילן.
35. כיוון שעניינו של החיבור הוא עיסוק בבחינות הספרותיות של 'שירת הנביאים', על כן, לא העמקנו בביתוחים המוסיקליים, אלא הסתפקנו, כאמור, בהצגת התעתיק המוסיקלי ובדרכי החפיפה בין המוסיקה לטקסט.
36. מ' גז-אביגל, שירת הנביאים שירת הקודש של נשים מהאי ג'רבה תוניסיה, לוד תשס"ט.
37. בשם שרה אנו מכנים את מוסרת השיר שהיה בעל-פה עד רישומו.

עליך יא רבי נסבך ונבאת  
ובתרגום: ברוך הבא בשבת  
והשולחן – עליו (כיכרות) הלחם  
אתה, השוכן שבעה רקיעים  
בך (מילולית: עליך) אשכים ובך אלין

בצד הסוגות המסורתיות צמחו בראשית המאה ה"ט סוגות  
"מודרניות", כגון המלזומאת, מילה שמקורה בהקשר זה אינו  
ברור, והיא מצינית שיר חול המתאר אירוע מסוים וגם סאטירה  
חברתית או הווי מחיי היהודים.

ה"קניות" (בשמן העברי) הכוללות סאטירות חברתיות  
לעגניות – מחד גיסא, וקניות של ממש על צרות, על מוות ועל  
מאורעות היסטוריים – מאידך גיסא, כגון הקניות על רציחתה  
של חביבה מסיקה, שחקנית וזמרת אהודה. וכן הקניות שנכתבו  
בעת מלחמת העולם השנייה הן על מצב יהודי גרמניה וסבלם  
לקראת מלחמת העולם השנייה, והן על מצב יהודי תוניסיה  
בעת הכיבוש הגרמני. ל"קניה" בערבית-יהודית מסורת עתיקה  
וקניות עממיות כגון "קצת חנה" היא הקניה על חנה ושבעת  
בניה וקניות על מצוקות מקומיות כגון הקניה שכתב ר' פרג'י  
שוואט על מגפה שפרצה בקהילתו וראשיתה:

אה אתנחר קלבי והאג'ת נאהרו / ודמוע עיני כאל עיין  
אחמארו  
על דאל פ'נא אלדי נזל פ'י קוואמנא / דוקנא זרענא כיוס  
אמארו

ותרגומו:

אה ניחר לבי ועלתה אשו / דמעו עיני כמעיינות אדמו  
על המגיפה אשר נפלה בעמנו / טעמנו זרענו כוסות  
מורויה

את הקניות הקהילתיות והלאומיות של ר' פרג'י פרסמה ד"ר  
מיכל שרף ב"יד להימן" קובץ לזכר א"מ הברמן.  
קניות אלה בערבית-יהודית הושרו מדי שנה בין קניות  
תשעה באב, והותירו רושם על היצירה שהתפתחה.  
סוגת שיר נוספת הם "הגנאית", כלומר שירי זמר, אלו הם  
שירים שהושרו על-פי לחן, וחלק נכבד מהם היה מן השירה  
הערבית המוסלמית, היהודים הדפסו שירים אלה בדפים  
נפרדים או בחוברות, וכך הם הופצו בקרב היהודים. הגבולות  
בין הסוגות אינם חדים וברורים, ואותו נושא עשוי להיות מצוין  
בשמות שונים, והדגמות מתורגמות מצויות בשפע בספרם  
של יוסי וצביה טובי "הספרות הערבית – היהודית בתוניסיה  
(1850-1950)".

מעניין כי הספר הראשון שנדפס בערבית-יהודית בתוניס  
הוא הספר "קאנון אלדוולה אל תונסיה" (החוקה של ממשלת  
תוניסיה), וזאת בזכות חוק השוויון בין יהודים למוסלמים  
שהוכרז בשנת 1957, למרבה האירוניה חוק זה בוטל זמן  
מועט לאחר פרסומו בערבית-יהודית. השפה הערבית-יהודית  
והדפוס המתפתח סיפקו כלים נוחים לפרסום חיבורים  
רעיוניים, דברי הגות ומוסר ואף דברי תעמולה להשקפות

תולדות ר' פרג'י, ובעיקר את שבחי שירתו בעברית ובערבית  
ואת הניסים והמסתורין שליוו את קבורתו. השיר מושר עד  
היום בפי בני העדה, בעיקר בנות העדה, כנראה בזכות הפזמון,  
המקנה תחושה של ביטחון והגנה מעם הקב"ה והצדיק  
המתלווה לדובר:

יא אילהנא, יא אילהנא  
רבי פרג'י יכון מעאנא

ובתרגום:

הו אלוהינו, הו אלוהינו  
רבי פרג'י יהא עמנו.

נראה לי כי קוראי "מאזנים" ימצאו עניין באחת המחרוזות  
המתייחסות לשירתו:

מעלומא אשערקא ג'ראב  
מיזאן וקפיא וצווב,  
ותסביח רבי בגיר חסאב  
בלהיב וניראן וסכאנה

ותרגומו:

ידועה שירתך המופלאה  
משקל וחרוז וסדר  
ושבח האל בלי חשבון  
בלהבה ואש וחום.

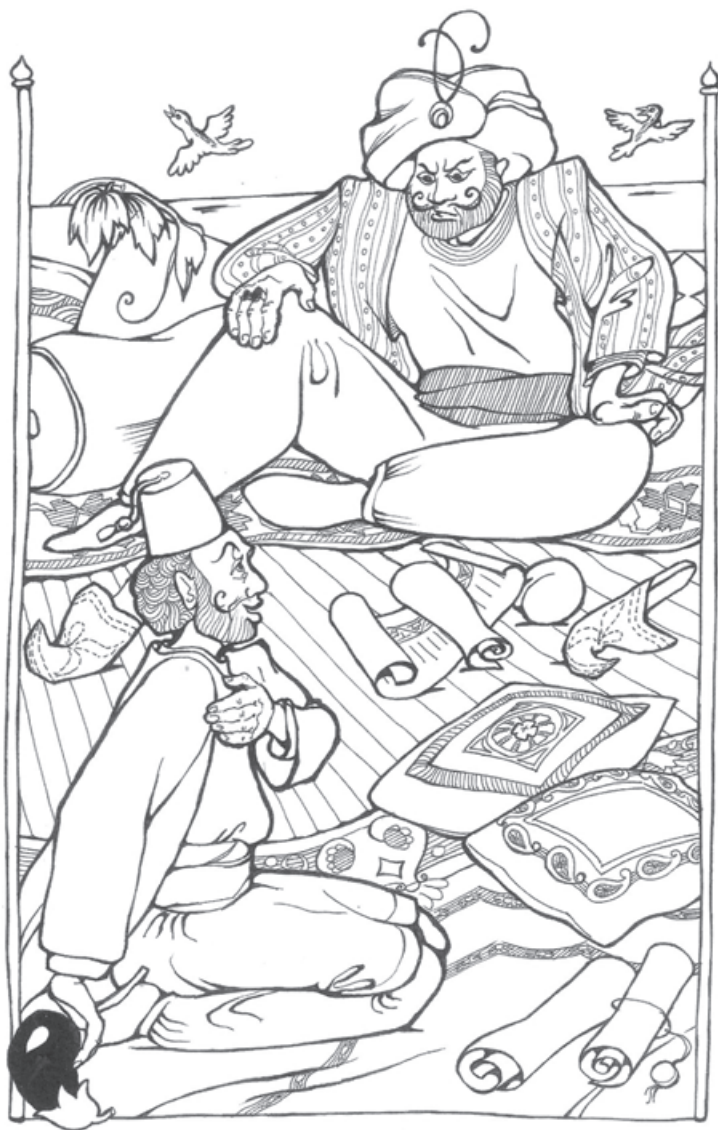
אכן, זהו שיר ארוך בן ל"ו מחרוזות המעמידות סיפור חיים  
של צדיק בילדותו, בבגרותו וסיפור קבורתו המופלא. הזיכרון  
לקברו נמשכת גם היום ובחול המועד של סוכות עולים לקברו  
בעיר תסתור. בגלל ריחוק המקום מעטים הם העולים לקברו.  
שירים מסוג זה נקראו "פיוטים", והסוגה הזו כוללת גם  
שירים העוסקים בענייני קודש, כגון שבחי ארץ ישראל, פיוטי  
ברית מילה ועוד. נציין שבצד השירים בשבחי צדיקים סופרו  
בעליפה ובהמשך אף הועלו על הכתב מאות סיפורי נפלאות  
והנהגות של רבני תוניסיה במשך הדורות. כך הם הסיפורים  
על רבי ישועה בסיס ועל רבי חי טייב. סיפורים אלה הוצגו  
ונחקרו ביד ד"ר מיכל שרף ע"ה מבנות העדה.

סוגה עממית אחרת היא שירת הנביאים, מעין שירת  
מדרש לסיפורי התורה ולהווי היהודי. שירה זו נחקרה,  
פורשה ונותחה בעבודתה של ד"ר מרים גז-אביגל וראתה  
אור בספרה "שירת הנביאים". מן המבחר הגדול בספר זה אני  
מבקש להציג כמה שורות משיר מכוון, המושר בפי האימהות  
לקראת שבת ועדיין מהדהד באוזניהם של בני הבנים. זהו  
השיר "ברוך הבא בשבת", שזכה לאחרונה לעדנה במופע  
"אימא זהירה" שהעלתה אתי אנקרי, בת נאמנה למורשת  
יהדות תוניסיה.

ברוך הבא בשבת  
ולשלחן עליה לכבזאת  
יא סאכן סבעה סמאואת



מישהו נחצי אלא הקב"ה...". ברור שהמתרגם מרחיב את הדברים ומשלימם לכיוון דברי המוסר שהוא חפץ בהם. נוכחות בולטת של שמות עיירות אירופיות ושמות חכמים וחסידים ממחישים את התחושה של המרחב העצום של היצירה הספרותית בערבית-יהודית בתוניסיה בתרגום ובמקור, במגוון הסוגות המסורתיות בחידושים ובשינויים בסוגות השיר, בדברי תורה ומוסר ובשירת חול וסיפורי עגבים. והכול בהפצה נמרצת: בספרים, בחוברות, בדפים בודדים, וכעיקר בעיתונים מכל הסוגים והגוונים. הנה כי כן זו יצירה רחבה ומקיפה בעלת משמעות והשפיעה ואף הפעילה לא מעט על בני תקופתה, אך גם בעל ערך קיים ובעל משמעות.



איור - אירניה קלימן - באדיבותה של שמחה סיאני

השונות כולל מאבק בחילוניות ותעמולה למען הציונות וכן לקיום מצוות וללימוד התורה. לא ייפלא שהעניין הרב שגילה הציבור במילה הכתובה בשפתו הניב מעל 140 עיתונים שונים שראו אור בתוניסיה בזמנים שונים, מהם כשמונים בערבית-יהודית. אלה גרמו לפריחה של יצירה ותרגום בכל תחומי החיים והספרות. ספרו הידוע של אברהם מאפו תורגם בשם "אהבת ציון או חכיאת אמנון ותמר" התקבל בזרועות פתוחות, ואף זכה לעוד שני תרגומים מתחרים, והיו שהתייחסו אליו כאל אחד מספרי הנביאים. בעקבות "אהבת ציון" טרחו ותרגמו גם "אשמת שומרון", תרגום לספרו השלישי של מאפו "עית צבוע" נותר בכתב יד ולא זכה לפרסום.

הסיפורת המקורית קיבלה את השם "חכיאת", דהיינו סיפורים. בסוג זה נכללו סוגי סיפור שונים, בעיקר סיפורי אהבה. אלה היו סיפורים קצרים שנדפסו בפני עצמם ובמהדורה מצומצמת, והביקוש להם היה רב. החכאיה הוצגה גם כ"מעשה", וחלק נכבד מאלה היו סיפורי חסידים שיובאו כמות שהם ושולבו בדברי מוסר ותוכחה. כך לדוגמה הספר "עצי יער" מאת ר' יוסף סאסי המכונה ר' סוסו עלוש זצ"ל, שעיקר עניינו חידושי תורה במקרא ובתלמוד, בעברית למדנית ובאותיות "רש"י" מוצא לנכון להקדיש מקום גם ל"מוסרים מתורגמים בלשון ערבי" מלווים בסיפורי חסידים להמחשה ולמשוך את לב הקורא הפשוט, ובעיקר את לב השומעת שאינה יודעת קרוא, ובלשון ההקדמה "ולהיות יד הכל שוה בו אחד חכם ואחד תם ספחנו לו איזה חידושים ומוסרים בלשון ערבי הנהוגה בינינו...". מאחר שסוגת המוסר בערבית-יהודית קובעת ברכה לעצמה וערך ספרותי בעל ייחוד ואף התרגום הוא יצירה לעצמה, נציג להלן קטע מדברי המוסר ומן הסיפור הבא בעקבותיו:

"אכ'תצאר לכלאם הווא אלדי לבנאדם יכון זיתהד באש יכון מליאן בלמצוות כיף ליהוד לכשרים אלדי יסתמאוו באסם ישראל וענדהם חלק לעולם הבא..."

ותרגומו: קיצור הדברים הוא אשר האדם יתאמץ כדי להיות מלא במצוות כמו היהודים הכשרים אשר ייקראו בשם ישראל ויש להם חלק לעולם הבא...

קטע קצרצר זה מתוך דרשה ארוכה בנושא "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" מטעים את דבריו בסיפור חסידי המתקשר לעניין מלמד לקח ומוסיף נופך משעשע. לא נוכל להציג את הסיפור כולו, ונציג את ראשיתו בלבד:

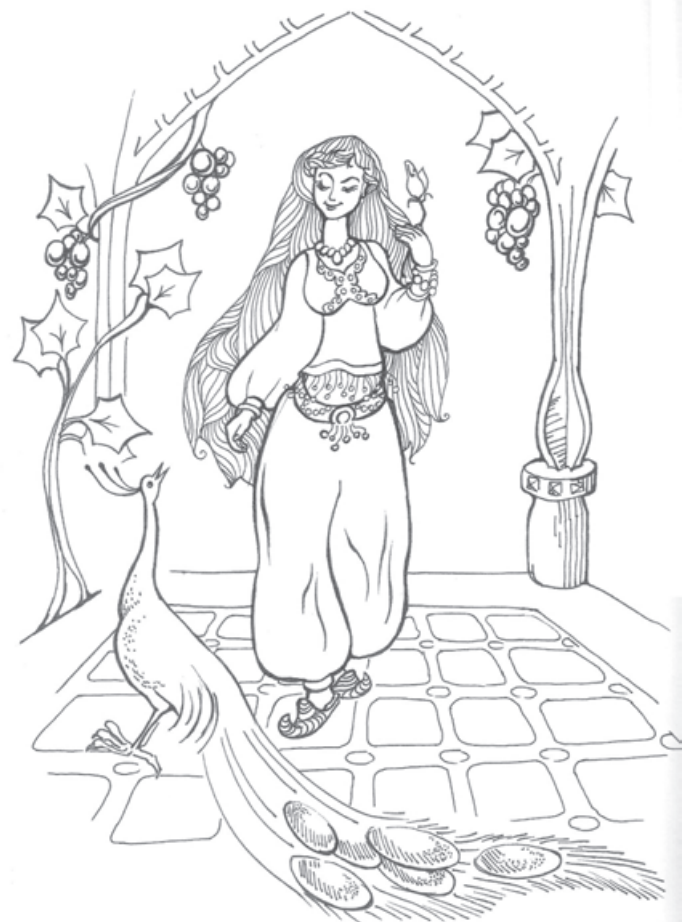
"מעשה פי הרב הצדיק וקדוש הרב מאפטא ז"ל אלדי זא לענדו ראזל ואחד אלדי כאנת ענדו בנת אלדי כברת וצל פ'צל זואג'הא ולם כאן ענדו באש יערסהא. הראזל כאן תאזר לאכן מעלום אלדי הדניא תדור ומא תמא אשכון ידום כאן הקדוש ברוך הוא..."

ותרגומו: מעשה ברב הצדיק והקדוש הרב מאפטא ז"ל אשר בא אליו איש אחד אשר הייתה לו בת אשר גדלה והגיע פרק זיווגה ולא היה לו במה להשיא אותה. האיש היה סוחר, אבל העולם מסתובב (גלגל הוא הסובב בעולם), ואין בעולם

# לשון הערבית המדוברת של יהודי בגדאד וסביבתה

ה

ערבית המדוברת בעיראק, כמו בכל ארץ ערבית אחרת, אינה אחידה ויש בה להגים שונים, לפי המיקום הגיאוגרפי: הלשון המדוברת בדרום עיראק, שונה מזו המדוברת בצפונה, או, לפי סוגי החברה: לשונו של העירוני שונה מלשונו של הבדואי, או, לפי הקהילות הדתיות של הדובר: היהודי דובר



איור - אירניה קלימן - באדיבותה של שמחה סיאני

בלהג שונה מלשונו של הנוצרי והלהג המוסלמי שונה משל שניהם. חלוקה לשונית על-פי הקהילות הדתיות בולטת, במיוחד בעיר בגדאד, בה נמצאו שלושה להגים שונים: להג מוסלמי, להג יהודי ולהג נוצרי. ההבדלים בין הלהגים מתבטאים בתחומים שונים: בצורת ההגה, בתורת הצורות, בתחביר ובאוצר המילים. הלהג היהודי הבגדאדי ששורשיו מגיעים לראשית התקופה העבאסית (750 לספ"ה<sup>נ</sup>), הוא מהלהגים העתיקים של עיראק, לעומת הלהג המוסלמי של בגדאד שהושפע, בעיקר, מלהג בדואי שהאוכלוסיה המוסלמית של בגדאד החלה לדבר בו במאה ה-17 וה-18<sup>1</sup>.

## חדירת מילים לועזיות ללשון הערבית המדוברת של יהודי בגדאד<sup>2</sup>

ללשון הערבית המדוברת של יהודי בגדאד חדרו גם מילים לועזיות רבות, משפות שונות, שנטמעו בלשון המדוברת והיוו חלק בלתי נפרד ממנה. מילים אלו חדרו בהשפעת הכובשים הזרים של עיראק, כגון: פרסים, תורכים ואנגלים. השפעת השפה הצרפתית הייתה בזכות בתי-הספר "אליאנס" מייסודה של חברת כ"ח (כל ישראל חברים), והשפעת השפה הכורדית הייתה בשל הגירת חלק מהכורדים מהצפון-לבגדאד. לעומת זאת, השימוש במילים מושאלות מהשפה העברית הוא הגדול ביותר וזאת, הודות למרכזיות הדת בחיי החברה היהודית בעיראק.

## דוגמאות:

### מילים שאולות מתורכית

דماغ سز (דמאע' סז): קל דעת. يحي صاغ (יחכי צאע'): דובר אמת. اغا (אע'א): אדון. عربنجي (ערבנצ'י): עגלון. بوسطجي (פוסטצ'י): דוור. يواش على كيفك (יוואש עלא כיפכ): לאט לך. تنكجي (תננצ'י): פחח. سطرة (סטרה): מעיל.

### מילים שאולות מפרסית

جرباية (צ'רפאיה): מיטה. صف ميز (צף מיז): סידר שולחן. اكل طرشي (אכל טרשי): אכל חמוצים. كني زنانة (כני זנאנה): כמו אישה. سلق شلغم (סלק שלע'ם): ביטל לפת. خوش ادמי (ח'וש אדמ'י): אדם טוב. لسين قبا (פרסית ותורכית) - "לסין קבא": לשון בוטה. ابو كار (פרסית ותורכית) - "אבו כאר": בעל מלאכה. طعانو جلاقة (פרסית ותורכית) - "טעאנו צ'ילאקה": נתן לו בעיטה.

### מילים שאולות מצרפתית ואנגלית

بنطلون (בצרפתית ורומנית) - "פנטלון": מכנסיים. قنفة (צרפתית) - "קנפ'ה": ספה. قعد بالصالون (אנגלית) - "קעד



מתי מעט, קשישים, שעודם דוברים את הלהג המקורי, ללא השפעה זרה. אין צורך לומר, שדוברים אלה, הולכים ומתמעטים, הולכים ונעלמים, ודורנו זה הוא הדור האחרון של דוברי הלהג בלשון. ■

## הערות

1. יעקב מנצור, 'להג הערבית המדוברת של יהודי בגדאד', הוצאת 'יד בן צבי', ירושלים, תשע"א.
2. יהושע מאירי, 'על נהרות בבל', אוצר הפתגמים של יהודי בבל, מנהגים, פולקלור וסיפורים מהווי יהדות בבל, ירושלים, תשס"ג, 1993.
3. יהושע מאירי, 'הדים מבבל', ביטויים, אמרות, ולשון הערבית המדוברת של יהודי בבל, ירושלים, תשס"ו, 2006.

**בלסלון**: ישב בטרקלין (saloon). שגוּה מסוּקרה (אנגלית) – "שעויה מסוגרה": עסקה מובטחת (secure). לביס שרפה (צרפתית) – "לבס שרפה": לבש את הצעיף. אכל בטיטה (אנגלית) – "אכל פתיתה": אכל תפוח אדמה (Potato). קביז ג'יק (אנגלית) – "קבט' צ'יק": קיבל המחאה (שיק) – (cheque).

## מילים שאולות מארמית וכורדית

בַּחְזִימוּ וּרְוּר (כורדית) – "בחזימו ורוור": נושא בחגורתו אקדח. עֲלֵי חוּדָא (כורדית) – "עלא ח'ודא": בעזרת השם. לביס כאלה (כורדית) – "לבס כאלה": נעל נעלי בית. קַעַד בַּלְדָאעִיה (ארמית) – "קעד בלדאע'יה": ישב בכיתה. נַאֵג בַּלּוּ (ארמית) – "דאר' באלו": שם לבו. שַעַלַת הַלְדִיקָה (ארמית): קנדילא) – "שעלת אל-קנדיל": הדליקה נר-שבת. טַבִּיחַ בַּלְכָאנוֹן (ארמית: כנונא) – "טבח' בלכאנון": בישל בתנור. אַכְל חַלִּיק (ארמית: חליקה) – "אכל חיליק": אכל חרוסת.

## מילים עבריות שחדרו ללהג יהודי בגדאד

בְּרַאחַה בְּטַאֵלָה (בראכה ביטאלה): ברכה לבטלה. כַּלָּ בַּלְמַזַּל (כלא בלמזאל): הכל תלוי במזל. טַלַעַת נַשְׁאֵמְתוּ (טלעת נשאמתו): יצאה נשמתו. מַדְרַאשׁ בֵּית זַלְחָה (מדראש בית זלכה): בית-מדרש זלחה. גַּד בַּתְּשׁוּבָה (ר'ד בתשובה): חזר בתשובה. יַבִּי הַמְּשִׁיחַ (יג'י אלמשיח): יבוא המשיח. הוּי חַחַם (הווי חכאם): הוא חכם. אֵלֶּה יִסּוּי שְׁלוֹם בֵּינָאֲכֶם (אללה יסווי שלום בינאתכם): השם יעשה שלום ביניכם. זַלַּת הַמָּאֵנָה (ט'לת אלמאנה): נשארה אלמנה. תּוֹקְפֶלְךָ הַאֵיּי הַמְּצוּוֹה (תוקפ'לכ האיי אל-מצווה): תעמוד לך מצווה זו ביום הדין. אַדְמִי עֵנָו (אאדמי ענו): אדם ענו.<sup>3</sup>

הלהג היהודי של בגדאד נמצא היום על סף כליה. שכן, לאחר צאת היהודים מעיראק בשנות 1949-1952, במבצע 'עזרא ונחמיה' לא נותר בעיראק, מאותה קהילה, כמעט אף יהודי אחד שידבר את השפה. האוכלוסייה הגדולה של יוצאי עיראק נמצאת כיום בישראל, והלהג היהודי הבגדאדי, מדובר, בעיקר, בפי אלה שנולדו בבגדאד והסביבה. ומאז העלייה, נשארו בישראל רק



איור - אירניה קליימן - באדיבותה של שמחה סיאני

# הצדעה לשפות שלידתן בגולה – לדינו



מרגלית מתתיהו

## היצירה בלדינו

ב

שנת 1492 עם גירוש ספרד התפזרו היהודים בארצות הבלקן ובארצות אחרות. בין 30,000 המגורשים שהגיעו לשאלוניקי, היו רבנים, פילוסופים, אסטרונומים, רופאים ומשפחות אצולה. ביניהם שמות ידועים: **דון גדליה בינבנישתי**, נכד **לאברהם בינבנישתי**, שר האוצר של יוהן השני בקסטיליה, **רבי משה אלבידלה** פילוסוף, **רבי מאיר עראמה** ועוד.

המגורשים הביאו איתם את השפה הספרדית שדוברה אז בספרד, המשיכו לשמור את המנהגים והפיוטים, הקימו קהילה יהודית שהייתה לאי ספרדי בשאלוניקי, קהילה שהשפיעה על קהילות אחרות בארצות הבלקן.

36 קהלים הוקמו בשאלוניקי. כל קהילה נשאה את שם עיר המוצא. ליד כל קהילה הוקם "מרבץ תורה" (מעין "חדר") וספרייה. המרכז התורני שימש גם כמקום מפגש חברתי. היו תקופות שהקהילה היהודית בשאלוניקי הייתה הגדולה שבקהילות ישראל. בשנת 1879 מתוך 120,000 תושביה – 70,000 היו יהודים.

בית הדפוס הראשון הוקם בשאלוניקי בשנת 1515. הודפסו בו ספרי קודש, ספרי מוסר, סידורי תפילה – בעיקר בעברית. הספרים בלדינו הודפסו באותיות רש"י: "מעם לועז", "שאלות ותשובות", "הזהרה". יותר מ-3,500 פרסומים נדפסו בלדינו ובעברית בשנים 1515-1900.

**דון גדליה בן-משה** יסד בשאלוניקי בשנת 1580 בביתו **"בית מדרש השיר"**, בו התכנסו משוררים לשיחות בענייני שירה. מוסד זה פסק להתקיים עם מותו של **דון גדליה בן-משה**.

**יעקב כולי**, שנולד בא"י ועבר לקושטא בשנת 1714, כתב את היצירה התורנית: **"מעם לועז"** ובה אוצר האגדה, פירוש לתנ"ך ולהלכה על תורה בשפת הלדינו. הוא הסתייע במעשיות

ובמשלים וסיפורי חכמים. בשנת 1745 הודפס הספר **"נסתרות – דרכי שמעון בן יוחאי"**.

במאה ה-19 שאלוניקי נפתחה אל עולם ההשכלה, החלו להתפתח קשרי מסחר עם יהודי צרפת, איטליה ואוסטריה. הותקנו קווי טלגרף ומסילות ברזל, שקירבו את ההשכלה המערבית לעיר.

"האליאנס", שנוסד בשאלוניקי בשנת 1876 על ידי הרופא **משה אלאטיני**, ואשר להקמתה תרם הבארוך הירש 150,000 לירות שטרלינג, שימש כגשר בין המזרח למערב.

### שירה וסיפורת בעיתונות

בין השנים 1706-1729 הייתה אמסטרדם מרכז ההדפסה וההוצאה לאור של היהדות הספרדית. בשאלוניקי הודפסו באותן שנים, אם כי בהפסקות, ספרי קודש שונים. בשנת 1740 גויס מאמסטרדם איש בעל כישרון גדול באמנות הדפוס בשם: **בצלאל הלוי אשכנזי** ה'ו שמצליח להאדיר את הדפוס בשאלוניקי, והעמיד אחריו יורשים שהלכו בדרכו. אחד ממשיכיו – **סעדי הלוי ה'ז** ייסד ב־1875 את השבועון בשפת הלדינו – **"לה איפוקה"**, שבועון שהאריך ימים עד 1912. עיתון זה עורר את הכתיבה הספרותית החילונית – שירה וסיפורת – בשפת הלדינו. משכילים יודעי עברית תרגמו את יצירותיהם ללדינו עבור שבועון זה.

יצירותיהם של משוררים רבים התפרסמו בשבועון **"לה איפוקה"**, ביניהם: **רבי יהודה נחמה** משורר, יליד שאלוניקי (1825) שערך גם את השבועון **"איל לונאר"**, "הירח", ירחון בשפת הלדינו שהופיע במשך שנתיים בלבד, ורק גיליונות מועטים ראו אור בתקופה זו. **יהודה נחמה** למד ספרות איטלקית והיה אספן ספרים ידוע. את רוב ספריו הביא ממרכזי ההשכלה באירופה, וקיבל בקביעות את כל כתבי העת שראו אור באותה תקופה – בעיקר בגיאוגרפיה, תולדות עמים, אסטרונומיה. הוא קיבל בקביעות גם את כתבי העת בעברית: "המגיד", "הכרמל", הצפירה" ועוד.

רוב כתביו של **רבי יהודה נחמה** נשרפו בדליקה הגדולה שפרצה בשאלוניקי בשנת תר"ן-1890. כך אבד אוצר רוחני, שהיה בו כדי להעשיר בידיעות על תולדותיה של הקהילה.

## השירה והסיפור העממי בלדינו בעיתונות ההומוריסטית

משנת 1900 ואילך, עם היעלמם של עיתונים שהופיעו ברצף במשך כשלושים שנים, עיתונים שנחשבו לרציניים, שהתמקדו בעיקר בהגשת החדשות, בענייני חברה ופוליטיקה ובהצגת בעיות היהודים במקום ומחוצה לו – התפתח סוג נוסף של עיתונות, העיתונות הציונית והעיתונות ההומוריסטית, שהייתה שונה בסגנון ובתוכן. הייתה זו עיתונות עממית הומוריסטית, שהאקטואליה נידונה בה בראי עקום. גישתה הייתה בנויה על קשר שיח, פנייה ישירה אל הקורא כאל מכר ותיק ובשפה עממית. הרי רשימה חלקית של שמות העיתונים:

"לה בארה" – "המקל" (או המטה), "לה טרומפטה" – "החצוצרה", "איל פונג'ון" – "הקוץ", "לה גאטה" – "החתולה", "שארלו" – "צ'רלי צ'פלין", "איל קירבאץ" – "השוט", "איל שמאר" – "הסטירה" ועוד.

בעיתונים אלו פורסמו סיפורים, מעשיות, שירה לירית ועממית, שירי חגים ועוד.

מפעל ספרותי נוסף היה פרסום חוברות שירים שראו אור בחסותם של העיתונים השונים והופצו דרכם, וכן חוברות ובהן מחזות מקוריים ומתורגמים.

שפת הלדינו שלטה ביצירה העממית וגם בשירה הציונית. בעיתונים: "לה אקסיון", "לה נאסיון", "לה רינססיה ג'ודיאה" ועוד תורגמו מעברית ללדינו משיריהם של ביאליק, אביגדור המאירי פרוג ועוד. למרות הניסיונות להחיות את השפה העברית בתחילת המאה ה-20, היצירה העממית בלדינו ידעה באותה עת פריחה ושגשוג. בין המשוררים בני שאלוניקי הידועים אזכיר את: **שלמה חנניה שלם**, **יוסף פנחס עוזיאל**, **יצחק דה בוטון**, **יצחק בן רובי**, **שלמה ראובן** ורבים אחרים שחתמו על יצירותיהם בפסבדונים. כיום איש אינו יכול לפענח פסבדונים אלה.

**שלמה חנניה שלם**, יליד סוף המאה ה-19, נחשב לאחד מטובי המשוררים בלדינו. הוא נמנה עם חוג המשכילים שהתרכז סביב השבועון "לה איפוקה", והשתתף בו במשך שנים עשרה שנה, שיריו הופיעו כמעט בכל גיליון, והוא חתם על שיריו באותיות SS, ורק על מאמריו חתם בשמו המלא. הוא היה אחד הראשונים שכתב שירים בלדינו על נושאים חילוניים. הוא שלט היטב בשפה העברית, כתב פתגמים רבים, ותרגם ללדינו את משליו של לה פונטיין. בשנת 1902 נתמנה כאחראי למוסף הספרותי של השבועון "לה איפוקה ליטראריה". הוא נפטר בשנת 1910 רק בן שלושים ושבע. **משה אטיאס** תרגם משיריו לעברית.

**רפאל בן חביב**, משורר שפעל למען התנועה הלאומית במסגרת המזרחי, כתב שירי ציון, ובאמצעותם דרבן את הנוער לצאת מן הגלות ולעלות לארץ ישראל. בשנת תרצ"ב-1932 התפרסמו כמה משיריו בשנתון "ישראל". עד כמה שידוע, שירו האחרון של **רפאל בן חביב** התפרסם בחג הפסח 1937, בגיליון האחרון של "איל ג'ידיו" ("היהודי"). היה זה אולי השיר העברי האחרון שראה אור בשאלוניקי. השערים הלכו

וננעלו בפני היהודים, ולא ניתנה להם אפשרות לפעול למען הציונות.

בשנת 1941 נכבשה העיר על ידי הנאצים. **רפאל בן חביב** ומשוררים רבים אחרים משאלוניקי, נלקחו אל מותם למחנות ההשמדה עם כל בני הקהילה שהייתה מרכז רוחני לתרבות היהודית. תשעים וחמישה אחוזים מיהודי יוון הושמדו בשואה.

היצירות בלדינו ובעברית שכתבו בני שאלוניקי אבדו בדליקות התכופות שפקדו את שאלוניקי, שחלקן גרמו להרס טוטאלי של העיר על אוצרות התרבות של היהודים. לכך מתווספות המגיפות, רעידות האדמה ופגעי טבע אחרים. ב-17 באוגוסט 1917 פרצה בשאלוניקי השריפה הנוראה מכולן. היא כונתה "הדליקה הגדולה" וכתוצאה ממנה עלתה באש מחצית העיר. נשרפו כל השכונות שהיו במרכזה, חנויות רבות וכשלושים בתי כנסת עתיקים, מאה בתי מדרש, רוב הישיבות על ספריותיהן, בהן היו ארכיונים יקרי ערך, ספרים עתיקים וכתבי יד, ועוד אוצרות שהיו פזורים בבתים פרטיים.

בשנים 1941-1943 עם הכיבוש הנאצי הוכחד מה שעוד נותר. כאמור, תשעים וחמישה אחוז מיהודי שאלוניקי נספו בשואה.

כיום נעשים מאמצים ללקט את השיירים שנתרו באורח פלא, ולספר באמצעותם את תולדות היצירה בלדינו ובעברית שהעמידו יוצריה של קהילת יהודי שאלוניקי.

החל משנת 1950 מבין המועטים שניצלו מתאי הגזים והגיעו לישראל, קמו יוזמים שהחלו לפרסם עיתונים בלדינו. בעיתונות זו (כמו בשאלוניקי) פורסמו שירים ורומנים בהמשכים. היו קוראים שגזרו את השליש התחתון של דף העיתון, בו פורסמה בהמשכים היצירה הספרותית, ועם סיום היצירה – כרכו את גזרי הדפים לספר. כך נשתמרו יצירות אלה השירה שהתפרסמה מעולם לא כונסה בספרים.

## היצירה בלדינו בישראל

החל משנות ה-50 של המאה ה-20 ואילך ראו אור בארץ עיתונים בלדינו, ביניהם: **"איל טיימפו"**, **"לה בירדאד"**, **"לה לוז"** ועוד.

כתב העת **"אקי ירושלים"** החל להופיע בשנות ה-80 פעמיים בשנה ומופיע עד עצם היום הזה.

ספר ביבליוגרפיה על העיתונות בלדינו כתב **משה דוד גאון** (אביו של יהורם גאון). הספר ראה אור בישראל בשנת 1965 בהוצאת מכון בן צבי ובית הספרים הלאומי.

בין המשוררים יוצאי שאלוניקי שהמשיכו את פעילותם הספרותית לאחר עלותם לישראל יש לציין במיוחד את הסופר המשורר המחזאי והעיתונאי **יצחק בן רובי** שהיה עורך העיתון **"איל טיימפו"** משנת 1952 ועד מותו בשנת 1972.

המשורר **שלמה ראובן**, ניצול השואה, פרסם את שיריו בעיתונות בשאלוניקי. בעת מנוסה לפני שנשלח למחנות





יונתן גורל

# פתגמים ואמרות בלדינו

מוקדש לזכרו של פרופ' דב נוי, מורי הנערץ

משפחת סבתי הגיעה לירושלים באמצע המאה ה-19 מיוון ומיוגוסלביה לשם התגלגלו מאיטליה ומספרד. בין אמי לסבתי, שתיהן ילידות העיר העתיקה בירושלים (1885, 1905) התנהל דיאלוג בעברית ובלדינו, כשאני גדל אצל שתיהן וקולט את רוח הדברים ואת האמרות והפתגמים שהן היו משבצות גם בשיחות אתנו הילדים. נראה, עד היום שחכמת חיים רבה הייתה בהן, בתוכנם, בנגינתם ובמגעם עם חיי יום. כיום מוצא אני את עצמי לא פעם בשיחותיי עם בני ביתי וחבריי חוזר ומשמיע את האמרות והפתגמים בהקשרם, ולא בהקשרם. אחד הביטויים הרווחים לגבי הארכה בדברים, במשלים ובפתגמים, הוא "קונקסזאס" שמשמעותו – סיפורי מעשיות ודברי בדיחות הדעת. "בבזדס אי פתננייס" משמעם – דברי שטות והבל. עם זאת, היה צמא לשמוע סיפורים וחוויות, בדיחות וחיידים בשמחה ובעצב. החשש היה, כנראה, ממציאות החיים העומדת לא פעם בסתירה לדברי החוכמה שבמסורת של דורות.

אחד מנושאי השיחה, איך לא, היה "השכל והמזל" והאמירה בעניין הייתה: "דְמָה מזל אי אָצָה מָה אל מר" שפירושה תן לי (שיהיה לי) מזל וזרוק אותי לים, ללמד עד כמה בעל המזל עדיף על בעל השכל והכישרון.

אמרה אחרת נגעה ליחסים ולחזיונים. ברקע, מהדהדת הפליאה איך אישה לא יפה ולא מוצלחת זוכה בגבר נאה, מוצלח, יחסן, נחמד, וכן – להיפך. אז הן היו אומרות: "לה מזל די לה פיה לה רמוזה לו דיזיאה". דהיינו, המזל שיש למכוערת, היפה משתוקקת לו, והרי השקפה על המורכבות של החיים ועל הפרדוקסליות של הקיום.

כשהיו אומרות על מאן שהוא "לונסו" או "לונסו קון מדרו" היו מתכוונות לטיפש שלא ניתן לתקשר אתו, ושאינו מקשיב כאילו היה עץ או מוט ולא אדם עם הבחנה והבנה. פתגם אחר הנוגע לאנשים חסרי משמעת וחסרי הבנה אומר בלשון ציורית: "קן אָזנו נָסִיו אָזנו וְה קָדָר" – מי שנולד חמור, חמור יישאר". ואם הטילו ספק בחוכמת החיים האצורה בפתגם – היו אומרות: "ריפלן מינתרוסו נו איי", דהיינו פתגם שקרי (משקר) לא קיים. מה שהיה מעורר, לפעמים, אצל השומע מחשבה

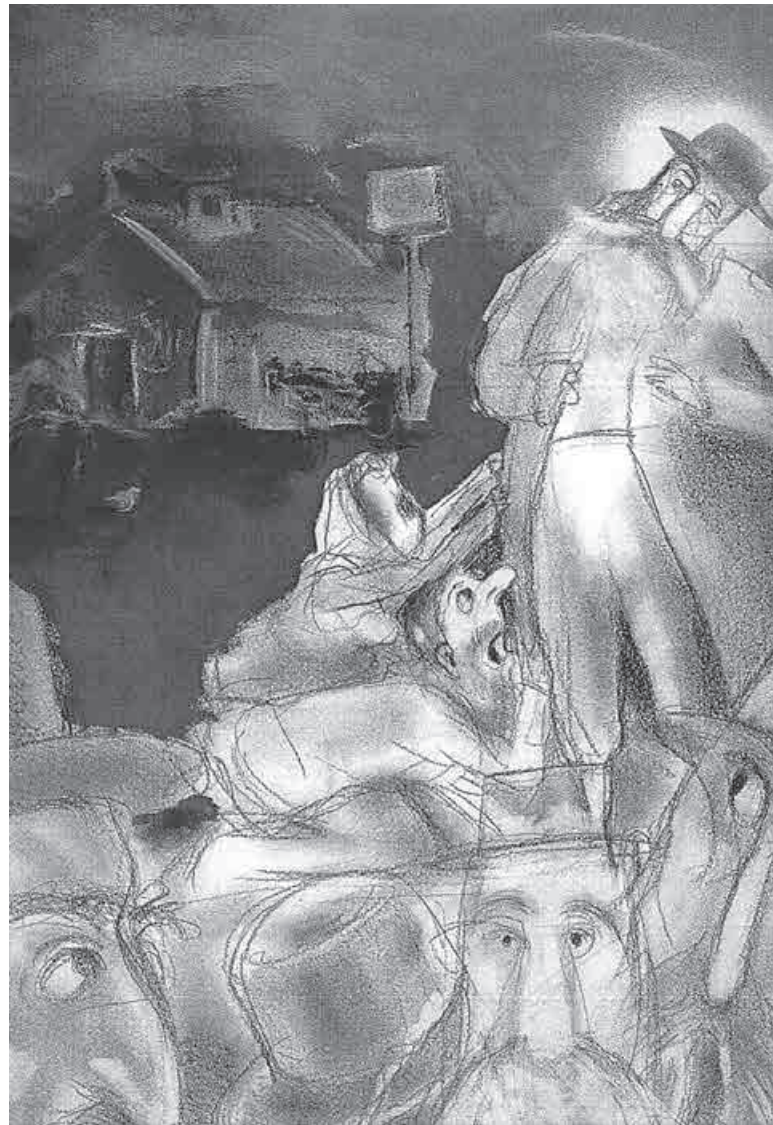
ההשמדה איבד מזוודה עם כתיבי היד שלו. בישראל אספו את שיריו מן העיתונים ששרדו מהשנים 1922 ועד 1938. וכן יצירות נוספות שכתב בישראל עד ליום מותו.

עד שנות ה-70 של המאה העשרים היו עוד סופרים שכתבו רומנים בשפה הספרדית יהודית ופרסמו את יצירתם בהמשכים בעיתונים שראו אור בישראל. ביניהם: שמעון שאול, אליה כרמונה, ליליקה נאקו, גדליה מטרסו ועוד.

היו גם מתרגמים אשר תרגמו מן השפות צרפתית, אנגלית, ואיטלקית ביניהם: יצחק יעיש, אברהם בן ארויה, דוד מטצ'ור.

משנות ה-70 של המאה ה-20 והלאה המשיכה היצירה בלדינו להתפתח בישראל.

ראו אור ספרי שירה, אוסף מעשיות עממיות, מילון לדינו – עברי, נכתבו לראשונה (מאז הגירוש) ספרי לימוד לדינו ועוד. ■



איור – דני קרמן



חוזרת לאמיתות הפתגם ולברכה הצומחת למי שחי ונוהג לאורו.

עבודות הבית האינסופיות, כשהאישה אינה זוכה לסיוע מהבעל ומהילדים, יצרו את הפתגם בעל המקצב והחרוז: "לה קאזה אָז און פּוּזוּ כי נו אַי רִיפּוּזוּ" השימוש במילה "פּוּזוּ" שמשמעה בור אולי מעיד על מחאה שהרי מדובר בחיי משפחה כפי שהתנהלו לפני מאות שנים, כאשר לגבר היה תפקיד מוגדר, ולאישה היה תפקיד מוגדר, ולא פעם נתקלו ניסיונות הגבר לעזור בעבודות הבית ביחס צונן כאילו הוא פולש לרשות שאינה שלו. גם היה ברור שהאישה היא עמוד התווך של הבית, ועל פיה יישק כל דבר. התלונה המושמעת בפתגם, לפיה אין סוף לעבודות הבית שהן בבחינת בור טובעני ותובעני היא אמיתית, וגם משחררת קיטור. מצד אחד – תלונה על חוסר עזרה, ומצד שני – שמירה על טריטוריה של עבודות הבית בידי האישה.

על ילדים עצלים ותלותיים, שהכול היו עושים בשבילם, נהגו לומר: "מאָדֶרֶה גאַלְנֶה קִיטֶה אַיזֶס פּרֶגְנוֹס". דהיינו, אימא חרוצה, פעילה, בעלת יוזמה – זוכה לכך שילדיה יהיו עצלים, תלותיים, שרגילים כי משרתים אותם. הפתגם בא ללמד כיצד פינוק מזיק לחינוך הילד, והורה שרוצה להיטיב עם ילדו – אל לו לפנק אותו – וכך הוא יגדל להיות עצמאי, פעיל, בעל יוזמה ומצליח.

הביטוי "אַיִל דִּי פִיאָדוֹר", האל המציל, המושיע – מקורו במגורים בסביבה ערבית, בה שגור הביטוי "אללה יסטור" (האל ישמור).

על אישה שהייתה מתיימרת להיות צעירה ומתייפה באופן מוגזם היו אומרות: "אַז זָרְדֶה וַיִּיזֶה", היא בסך הכול זקנה מיובשת (עוקצנות לא ממש עדינה).

וכשכלו כל הקצין ולא נותרה ברירה אלא להודות באפס מעשה ויוזמה – היו אומרות: "נו אַיִי קואלו די אָזֶר" – אין יותר מה לעשות ואכן זה נשמע כסוף פסוק.

איש חשוד בערמומיות ובמניפולטיביות היה זוכה ל"תואר" – "אַיזו דאַן ממזר" – בן ממזר, וגם היה שימוש בשם התואר הערבי "אוונתגי", וכידוע, צריך להיזהר מ"אוונתגי".

על אנשים שאינם מבצעים את שליחותם כראוי, אולי כי הם תפוסים במחשבות ולא מרוכזים היו אומרות את הפתגם הבא: "סִינֶוה אֶלֶה מאַר־אַוּנֶה נו תּוֹפֶה" – הולך לים להביא מים, חוזר ואומר לא מצאתי מים.

מילה נוספת ורווחת לטיפש הייתה "בוֹר" ולה היו מצרפים את האמרה "איל בכור אָז בור" – הבכור הוא טיפש, לא יוצלח. כנראה נבעה האמרה מהיותו של הבכור, לפעמים בן תפנוקים, דבר שהרדים את מאבקו ויוזמתו לתפוס לו מקום בחיים, ובהיותי בכור יכול אני לאשר זאת.

"לוקו" זה משוגע ו"מֶשְׁמַדְרוֹ" זה מוזר ומי שמדבר לא יפה, מרבה להג ורכיל היו אומרות עליו "כי בוקה" – איזה פה!, ואילו על מי שדיבר דברים מקובלים ושנשמעים היו אומרות "בִּיזֶר תֶּה" – לנשק אותך, בחזקת "שפתיים ישקו". מי שדברו וסברו היו נראים וגרם לנחת רוח היו אומרים עליו: "בִּנְדִיצֶה בוקה בנדיצה מְנוֹ" – מבורך הפה, מבורכת היד. אשרי יולדתו.

כשלא נהגו בעדינות או בכבוד מספיקים הייתה אימי אומרת "תִּיָדֶן לה כבוד אֶלֶה מְנוֹ" – נותנים לך את הכבוד ביד, כלומר לא מתייחסים אליך בכבוד.

על איש צעיר אמרו "מְנֶסוּ" וכשהפכתי לכזה אמרו לי "אגוֹרֶה סוֹס מְנֶסוּ", אמירה שהיו בה כנראה ציפיות שלא כל כך התגשמו בהתאם למצופה ולמקווה.

כשהיו נטפלים לילד קטן אמרו "דִּשֶׁה לו אֶל צִיקוֹ" – עזוב את הילד הקטן לנפשו, כך היה עם בן דודתי הקטן כשהתארח אצלנו. פתגם אחר הנוגע להתנהגות כלפי ילדים אומר: "קֶן סִמְטֶה קוֹן צִיקִיטִיקוֹס סֶלְבִּנְטֶה פִישֶׁדוֹ" – מי שמתעסק עם ילדים קטנים מתעורר, מושטן. אבוי לבושה!

בענייני רפואה ומחלה היו אומרות "פֶרִימְרו אֵיל דִּי אֵי אומְפֶס אֵיל דוֹקטוֹר" – קודם כול האלוהים, ולאחריו הרופא – ללמד שמוצא הרפואה מאלוהים, אבל החולה נתון לחסדיו של הרופא שגם הוא תלוי באותם חסדים עליונים. עם זאת היו אומרות "וְאֶדְרֶתֶה תִי וְאֶדְרֶה" – שמור על עצמך ואשמור עליך, מעין – "אם אין אני לי מי לי?"

כשהיה צורך להפציר בנו הילדים שנאכל, כדי שנגדל בריאים וחסונים, הייתה אימי אומרת: "שקו וְאֶזִּי נו סֶאפֶרֶה" – שק ריק לא עומד. אמירה מיטונימית – ציור של אנשים מוזי רעב שאין להם כוח לעמוד.

כשמישהו נזכר בה במאחר, או עשה מעשה לאחר זמנו הייתה אומרת: "אומְפֶס דִי פּוֹרִים פֶּלְטִיקוֹס" – אחרי פורים משלוח מנות, ובעברית "עבר זמנו – בטל קורבנו".

אם השתוקקתי לדבר מה לא ראוי, זכיתי לדברי הביקורת הבאים: "דִּיזִיאָו דִי פֶּאָן בִּדִּי" – מעניין אם "בידי" קשור במילה הערבית "אַבְדִּי" – לבן, לחם שהלבין – לחם עובש, קלוקל, שאינו ראוי לאכילה וכשהיינו מרגיזים אותה ולא אוכלים, הייתה אומרת "קֶרָאס און רֶטוֹן אסאדו" – אתה כנראה רוצה לארוחה עכבר צלוי, על הגריל. הלחם כמזון עיקרי הופיע בפתגם: "אוֹנְדֶה אֶנְתֶּרֶה פֶּאָן נו אנתרה מֶאל" – האוכל לחם לא יידע חולי, לא יידע רעה.

לעצלן הדוחה מיום ליום את המוטל עליו ומביא להצדקתו שלל תירוצים הייתה אומרת "קֶאדֶה דִּיֶה קֶאזֶה מִי תִיֶה" – אז אצלך כל יום דודתך מתחנתת...

"אוֹזוּ כִי נו אַיִי – קוֹרְסוֹן כִי נו דוֹאֶלֶה" – עין שלא רואה – לב שאינו כואב. כמה אמת וחוכמת חיים במילים אלו.

ולעניין חשיבותה של סבלנות והתמדה הייתה אימי אומרת: "פֶסְנֶסִיָה אָז גרנֶדֶה סֶנְסִיָה" – סבלנות היא חכמה (תבונה) גדולה. אשרי מי שנוהג כך... וורסיה אחרת לאותו פתגם: "פֶסְנֶסִיָה אז פֶּאָן אֵי סנסיה" – סבלנות ואורך רוח מעניקים לחם, פרנסה וקיום וגם תבונה והתנהגות נכונה. וכן, "מֶאל כִי סֶה סֶקֶאפֶה קוֹן פֶּרָאס נו אָס מֶאל" – צרה הנגמרת בכסף אינה צרה. העיקר הבריאות ואריכות החיים.

הבאתי כאן דברים מהזיכרון, וניסיתי ללכת בעקבות מה שלמדתי אצל פרופ דב נוי ז"ל שהלך לעולמו. אימי וסבתי עליהן השלום היו מחנכות לפי דרכן ואמונתן, וחוכמה והניסיון המשוקעים באמרותיהן ובפתגמיהן לא יסולאו בפז. נשמתי צרורה בדבריהן וחינו שזורים בצלמן ובדמותן. ■

## אברהם קאפון

**אברהם קאפון** (בולגריה 1853 – סרייבו 1931), משכיל יהודי ספרדי, שפעל בארצות הבלקן. קאפון היה משורר, עיתונאי, מחזאי ומתרגם. בתקופתו עברה החברה היהודית-הספרדית בבלקן זעזועים מדיניים, תרבותיים וחברתיים, כתוצאה מהמעבר משלטון האימפריה העות'מאנית לשלטון של מדינות הלאום החדשות (בולגריה ורומניה) ולשלטון האוסטרו-הונגרי (בוסניה והרצגובינה).

שיר שחיבר אברהם קאפון ונדפס בעיתון **לה אלב'וראדה**, 3 אדר 5659 (13.1.1899), עמ' 253-254. **(לה אלב'וראדה** היה עיתון בספרדית-יהודית [לדינו] ובכתב רש"י. העיתון נדפס ברוסיה, בולגריה וראה אור בפלויישט, רומניה. אברהם קאפון היה יום העיתון והעורך).

תרגום: **רנה קלטש** בסיועה של **דינה בן-ציון קטן**

## איל אורלוג'יו (לה אורה) ריגלאדו השעון המתוקן

אתה את שעות היום מורה להפליא  
ואותנו מקרב אל המות המקפיא!  
מהיום והלאה צא ולמד  
הנח לחסר הדייק, שנה מעמד:  
אתה מכיר את האדם ואת מעשיו  
ויודע כי מעטות השעות הטובות בחייו!  
בשעה שמחלות ואסונות אותו מקיפים,  
בשעה שמחסור ורעב אותו מענים,  
כאשר המצוקה והסבל מתגברים,  
עשה שהשנה תהיה פת שעה אחת בלבד  
וכי שעה זו לא תשוב לעד!  
בשעה שתחדל השנאה בין הבריות,  
בשעה שהאהבה תשרור בין הזוגות,  
בשעה שאבות, בנים וכל קרובי המשפחה  
יכבדו זה את זה ויחיו ברוחה,  
בשעה שבין הברואים בני כל הלאמים  
תחדל האפליה ויאפסו הענויים,

עשה שהרגע יהפוך לשנה,  
ולעולם לא ישונו הרשע והשנינה!  
בשעה שגלויי התנשאות ובערות  
מולידים איבה ומרירות,  
בשעה שצדק וישרה נרמסים שוב ושוב,  
בשעה שהחברים הטובים נעלמים לבל שוב,  
בשעה שישנם אנשים חסרי מצפון  
שעל השגי המדע מגיבים בלעג ספון,  
בשעה שאכזריו תשולטת בעולם  
ועד דק נרמסות זכיות האדם,  
עשה שלדקה תדמה השנה כלה,  
ושתחלוף כמשב הרוח הקלה!  
בשעה שלצדק ינתן מקום של כבוד  
וכאשר הנפש תרומם עד מאד,  
בשעה ששלוש ושלום ירדו לעולמנו  
והאשר ירעף על בני עמנו,  
בשעה שיהודים בערים ובעירות  
ישמרו על חק וסדר בין הקהלות  
בשעה שחסד וצדקה יהיו אמת מדה רוחת  
ומשפט הטוב תרוה החברה רב נחת,  
עשה שאלף שנים יהפכו ליום-יום הגואל  
והאל המושיע יתמוך בישראל!



איור – דני קרמן

# הצדעה לשפות שלידתן בגולה – יידיש



אברהם סוצקבר

תרגום מיידיש: יהודה גור־אריה

## תַּחַת לְבֹן כּוֹכְבִּיךָ

תַּחַת לְבֹן כּוֹכְבִּיךָ  
נָא הוֹשֵׁט לִי יָד חֲמָה.  
נִכְסְפוֹת לְזְרוּעוֹתֶיךָ  
מְלוֹתֵי, סְפוּגוֹת דְּמָעָה.

מֵאֲפִיל נִיצוֹץ הַפְּלֵא  
בְּמִרְתָּף מִבֶּט עֵינַי.  
אֵין לִי דוֹרוֹנוֹת כְּאֵלָה  
לְהַגִּישׁ לָךְ כְּשֵׁי.

אֶת נִפְשֵׁי הַמִּיֶּסְרֶת  
בְּיָדְךָ אֲפָקִיד, אֵלֵי.  
אֵשׁ בְּעֶצְמוֹתַי בּוֹעֶרֶת  
וּבְאֵשׁ יָמַי עוֹלִים.

בְּמֵאוֹרוֹת שָׁם מְתִיפֶחַ  
רַגְעַי זֶד וְרִצְחָנִי.  
רַץ מְעַל גְּגוֹת, גּוֹנֵחַ  
מִחֶפֶשׁ אוֹתְךָ אֲנִי.

אֲחֵרֵי דוֹלֵק פְּרוּעַ  
צַל בְּתִים וּמְדִרְגוֹת,  
וְאֲנִי – מֵיִתֵּר קְרוּעַ  
שָׁר, וּמְבַקֵּשׁ אַךְ זֹאת:

תַּחַת לְבֹן כּוֹכְבִּיךָ  
נָא הוֹשֵׁט לִי יָד חֲמָה.  
נִכְסְפוֹת לְזְרוּעוֹתֶיךָ  
מְלוֹתֵי, סְפוּגוֹת דְּמָעָה.

דורה טייטלבוים

תרגמו מיידיש: גילה אוריאל ועדנה מיטוון-מלר

## גַּם הָעֵץ

גַּם הָעֵץ מֵאֲפִיר וּבָא בַּיָּמִים  
גַּם הוּא מִן הַסֶּתֶם נֶאֱנָח לַפְּעָמִים,  
מִבְּדִיו נוֹשְׂרִים עָלִים אַחְרוֹנִים,  
עַל גְּזֵעוֹ כְּבָר לֹא מִבְּחִינִים,  
בְּעוֹד טִבְעַת הַנְּחֻרְטֶת בְּגוֹפּוֹ הַיָּבֵשׁ –  
גַּם הוּא לְהִשָּׂאֵר צָעִיר מְבַקֵּשׁ.

גַּם הָעֵץ נִפְגַּע בְּאֶסְרֵי הָאֲכָזָב,  
בְּעֵזוֹב צִפּוֹ רֵאֲחֻרֹנָה אֶת קִנְיָה,  
כְּאֲשֶׁר מִתְעַמְּקִים, מִתְאַרְכִּים לִילוּתוֹ,  
כְּשֶׁהַרוּחַ שְׁלָגִים וְצִנָּה  
בְּרִקוּד הַשָּׂדִים מִתְנַפְּלִים  
וְגוֹפּוֹ לְאֲדָמָה מְטִילִים.

גַּם הָעֵץ לְעֵתִים יִכְאָב  
וְיִקוּן עַל מַר גּוֹרְלוֹ,  
גַּם עָלָיו נִגְזְרָה הַבְּדִידוּת  
וְלִשְׂאֵת עַל גְּבוֹ אֶת עֵלוֹ.  
עַת הַזְּמַן הָאֲכָזֵר כּוֹס מְכָאוֹב גְּדוּשָׁה  
עַל עוֹרְקָיו יוֹצֵק בְּלֵי בּוֹשָׁה.

מתוך "חלון הראווה לשירת הסתיו".  
השיר הוצג בתערוכה "חלון ראווה לשירת הסתיו" בבית הסופר.

**דורה טייטלבוים** (1914-1988), ילידת ליטא, בילדותה היגרה עם הוריה לארה"ב ועברה תלאות רבות – נחלת מהגרים יהודים ממזרח אירופה. הצטיינה בפעילות חברתית למען תנועת הפועלים וחוגי תרבות יהודיים. ב-1940 הופיעו ביכורי יצירתה, ובהם מיזוג מרדנות, מחאה וליריות צרופה. בשנותיה האחרונות התגוררה בארץ. שיריה תורגמו ללשונות שונות וזכו לאהדה רבה בזיקתם למקור היהודי ולערכים האוניברסליים החקוקים בה.

מיאו! מיאו! דגים  
 הגשתי היום לשולחן -  
 מאכל מלכים, ראוי אף לקיסר,  
 דגים על מצע של רוטב סמך,  
 עם ריח מתוק של קינמון.  
 ליד השולחן ממש ליקקו שפתיים,  
 אכלו את הכול!  
 אבל את המשרתת...  
 אוי ווי, שכחו!  
 רק עצמות השאירו!

שמעה זאת בעלת הבית, גברת טשונטשור־פונטשו. אבוי לאותה בושה! השכנים שומעים! והיא פנתה למשרתת ואמרה: "שקט! מה את בוכה? מי אשם שאת כה טיפשונית. מדוע לא לקחת לך בעצמך? האם אני, חלילה, כמו בעלות־בית אחרות שמקציבות אוכל למשרתות? אצלי משרתת לוקחת בעצמה. בתחילה היא לוקחת לעצמה, ואחר־כך מגישה לשולחן."

"מיאו? באמת?... אמרה החתולה, "שתזכי לאריכות ימים, בעלת־הבית החביבה שלי!"  
 למחרת בישלה המשרתת מרק. תחילה מזגה לעצמה מן החלק העליון של הסיר, ואת השאר הגישה לשולחן.  
 "מה זה?" שאלה בעלת הבית, "מדוע המרק כה כחוש?"  
 "הרי את עצמך אמרת, בעלת־הבית שתחיי: 'בתחילה עבורך, אחר־כך לשולחן'."

"אז הורדת לעצמך מרק עם כל השומן מלמעלה?"  
 "מיאו! מיאו!"

"יופי! יפה מאוד! ממש מושלם! אין מילים! בפעם הבאה



איור - נורית יובל

## אליעזר שטיינבארג\*

תרגום חופשי מיידיש: ד"ר עדינה בראל

# מדוע יורקת החתולה בפניו של הכלב?\*

השועלה, או כפי שמכנים אותה ביער - גברת טשונטשו־פונטשו - נותרה ללא משרת. היא שלחה לקרוא לכלב. והכלב, זאת עליכם לדעת, ידו בכול ויד כול בו. הוא נמצא בכל מקום בכל עת: ביער, בכפר, בעיר. מרחרח בכל פינה. לפיכך קראה לו אליה הגברת טשונטשו־פונטשו, וביקשה ממנו לרחרח ולחפש עבורה משרתת. כשכר־טרחה הבטיחה לו מלוא החופן עצמות.

למחרת, השכם בבוקר, הנה הוא פה, הכלב. הוא הביא עמו משרתת עם כל המעלות - את החתולה. וכך הוא העיד עליה:

היא צמחה במטבח,  
 שם למדה לבשל,  
 לא הזיקה, לא השחיתה  
 ולא שברה שום ספל.  
 אבל הייתה זריזה,  
 טיפסה על כל הקירות!  
 אהבה להיות נקייה.  
 כל היום התרחצה.  
 והיא כשרה, דתייה,  
 שנאה לזלול מן הקדרה.

למחרת החלה החתולה לעבוד כמשרתת אצל השועלה. לארוחת הבוקר היא בישלה דגים. הדגים היו טעימים, מתובלים כהלכה, והיא הגישה אותם לשולחן. אכלו בני־הבית השועלים את כל הדגים ולא הותירו דבר למשרתת. יצאה החתולה החוצה, התיישרה בפתח הבית, כשהיא מייללת ובוכה:

\* על אליעזר שטיינבארג ראו: עדינה בראל, "לא רק ממשל משלים - אליעזר שטיינבארג וכתבתו לילדים ביידיש", בתוך: גבורות למאזנים, בעריכת משה גרנות, הוצאת אגודת הסופרים העברים, תש"ע-2009.

\*\* הטקסט ביידיש נמצא בספרים: אליעזר שטיינבארג, מייסעלעך, טשערנאָוויץ 1936; אליעזר שטיינבארג: מבחר מיצירותיו לילדים ביידיש, ערכה והוסיפה אחרית דבר (בעברית) עדינה בראל, הוצאת צור־אבות, תשע"ד-2013 ירושלים. איורים: נורית יובל.



"אני שומעת, אני שומעת! בשביל מה יש לי אוזניים?"  
"בשביל זה, שאם תשכחי, יסובבו לך אותן! לכו!"  
למחרת חובצת החתולה חמאה. היא עובדת ושרה:

חלב הוא האם,  
החמאה היא הבת.  
מיאור־מיאור־מיאור־מִלֶּה.  
כשאני חובטת באימא'לה,  
יוצאת הבת.  
אז אני מתבדחת  
ואומרת: מזל־טוב.  
ואני חוטפת אותה ואוכלת.

אכלה החתולה את החמאה, והגישה לשולחן מי־חלב.  
"נו, והחמאה? היכן החמאה?" שואלת בעלת־הבית ככעס,  
"אולי אכלת אותה?"

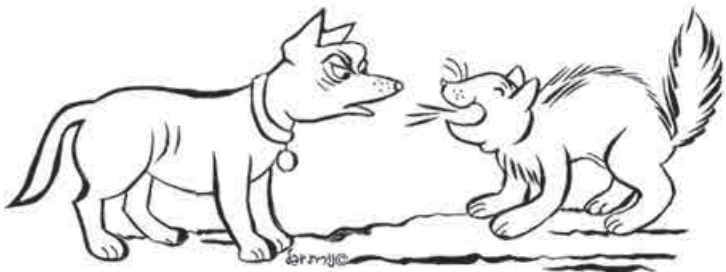
"מיאוו! מיאוו!" ענתה החתולה.  
"כסיל לא יבין זאת! מה את אומרת? זללת את זה?"  
"מיאוו! הרי את אמרת לי, שמה שאינו בשרי, העליון הוא  
עבורי. אולי נראה לך שחמאה היא בשרית?"  
"מה שחלמתי הלילה, בלילה הקודם ובכל הלילות -  
שייפול עליך ועל ראשך...! זלננית שכמותך! שתיינית שכמותך!  
להגיד לה צריך!...! ללמד אותה צריך!...! כזו גולם! בעצמה אינה  
יכולה להבין!"

"להבין מה, בעלת־הבית שתחיי?"  
ענתה לה בעלת־הבית, גברת טשונטשור־פונטשו:

"פעם אחת ולתמיד עליך לדעת:  
כל מה שטוב, טעים, טרי -  
לשולחן, לארוחה;  
מה שהוא יבש, כחוש -  
בשבילך הוא לזלילה."

"ככה? באמת כך?... טפוו!" ירקה החתולה והסתלקה.

מאז, בכל פעם שהחתולה פוגשת בכלב, היא יורקת בפניו  
ואומרת: "טפוו! אתה ועצת אחיתופל שלך! טפוו עליך ועל  
בעלת־הבית שלך! טפוו!!!"



איור - נורית יובל



איור - נורית יובל

תדעי: מה שלמעלה - לשולחן, מה שלמטה - עבורך. את  
שומעת?!"

"בוודאי שאני שומעת, ומה? האם אני חירשת, חלילה?"  
"נו, לכו כבר!"  
למחרת הכינה החתולה דובשניות. היא עבדה ושרה:

בגוזזרה עומדת לה  
חבית קטנה עם דבש.  
דבש מן החבית לקחת  
ולשים בתוך קלחת.  
הקלחת לתנור, והופ...  
הנה דובשניות!  
למטה הן שמנוניות,  
למעלה - יבשושיות.

כשהיו הדובשניות מוכנות, לקחה החתולה את העליונות,  
היבשושיות, והגישה לשולחן. ואילו את העליונות, השמנוניות,  
הטבולות היטב בדבש, לקחה לעצמה.

"מה זה?" כעסה בעלת־הבית.

"מה זה מה? זה בדיוק מה שאמרת לי לעשות: מה  
שמלמעלה לשולחן, ומה שמלמטה עבורי."

"אז לקחת לעצמך את התחתוניות, את אלו הטבולות  
בדבש, ולשולחן היגשת את היבשושיות?"

"מיאוו! מיאוו! בעלת־הבית היקרה שלי, מיאוו! מיאוו!"

"מה את מייללת לי?" צעקה בעלת־הבית, "איזו הגשה  
נאה לשולחן! מזל שלא היה אף אורח! עכשיו הקשיבי למה  
שאני אומרת לך: כאשר את מבשלת משהו בשרי, סוג מאכל  
כמו המרק - הרי החלק העליון הוא לשולחן; לא בשרי, כמו  
סוג המאכל היום - העליון הוא לך, והתחתון לשולחן. את  
שומעת?"

## אלתר קציזנה

תרגמה מיידיש: בלהה רובינשטיין

# תורכי\*

ר חוב צר, גועש ורותח. שְׁלֵט צמוד לשלט. מאחורי כל דלת יש חנות. אחת מהן נראית משונה: התריסים מכוסים יריעת בד אדומה, ומעל הדלת מתנוסס שלט־בד גדול. הציור שעל השלט אינו ברור: האם זו תיבה מלאה מים, או סוכה מרופדת שחת? על השחת, ואולי במים, שוכב יצור נוקשה עם ידיים קצרות, ראש של אדם וזנב של דג. מעליו ניצב תורכי עם מקל ביד. הרקע של השלט המצויר מעורר תהייה: האם אלה הם הרי קרח או בתים עירוניים?  
ילדים עומדים לפני החנות ומשתאים למראה השלט: אדם־דג!

מתוך הדלת הפתוחה פורצים סלסולי נעימה של תיבת נגינה. הצלילים הנשפכים מתפתלים ומסתבכים כמו עופות מבוהלים בין הולכי־הרגל הממהרים לדרכם, ונדמה שהם ממלאים את הרחוב ומגבירים את הצפיפות והדוחק. מפעם לפעם נאלם קולה של תיבת הנגינה. הילדים ברחוב יודעים שעוד מעט יגיח התורכי מאחורי הווילון האדום, והם נסוגים בעוד מועד. הנה הוא. קטן־קומה ורזה, במכנסיים אדומים רחבים, משקפיים גדולים על האף העבה, וכמובן – תרבוש תורכי על הראש. האיש נעמד בפתח הדלת, והילדים נסוגים יותר לאחור. התורכי מסוגל לגרום נזק, כדרכם של תורכים: לשפוך עליהם מים, או להשליך לעברם מקל. הילדים מפחדים ממנו. הוא ממש רוצח.

לא תמיד היה התורכי רגזן כזה. בהתחלה, כשעסקיו הלכו לא רע וסקרנים רבים באו לראות את האדם־דג, היה התורכי נוח לבריות. באותם ימים הוא התבדח עם כולם, ובמיוחד עם המשרתות הצעירות. הוא אפילו שכר קופאית צעירה, כדי שיוכל להתמסר להפעלת תיבת הנגינה ולהצגת החיה המוזרה בפני הקהל. מאוחר יותר חדל הקהל לבוא. כבר לא היו סקרנים. נוסף לכך, פשטה שמועה שהיצור המוזר אינו אלא נער שהתורכי שכר, הדביק לו זנב והושיב אותו בתיבת זכוכית מלאה מים. אחרים טענו שאמנם מדובר בבעל־חיים מוזר, אבל זה לא יצור כל כך מיוחד, שכדאי לטרוח ולבוא לראות אותו. הפרצוף שלו נראה יותר כפרצוף של כלב מאשר של אדם. הוא אפילו נובח מפעם לפעם. איך שלא יהיה, הקהל איבד עניין.

\* מתוך קובץ הסיפורים "ערבסקות" מאת אלתר קציזנה.

התורכי פיטר מזמן את הקופאית, וגם לו עצמו לא הייתה יותר מדי עבודה. כפי שזה נראה, הוא כבר השלים עם עסקיו הכושלים. אבל זעמו גבר כשהוהר לו שמתייחסים אל בעל־החיים שלו כאל יצור מזויף. הוא עבד קשה כדי להוכיח לסקרנים המעטים שעוד נותרו שאין כאן זיוף כלל: גלגל את החיה המוזרה בתיבה, משך בזנבה, והתאמץ לעורר בה זיק של פעלתנות. אבל דווקא אז תקף אותה דיכאון. היא הניחה לו לגלגל אותה ולסובב אותה כאילו הייתה עשויה גומי, ורק לאחר דחיפות רבות הצליח התורכי להפיק ממנה ציוץ דק. "אָהָה! אתם שומעים?" – קרא בשמחה. אבל הוא שב ונעצב כשהצופים הלכו לדרכם. "מה יוצא מזה?" – חשב לעצמו – "גם אל הציוץ הזה הם מתייחסים כאל משהו מלאכותי."

הוא כבר היה חייב שכר דירה עבור שבועות אחדים. במשך הזמן למד להרגיש מתי בעל הבית עומד לבוא, ולהיעלם חמש דקות לפני בואו. כך חילץ עצמו מן הסכנה. מיטתו כבר עמדה מזמן מאחורי וילון שהיה פרוש ליד התיבה של החיה המוזרה, ולעתים קרובות הציץ הרעב לשניהם.

התורכי נהייה זעוף יותר ויותר. אבל הילדים, שנהגו להתאסף לפני דלתו, נהיו צופים ונועזים יותר ויותר. "תורכי, אין לי כסף, אבל יש לי כפתור. תן לי להביט באדם־דג שלך" – הציץ נער חצוף באחד מלילות הירח, כשהתורכי עמד במשטח המואר שבפתח חנותו. התורכי לא ענה. הוא רק התחיל להגיף את התריסים האדומים, אחד־אחד.

כעת, כלוא יחד עם היצור המוזר, התיישב התורכי מול תיבת הזכוכית, אחז את ראשו הצר בשתי ידיו וחשב: "טוב. נעלתי את הדלת, ובעל־הבית לא יוכל לפרוץ פנימה. אבל מה יהיה מחר?" כך חשב תחילה. אחר כך הפסיק לחשוב על הצרות שלו.

פתאום התחיל להרגיש, מכף רגל ועד ראש, איך הוא יושב מכווץ ודומם על הכיסא. הוא אפילו חש בקמטים של מכנסיו האדומים והרחבים, בטלאים על נעליו, במשקפיים על האף המיזוע – הכול, כאילו התבונן בעצמו מן הצד. הוא חש את דממת שעת הלילה המאוחרת ששררה בחוץ, מאחורי התריסים המוגפים. הוא אפילו היסס אם הוא עדיין חי, אם הוא מסוגל להרים את ראשו האחוז בין כפות ידיו, אם הוא מסוגל לרצות לעשות זאת. מרוב פחד הרים את הראש, בלי שידע איך זה קרה.

ממש מולו שכב היצור המוזר בתיבת הזכוכית והביט בו. פתאום טפח היצור בזנבו וצווח צוויחה קלה. אולי נבהל מן התנועה הפתאומית של התורכי, אולי רצה לאכול משהו... שעה ארוכה בהו התורכי ובעל־החיים שלו זה בזה, בלי לזוז ממקומם. לאט לאט פחד אל לב התורכי. הוא כבר לא הבין איזה קשר יש לו לדברים שמקיפים אותו. "מה זה? מה לי ולחיה הזאת?"

כן. מה לו ולחיה הזאת? איך הגיע אליה? לכל דבר יש התחלה. אנשים רימו אותו. שכנעו אותו שזהו אדם־דג, ואפשר להתעשר ממנו, ממש לטבול בזהב. התורכי עשה עסקת חליפין: נתן את בית העסק הקטן שלו עם השולחן והכיסאות,

עם תריסר המגשים וספלי החרס ועם דוד הקפה הישן, ונהייה הבעלים של אותו אדם־דג.

ההכרה שיצור זה אינו אדם־דג כבר חדרה מזמן לתודעתו. פרצוף נאה היה לאלוהים, אילו ברא יצורים כאלה. ובכל זאת – מה זה? זה לא דג, לא אדם, וגם לא כלב. וזה חי. וזה דורש מזון. וזה נועץ בו עיניים כאלה, ששערות ראשו של התורכי סומרות מאליהן. "אוי ואבוי!" מה זה? איך הדבר הזה מגיע אלי? בשום אופן הוא לא יכול להבין ולהסביר לעצמו איך היצור הזה נהייה חלק מחייו. אין ספק, איזה שהוא כיסוף מעורב בעניין.

ברגע זה זו היצור ממקומו, והתורכי זינק מן הכיסא בחלחלה: "ס'תלקי ממני, מפלצת! אני פוחד ממך!" כעת שבה אליו ההרגשה שהוא יכול להניע את איברי גופו, וכיוון שניתק ממקומו, המשיך לברוח. הוא התחבא מאחורי הווילון והטיל עצמו על המיטה, פניו כבושים במזרן הקש. הוא שכב אחוז רעדה, אוזנו הקשובה ולבו הפועם פונים לשם, אל היצור המוזר הרובץ בתיבת הזכוכית. חרדתו של התורכי הלכה וגברה. דווקא עכשיו, כשאיש אינו נוכח במקום, התחיל היצור לעשות הצגות: תעלולים משונים ולהטים מוזרים. התורכי הרגיש איך הפחד אוזח בו וזוחל על גבו ברגליים רבות, שעירות וקרות. רק וילון דק מפריד כעת בינו ובין עולם זה; תהום חשוכה, שאפשר בנקל לגלוש לתוכה ולהמשיך ליפול לנצח. הוא הרגיש שהווילון מתנועע, שהתהום מושכת אותו לתוכה כאילו היה קשור אליה בחבל. הוא שכב חסר־ישע, כמו ילד רך, על מזרן הקש. "מה המפלצת הזו רוצה ממני? מה יש לה אלי? אני אפילו לא יודע את שמה... ווי, ווי! כל האנשים מסתדרים בלי בעלי־חיים מוזרים, ורק אלי נטפל היצור המפלצתי הזה!"

לרגע חדל לבו של התורכי לפעום, ופתאום התחיל לרטוט כמו גרעין קטן בתוך קליפת אגוז שמנערים אותו. הוא שמע קול חבטה משונה במים, קול שכמוהו לא שמע עד עתה. החרדה תפסה בשערות ראשו, תלשה אותו מן המזרון ואילצה אותו לתחוב את ראשו אל מאחורי הווילון. משהו משך אותו לשם, אל היצור המוזר. כמו פרפר־לילה שנמשך אל האש.

מה הוא ראה מאחורי הווילון?

היצור המוזר ישב על קרקעית התיבה, חצי גופו משורבב מעל פני המים, ידיו הקצרות פרושות לצדדים, הראש העגול עם השיער החלק מתוח כלפי מעלה, והוא מחייך חיוך רחב ופולט מנחיריו סילוני מים שניתזים מעל התיבה אל רצפת החדר. כרסו של היצור רטטה מרוב עונג, ועיניו של התורכי יצאו מחוריהן. "אוי ווי, אני לא יכול לסבול את זה! הוא לועג לי! הוא יודע מי אני, ואני לא יודע מי הוא... אז מי כאן התורכי, ומי כאן היצור הלא־ברור?" כן. שאלה זאת עמדה בפניו, אבל הוא טפח על ראשו באגרופיו כדי להפסיק לחשוב. המחשבות גררו אותו אל מעמקי התהום.

\* במקור: "געוואַלד!" מה לעשות, ומילה נפלאה זו נצמדת ליידיש ואי־אפשר לתרגם אותה ואת הגוונים הדקים שנלווים אליה?

הוא חוזר ושוכב על מזרן הקש מאחורי הווילון, מכוסה עד מעל לראשו בכל מה שבא לידו. רצון אחד פועם בלבו: להסתתר מן המפלצת, כדי שזו לא תמצא אותו. איזו שטות! הרי לשם כך היא צריכה לצאת מן התיבה...

התורכי היה מבוהל. הרחש הדק של נשימתו החריד אותו. שיניו הנוקשות, הפרכוסים של גופו הכחוש והקולות הרמים שמתלווים אליהם. הוא היה חונק עצמו ברצון, ובלבד שלא יעורר את תשומת הלב של המפלצת. כך שכב שעה ארוכה, שקוע בתוך הבל נשימתו החמה ושטוף זיעה קרה.

לבסוף שמע את דממת המוות שבקעה מתוך זעקת פחדיו והקיפה אותו סביב־סביב. גם מאחורי הווילון שררה דממה. החרדה ניצבה על קצות האצבעות והציצה מאחור אל תוך נבכי נשמתו. לא היה לו רצון לזוז, לנקוף אצבע. שתי מחשבות התרוצצו בקרבו. הן השליכו זו אל זו את לבו, שכלו ואת כל ישותו כמו שני חתולים משתעשעים ומתגוששים.

"היא כבר עומדת ליד המיטה..."

"היא ברחה ואיננה..."

החרדה עצמה גאלה אותו מאימת החתולים האלה. היא, ולא כוח הרצון שלו, הניעה אותו לזנק מן המיטה ולשרבב את ראשו המסוחרר אל מאחורי הווילון. ברגע זה הרגיש כמו נידון למוות תחת הגיליוטינה: שיהיה סוף לכל הדבר הזה!

היצור המוזר שכב מצונף על קרקעית התיבה, שקוע בשינה עמוקה ושלווה. רק כעת עלתה הכרה ברורה במוחו של התורכי: "להינצל! הוא חייב להציל את עצמו!"

חרש־חרש, כמו בחלום, הוא נסוג מן הווילון והתחיל לארוז בשקט את חפציו. האימה עדיין רדפה אותו. הוא פחד שהיצור יתעורר משנתו ברגע שיעבור לידו. גם כעת עזרה לו ההכרה הצלולה: הוא חלץ את נעליו וקשר אותן לצרור החפצים שארו. כעת צעד חרש, כמו צל, והסתיר את פניו בתרבוש התורכי שלו. הוא עצר את נשימתו וכלא את האוויר בריאותיו. כך, צרור חפציו על כתפיו, חמק דרך הווילון ועבר ליד התיבה, כמי שמשליך את עצמו מן האש אל תוך המים. כל הפעמונים שבעולם צלצלו ודנדנו בתוך ראשו בקולות רמים, שעלולים להעיר את כל המפלצות שבעולם. אבל מזלו של התורכי שיחק לו, והמפלצת שלו הייתה שקועה בשינה עמוקה.

הוא התחיל להבין את גודל מזלו ברגע שעמד בצד האחר של הדלת והסיר את המנעול. כעת גמע בשאיפה עמוקה את האוויר הצח, את דממת שעת הלילה המאוחרת לאור הירח שנשפך סביב. אפילו לא ניסה להבין איך הצליח לפתוח את הדלת. הוא רק הבחין בפס האור שנמתח לידו, ודי היה בכך כדי להאיץ בו לברוח אל קצה העולם. הוא התחיל לרוץ, לחלוף על פני השער של החצר, החנויות הנעולות. לא רחוק מכאן נמצאת פינת הרחוב. שם יפנה בריצה לרחוב צדדי וימשיך במנוסתו...

"עמוד, תורכי!"

"חה־חה־חה!..."

והוא ידע: הוא לא יוכל להציל את עצמו. תורכי טיפש!...



פינה ויצא לקראתם בלי מכנסיים, רגליו הדקיקות והתכלכלות חשופות. הוא השתחוה בנימוס בפני הנאספים. "רבתי" – פתח התורכי בהטעמה איטית של כל מילה – "אדונים חביבים וגבירות יקרות! עליכם לדעת שכל בן־תמותה חייב להישאר עד הסוף במקום שאללה הציב אותו ברוב חוכמתו. אוי ואבוי לו לבוגד!" תוך כדי דיבור הוא תפס בזנב החיה ומשך אותו במיומנות רבה. "הביטו וראו, אנשים חביבים, אדונים וגבירות, זקנים וילדים! הזנב אמיתי, והוא שייך ליצור שאתם רואים לנגד עיניכם. בעל־החיים וזנבו צמודים לגמרי זה לזה, ולא מחוברים ותפורים כפי שאחרים משערים. זהו אחד הפלאים הגדולים של אֵללה, ואין לבן־תמותה זכות להטיל בהם ספק, אפילו אם אינו מבין לשם מה נוצרו ואיזה קשר יש להם עם תורכי". כאן קטע התורכי את נאומו, ועיניו הקטנות יקדו ודמעו מאחורי משקפיו הגדולים. דם נטף מחוטמו. פתאום פרץ בצחוק. צחוקו היה כל־כך פרוץ, עד שבעל־הבית נסוג לאחור, מרחק של שלושה צעדים.

הענק, השטוף באמונות תפלות, גירד במבוכה את עורפו השעיר: הנה מה שנהייה מתורכי שלא מאפשרים לו ללכת בזמן אל בית המרחץ!...



איור – דני קרמן

ברגע הראשון צנח בהכנעה ושקע בתוך מכנסיו הרחבים תחת כובד המשא שנחת פתאום על גבו. שיניים קהות ננעצו בעורפו ולא הרפו ממנו. כל ישותו התקוממה נגד השיניים האלה, והוא ניסה להתנתק מהן. אבל דבר לא עזר. יד ברזל מעכה אותו והדפה אותו כמעט עד הקרקע, וסובבה אותו לאט לאחור.

זוג רגליים כבדות וחסונות כעמודים איתנים ניצב מעליו בפישוק רחב. רגליים שנואות, שהוא הכיר מזמן. גוף מרובע רחב היה מעליהן, גם הוא מופך ושנוא. הגוף הזה חסם מחצית אורו של ליל הירח. התורכי המיואש מיהר להרים את הראש ולשאת את עיניו. מלמעלה, כאילו נפלו משמיים, חייכו אליו הפנים השנואים־המופְּרִים – פנים רחבי גרם עם זקן מרובע רחב. זה היה בעל־הבית, הענק השטוף באמונות תפלות. הראש השנוא הזה הרעים מגבוה בקול מתמשך: "לאן, ככה, רץ באמצע הלילה תורכי עם צרור חפצים?" התורכי הרהר לרגע, ומיהר לענות: "לאן אני רץ? אני רץ אל בית המרחץ."\*

"ככה..."  
התורכי הרכין לאט את ראשו, התבונן באחת הרגליים הענקיות ומדד בעיניו את המרחק בינה ובין היבלות שלו עצמו. ואז בקעה משמיים שאגת אריה מחרשת־אוזניים, וברכיו של התורכי קרסו תחתיו. "ושכר־דירה שילמת כבר? שכר־דירה, אני שואל!"

יד ענקית טלטלה אותו כאילו היה קנה־קש רצוף. התורכי הרגיש שעוד רגע תתקוף אותו מחלתיים. הוא התבייש בפני הטוהר הנאצל של ליל הירח, שהיה עד לברד הצעקות והגערות שנחת עליו פתאום. אבל הוא התעודד, ונשא את ראשו בתעוזה של ייאוש אל מול פרצופו של בעל הבית: "זה המנהג אצלנו." הענק נדהם לרגע מן החוצפה הזאת: "איזה מנהג, מה מנהג? לא לשלם שכר־דירה ולרוץ באמצע הלילה לבית המרחץ עם צרור על הכתפיים? לנו אתה משאיר את היצור המסריח שלך, שאיש אינו יודע אפילו איזו מין חיה זאת?! לא, אדוני התורכי! אצלנו שוררים מנהגים אחרים. קח את החיה המשונה שלך ולך לכול הרוחות! אתה לא תסתלק לך, ככה, בלי החיה הזאת. אתה שומע?! נו, אנחנו נדבר על זה מחר. בינתיים – קדימה צעד!"

הענק תפס בעורפו של התורכי, כמו שמרימים כלבלב שגוררים אותו אל המקום שטינף בהפרשותיו. הוא הגיע בשלושה צעדים אל הדלת הפתוחה, נעצר ליד רצועת האור שנשפכה החוצה, השליך את התורכי פנימה, אל החיה המוזרה, ונעל מבחוץ את הדלת.

\*

בעל־הבית הגיע בבוקר, מלווה אנשי משטרה ומוקף טבעת של סקרנים. הוא פתח את הדלת, והתורכי הגיח מאיזו שהיא

\* במקור: "אין באַד אַרײן". יש כאן כפל משמעות. בעל־הבית, הענק הטיפש, קולט רק את המובן הגלוי (זה שמופיע בתרגום), ואינו ער למובן האידיומאטי הסמוי, שפירושו בערך "לסדר אותך / לסבן אותך".



# ליטוואק ציילעם קאַפּ - ליטבק ראש צלב, והמסתעף

אמירה בין שנינות וחיבה  
בהומור היידי

**ה**אמירה הנ"ל הייתה נפוצה בין המוני בית ישראל באזורי פולין ומזרחה כבר במחציתה של המאה התשע-עשרה, והשתרשה בלשונם כהגדרה לתכונותיהם של יהודי ליטא, והן כנכס בהומור היהודי, הפיקח, החריף והשנון. יש גם גירסא אחרת: א ליטוואק האָט א ציילעם אין קאַפּ. לליטבק יש צלם (צלב) בראשו "צלם" כידוע, זאת דמות, צורה, תבנית: "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (בראשית א' כו), אך בסימטאות ילדותי קראנו לכך ביידיש לצלב של הנוצרים: "א ציילעם", ייתכן בהשפעתם של הפסוקים בכתבי הקודש: "בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות והעמיד (האויב) צלם בהיכל" (תענית ד' ו'). בפשקווילים הירושלמיים כונה הצלב "שתי וערב".<sup>2</sup> זה הנוסח הרווח בקרב חסידים: "לליטאי שתי וערב בראשו". נוסח דומה מביא יום-טוב לוינסקי: "לליטאי ראש של שתי וערב".<sup>3</sup> "פארוואָס זאָגט מען ליטוואק צלם קאַפּ?" וייל באים ציילעמט זיך דורך תורה און אפיקורסות - כי אצלו מצטלבות תורה עם אפיקורסות. אך ההסבר העממי הוא פשוט יותר: הליטוואק הוא עקשן באופיו, וכשלפניו פרשה בגמרא הקשה להבנה, הוא יניח את עצמו **לאורך ולרוחב** כדי לפתור את הבעיה. "ער וועט זיך לייגן אין דער **לענג און אין דער ברייט** כדי צן לייזן די פראגע". לעומתו - המוהרן מברסלב יעשה את זה כדי להושיע לאדם ועל כך מעידה הכתובת שליד קברו: "כבר הבטיח רבנו ז"ל בחייו וייחד שני עדים מעידים על זה, כשיסתלק, כשיבואו על קברו ויתנו פרוטה לצדקה בעבור הזכרת נשמתו הקדושה, ויאמרו עשרה קפיטל של תהלים, אז יניח רבינו את עצמו **לאורך ולרוחב**, ובוודאי יושיע לזה האדם, ואמר שבפאות יוציא אותו מהגהינום".<sup>4</sup>

יוסף קלוזנר במסתו "החידה ליטא"<sup>5</sup> כותב: "הליטאי, כלומר היהודי הליטאי, הוא ישב: השכל גובר בו על הרגש. הוא 'מתנגד' ואין בו אף ניצוץ מהתלהבותו ודביקותו של

החסיד, ובפיקחותו הוא עולה הרבה על היהודי הפולני ועל היהודי הפודולייוליני, ואין צורך לומר על היהודי הגרמני ועל זה שממערב אירופה".

יוסף קלוזנר מונה את מעלותיו וחסרונותיו של הליטוואק כפי שנקלטו בתודעתם של המוני בית ישראל בכתביהם, בפתגם ובבדיחה: הוא תלמיד חכם, יודע תורה יותר משאר היהודים, ולכל מקום שבא תורתו עימו. "אבל פיקחות זו יש בה מהערמומיות". בהמשך מציין קלוזנר: "התחלתי לכתוב אז מאמר על מקור גדולתה של יהדות ליטא. ופסק על כך ש"י עגנון: "אנשי הורודנא ליטאים הם ומבקשים שורש כל דבר על פי השכל".<sup>6</sup>

איגנאץ ברנשטיין באסופתו: "יידישע שפריכווערטער און רעדענסארטען"<sup>7</sup> מביא את הפתגם "א ליטוואק האָט א ציילעם אין קאַפּ" וכשאומרים לו את זה הוא עונה: "טאָ קוש מיר ניט אין קאַפּ אריין". אז אל תנשק לי בראש.

מתי מאמין הליטבק? כשהוא סופר ומונה שמונה פעמים. נחום סטוטשקוב באסופתו<sup>8</sup> מצטט: איך האָב געזען צוויי יידן מיט א ליטוואק.

ראיתי שני יהודים עם ליטבק. בגירסא אחרת ששמעתי ורשמתי לפניי: אומר ילד יהודי בוורשה "אבא, היום עברו בסימטא שלנו שני יהודים עם ליטבק".

לפי אורח תפיסתו וראייתו של הילד, הליטבק בעיניו הוא דמות יוצאת דופן בהווי היהודי.

ה. ד. מעניקעס בסיפורו "אויב ניט נאָך קליגער" (אם לא חכם יותר) בכתב העת "די צוקונפֿט"<sup>9</sup> ובו כמה פניני לשון אנטי ליטבקייים השגורים בפייהם של החסידים בני עיירה חסידית בסביבות ברדיצב: א מצווה ניט אָפּגעהיט-לוטוואק ציילעם קאַפּ - במצווה לא הקפידו - ליטבק ראש צלב (לתשומת לב "לוטבק" ולא ליטבק, על פי דיאלקט מקומי).

פון זינט דער גאון האָט זיי אריינגעלייגט אין חרם, די חסידים, האָט מען זיך אין א נויטפאל געשאַלטן, אז יענער זאָל ארינפאלן צו די ליטוואקעס - מאז שהגאון הטילם בחרם, על החסידים, אז במקרה הצורך קיללו שההוא הפולני יפול בידי הליטבקס.

דוד אסף בספרו "נע ונד" זיכרונותיו של יחזקאל קוטיק, מביא דבריו של קוטיק:<sup>10</sup>

כל אישה סיפרה על מעשה נתעב שעשה איזה יהודי ליטאי, ואם לא די היה בתואר הזה, גם הוכתרו הליטאים בתואר יפה עוד יותר "צלם קאַפּ". בתואר הזה זכו יהודי ליטא על שום תשוקתם להשכלה. בשעה שיהודי פולין עוד נמו להם בעצלתיים על משכבם. כבר צצו בקרב יהודי ליטא משכילים רבים ומפורסמים שעוררו את היהודים הרדומים לצאת ולקנות להם השכלה.

בסיפורו של אברהם וסרמן "מעשה מפלונית"<sup>11</sup> מוצג הקשר לכך: כלל ידוע אצל חסידים שליטוואקעס קצת כופרים הם, על כן היו מכנים אותם "ציילעם קאַפּ" כלומר ראש שבתוכו יש צלב, ה' ישמרינו.

אך לא לעולם חוסן. יש גם מי שמחוכם מהליטבק - בסיפורים "ווי אזוי פּראָיקע האָט איבערגעקליגלט דעם



6. שי עגנון, הרב מזיבלין, "הארץ" תרבות וספרות, 9 באפריל 1971.
7. איגנאץ בערנשטיין. יידישע שפריכווערטער און רעדנסארטן, ווארשוי, תרס"ח-1908, עמ' 141.
8. נחום סטוט'שקאו, דער אוצר פון דער יידישער שפראך, אינסטיטוט ייווא 1950, ניו יורק, עמ' 165.
9. די צוקונפט, מס 1 פבואר-מרץ 1994. נמסר לי ע"י א. ש. ברונשטיין ז"ל, משורר, במכתבו מיום 14 ביולי 1998 (י. ג.).
10. נע ונד, זיכרונותיו של יחזקאל קוטיק, מהדורה מתורגמת ומבוארת בדידוד אסף, חלק שני, תשס"ה-2005, עמ' 74-75.
11. אברהם וסרמן, מעשה מפלוגית (סיפור), מוסף שבת, מקור ראשון ג' בטבת תשע"א.
12. נפתלי גראָס, מעשלעך און משלים, ניו יורק, 1955, עמ' 206.
13. מוזכר גם בערך "הרשלה אוסטרופולר" ע"י חיה בר יצחק, Encyclopedia of Jews folklore and traditions, 2012, עמ' 237.

## צילה דגון

# יידיש ויידישקייט

הסופרת **צילה דגון** משוחחח על יידיש ויידישקייט עם **ד"ר מרדכי יושקובסקי**, מנהל המרכז להנחלת שפת יידיש ותרבותה במכללת לוינסקי לחינוך, ומפקח מרכז על שפת היידיש במשרד החינוך

**ד**ר יושקובסקי, שנולד בברית המועצות בבית ציוני, מספר על אהבתו הגדולה לשפת היידיש. הוא אמנם סיים ברוסיה לימודי כלכלה והנדסת רכבות, אך זנח אותם לטובת חקר שפת היידיש, תרבותה וספרותה, ובהמשך דרכו הוא מרעיף מידיעותיו בקרב קהלים רבים של שוחרי היידיש במסגרות אקדמאיות שונות ובמסגרות ציבוריות ופרטיות רבות ברחבי הארץ. בהרצאותיו הוא מקסים את קהל מאזיניו הרחב, המונה אלפים, באהבתו לשפה זאת ובהתרפקותו על מחמדיה. הוא מנסה לשמר אותה בכול כוחו. וכשהוא מדבר בה, בורקות עיניו התכולות ורטט של ערגה עובר בגופו.

ואלה דבריו: "גדלתי בין שתי ערים, "ויניציה" ו"ברדיצ'ב", מרכז תחום המושב לשעבר, המקומות המתוארים ביותר בספרות היהודית הקלאסית, אותן עיירות המצויות בספריהם

ליטוואק"<sup>12</sup> "איך פרויקה (אפרים) התחכם עם הליטבק". מסופר על אפרים גרינדיגר, דמות משעשעת של לץ ובדחן במורשת הפולקלור היהודי, שעשה את קטעי שאלותיו של הליטבק לחוכא ואיטלולה:<sup>13</sup>

אפרים גרינדיגר האָט ליב געהאט שפיצלעך און טרייבן שפאס. אהב קונדסות והיתול. בהיותו ילד בחדר של מלמד דרדקי ראו אותו רודף אחרי עז. יהודי ליטבק פוגש אותו ושואל: "חתן בחור, איך קוראים לך?". "קוראים לי בשמו של סבי", עונה לו הילד. "איך קראו לסבך?". "לסבי קראו בשמי", עונה אפרים.

תשובתו לא מוצאת חן בעיני הליטבק, והוא ממשיך בשאלותיו: "כשאימך קוראת לך לאכול, איך היא קוראת לך?". "היא לא קוראת לי", עונה הנער, "כשיש מה לאכול אני מגיע לבד".

תופעת הזרות בין יהודי ליטא ליהודי פולין ומערבה נוצרה גם עקב שינויים מסוימים במבטא של היידיש ובדיאלקטים שלה, שכן הליטאים מחליפים שין בסין וכאן מסייע, כצפוי, ההומור היהודי "ומחליק" את הבעיה: בכל סיר הסירים (שיר השירים) מצאתי רק "שין" אחת "לשושתי ברכבי פרעה, דימתין רעייתי...". אך לפעמים שיר'עם ביידיש מתחרז טוב כשהופכים "גראָשן" ל"גראָסן" והליטאי שחיבר את הפזמון הקפיד על החרוז:

אָט אזוי, אָט אזוי נארט מען אָפּ דעם חתן,  
מען זאָגט אים צו א סאך געלט  
און מען גיט אים ניט קיין גראָסן.

ככה, ככה מרמים את החתן,  
מבטיחים לו הרבה כסף  
ולא נותנים לו אף פרוטה (את המתן)

ההומור היהודי התגבש במחציתה השנייה של המאה התשע-עשרה ובעשרים השנים הראשונות של המאה העשרים. יש ומניחים כי סוגה זו היא תוצר לוואי של עימותים תרבותיים בין המסורתיות היהודית לבין המודרניות האופיינית לתקופה זו. אך בעיון נוסף נראה שלא פחות מכך בלטה כאן הביקורת העצמית נוכח גלי ההשכלה שניעורו ברחוב היהודי. ■

## הערות

1. אידיש ווערטערבוך פון יוהאס און חיים ספיוואק ניו יארק, 1926, עמ' 227.
2. פשקוויל ירושלמי מן האוסף של יואליש קרויס שהועבר לספרייה הלאומית.
3. הרב גרשון קיצים "ידע עם", כרך כ"ב מס' 51-52, תשמד-1984.
4. דבורה גלר, ביקור באומן, ברדיצ'ב ומזיבוז. הצופה, מוסף שבת י"ג באלול תשנ"ח, 4 בספטמבר 1998.
5. שי עגנון אלו ואלו, עמ' י"ח: רקקה העממית ועשתה דמות שתי וערב על לבה ובעלת הבית להבדיל אמרה לישועתך קיוויתי ה'. יוסף קלוזנר: החידה ליטא, ספר יהדות ליטא תשך, עמ' 17.

ביותר בתחום המושב לשעבר. העיר הזאת תמיד השפיעה עליי בצורה מאגית. באווירתה היה משהו שעורר מחשבות על העבר היהודי, על תהילת הרוח היהודית, שהייתה ספוגה בסיפורים על רבי לוי־צחק, בתמימות ובהתלהבות חסידית ובמעמקים מסתוריים של קבלה.

...היה זה ערב קיצי ברדיצ'בי רגיל. באוויר ניתן היה לחוש ריחות מתקתקים שנבעו מהנהר המפורסם 'גנילופיאט'. נדמה היה, שהנהר אשר פעמים רבות הוזכר והולל ביצירותיהם של מנדלי מוכר ספרים ושל שלום־עליכם, היה כעת מלא יותר בהיסטוריה מאשר במים..."

**צ. ד.: מתי התחלת להרגיש תחושות ציוניות?  
מ. י.: "כל הזמן".**

**צ. ד.: מתיי בעצם עזבת את מיניסטריון התחבורה וחברת, סוף סוף, לאהבתך האמיתית, היידיש?**

**מ. י.:** "בשנת 1987 הוזמנתי לעבוד, בשכר, כעורך לשוני במערכת כתב־העת ועבדתי בו שנתיים. זו הייתה עבודתי היחידה הרשמית. במהלך אותן השנים פורסמו סיפוריי ומאמריי, ובמקביל השתתפתי בפעילות בלתי לגאלית של לימוד שפה ותרבות יידיש בקרב צעירים יהודים במוסקבה. עם תחילתה של ה"פרסטרויקה" חששנו פחות מהשלטונות והתחלנו 'לנשום' ביתר חופשיות. כיוון שישבתי במרכז מוסקבה פנו אליי חברים מהפריפריה וביקשו ממני לנסות ולהשיג ספרי לימוד, מילונים דרך תיירים, או דיפלומטים ממדינות המערב. באפריל 1989, יצר איתי קשר יהודי מבוגר, דב ליברמן ז"ל מבריסל, בלגיה, שהיה חבר במועצה העולמית לתרבות יידיש, והציע את עזרתו. מספר הטלפון שלי היה ידוע בקרב פעילים יהודים בקהילות המערב, ממנו קיבלתי את הטלפון של ראש הקתדרה ליידיש באוניברסיטת "בר אילן" – פרופ' גרשון ויינר ז"ל. בבוקר התקשרתי לפרופ' ויינר (זכור לי אותו תאריך היסטורי, 10.5.89, יום עצמאות מדינת ישראל), ואמרתי לו: 'פרופ' ויינר, אני מדבר ממוסקבה, בשם חברות צעירים יהודים ברחבי ברית המועצות שמעוניינים לקיים, כאן, במוסקבה, סמינר ראשון להכשרת מורים ליידיש ויידישקייט, אחרי 50 שנה של שממה בתרבות יהודית, וכמובן שאיחלתי לו חג שמח. כשהוא השיב לי היה צליל קולו חנוק ומרוגש, והוא שאל אותי, 'אתה בטוח שאתה מדבר ממוסקבה?' 'אני בטוח', השבתי לו, 'ואנא ממך נסה לעזור לנו', והוא המשיך ואמר: 'ואם אבוא עם קבוצת מרצים מישראל – כמה מורים (תלמידים) פוטנציאלים תוכל לזמן?' עניתי לו שאני מעריך בין 50 ל־60. מאוחר יותר הוא תיאר בספרו את שיחתנו, והוא אמר שברגע זה הוא נזכר באביו שהיה אומר ביידיש: 'פופציק, זאגט מען, דרייסיק מיינט מען, אך אויב ס'וועט, זיין צען, איז אויך ניט שלעכט' (אומרים חמישים, אבל מתכוונים ל־30 ואם יהיו 10, גם זה לא רע).

באותם ימים לא היו קיימים יחסים דיפלומטיים בין ברית המועצות לישראל, וכמעט בלתי אפשרי היה לארגן אשרות כניסה למרצים מישראל. אך הייתה 'שיטה' לפתרון בעיות

של שלום עליכם, מנדלי וסופרים רבים אחרים. בשנות ילדותי, בסוף שנות הששים ותחילת השבעים, ראיתי רק את השרידים של אותו עולם יהודי, תוסס, נושם ויוצר. עקבות וביטויים של אותו עולם, פגשתי רק בדור של הסבים שלי, הם, ויהודים אחרים בני גילם, היו מתכנסים בפארק הציבורי ב"ויניציה", עירי, בערבי קיץ, ומספרים סיפורים וחוויות מחייהם. הם חיו בעולם זיכרונות סיפורי העבר שהועבר באמצעות הסיפור היהודי. אז, לא הבנתי מילה ביידיש, שהייתה שפתו העיקרית של העולם היהודי במזרח אירופה. התאהבתי בניגונה של השפה שנשמעה באוזניי ערבה ביותר, כפי שאמר המשורר היהודי וולף יונין: "רק צריך לב ואוזן כדי לשמוע את יופיו של צליל הניגון הזה".

**צ. ד.: למרות שלא דיברת יידיש בילדותך, אתה מפליא לדבר, לספר, לקרוא ולכתוב.**

**מ. י.:** "הוריי דיברו רוסית, הסבים יידיש, והסביבה דיברה אוקראינית ורוסית. אימי, שהייתה מורה לגרמנית, העניקה לי גם את הידע בשפה זו. גדלתי בסביבה רב לשונית. הניגון היידי שהילך עליי שכוון, הוא שהכתיב לי את הרצון להבין על מה מדברים. הייתי בן חמש או שש, והסבים שלי שראו את ה"ניצוץ" – טיפחו אותי בתוכי, והם שהעניקו לי את ראשית הכלים ללימוד השפה. אבל רק בגיל 17 הבנתי ודיברתי, והתעורר בי צורך עז לקרוא ולכתוב. למדתי באופן עצמאי, בסידור של סבא, בסופו היו אותיות א', ב' קניתי ספר שירים ביידיש ולפי הא', ב' התחלתי לחבר אותיות למילים, ותוך שבוע ימים כבר קראתי".

**צ. ד.: אני מבינה כי לא המשכת ללימודים הומניים אחרי סיום התיכון.**

**מ. י.:** "אולי קשה לנו להבין, אך האנטישמיות הממוסדת בברית המועצות, הנחתה את מסלול הלימודים. למרות שהוענקה לי מדליית זהב כאות הצטיינות בתום לימודיי בגימנסיה, הבנתי כי כדאי לנסות להתקבל ללימודים גבוהים בתחום, שבו יש לי סיכויים טובים להתקבל ולעבוד. וכך יצא שאני בעל תואר שני בכלכלה והנדסת רכבות. שלוש שנים עבדתי במשרד התחבורה של ברית המועצות, ונסיעותיי הרבות במרחביה אפשרו לי ליצור קשר עם חוגי לימוד בלתי ליגאליים של צעירים יהודים, שרצו ללמוד משהו, על מנת לחזור לשורשים התרבותיים של היהודים".

**צ. ד.: מתי התחלת לכתוב ולפרסם?**

**מ. י.:** "החל משנת 1986 התחלתי לכתוב ביידיש סיפורים ומאמרים שפורסמו בכתב העת היחיד שיצא לאור ביידיש בברית המועצות שנקרא "סאוועטיש היימלאנד" (המולדת הסובייטית)".

וכך כתב מרדכי יושקובסקי בסיפורו "סבתא אחת ושני סבים": "הרגשתי חופשי וחסר דאגות, במיוחד אז, אחרי סיום השנה הראשונה והעמוסה של לימודיי באוניברסיטה. בחופשת קיץ נסעתי לסבתא בריינה, ל"ברדיצ'ב" – אולי העיר היהודית

נוצרה, והתבססה בוורשה, סיביר, בואנס-אייירס, ניו-יורק וירושלים. בספרות היידיש קיימים כל הז'נרים' האפשריים אפילו ספרות מתח יש ביידיש. זו ספרות 'מטיפה' שכל אחד יכול למצוא בה את המתאים לו כמו לדוגמה הז'נר ההיסטורי, לו הוקדשו רומנים החל מתקופת התנ"ך ועד ימינו. בספרות יידיש זו הונצחו כל התהליכים ההיסטוריים, הדמוגרפיים, הדתיים והפילוסופיים, כמו גם אירועים וחוויות חיים מחיי היום היום ומההווה והתרבות היהודית. אחד התהליכים שהתרחשו בין שתי מלחמות העולם היה יציאה יהודים מה"שטעטלעך" (עייירות) לערים הגדולות. תהליך זה היה מלווה בבעיות מבעיות שונות. היהודי בעיר הגדולה חייב היה, בעל כורחו, להתנהל באופן שונה, בעיר הגדולה במנהגיו ובאורחותיו, כמו לדוגמה איך לנהוג בתפילות ביום יום, בשבת ובחג מפאת ריחוק מקומו של בית הכנסת, או ההכרח לעבוד לפעמים אפילו בשבת אצל הגויים. וכך כותב שלום אש בשנת 1927 את הסיפור 'שושנים לבנות' ובו הוא מתאר אישה יהודייה שחיה בפריז ומוכרת פרחים במסעדות. היא חייבת למכור פרחים גם בשבת, וכך נאלצת לוותר על שמירת השבת. היא מצאה דרך אחרת לציין את השבת, בעוד בכל ימי השבוע היא מוכרת שושנים אדומות בשבת היא מוכרת רק שושנים לבנות. זוהי דוגמה לעליונות המוסר והיאחזות הפרט והקהילה בהווה היהודית במשך מאות בשנים שכמעט נכחדה לצערנו מעולמנו העכשווי.

שישים שנה חלפו מהשמדתה של אליטת תרבות יהדות הדממה ויהדות ארצות מזרח ומרכז אירופה שהיו המקורות החשובים ביותר ביצירה היהודית ביידיש, וכמה מצער שאינם זוכים למלוא ההתייחסות הראויה."

#### **צ. ד.: בתקופת השואה נכתבה שירה ביידיש, לא רק על ידי משוררים, תוכל להתייחס לאותה הכתיבה?**

"שירת השואה נוצרה לא רק על ידי משוררים מקצועיים, אלא על ידי אנשים שלא כתבו שירה לפני השואה, ואותם שכתבו וחייהם ניצלו לא המשיכו לכתוב. אך שם, במחנות, השירים פרצו חסמים אישיים. במחקרי בנושא הגעתי למסקנה כי לא רק לכל אדם יש גורל נתון, גם לכל שיר שנכתב יש גורל. לפעמים הדרמה שהתפתחה סביב השיר מרגשת לא פחות מהשיר עצמו, כמו אחד משיריה של הגב' לילה הולצמן, ששרדה את השואה, עלתה ארצה ושימשה בשנות השמונים כרכוזת הקתדרה ליידיש באוניברסיטת בראילן. שירה "ליד הנחל" אותו כתבה בהיותה במחנה לעבודות כפייה, הגיע לידי שמרקה קצ'רגינסקי, פרטיזן, ניצול שואה (שאסף שירים שנכתבו בגטאות ובמחנות), בהגיעו ארצה, אחרי השואה, תורגם השיר בארץ מידיש לעברית על ידי רחל שפירא, ומושר מפי הזמרת מירי אלוני."

ומסכם מרדכי יושקובסקי את דבריו: "מתוך היכרות אישית עם אחרוני היוצרים היהודיים שם ומתוך מחקרי בתחום, הגעתי למסקנה חד-משמעית כי הסופרים היהודים בברית המועצות היו 'אנוסים של המאה העשרים'. הסופרים היהודים הצליחו

מסוג זה, כמו למשל מתן ארגז קוניאק לפקיד במשרד החוץ, שי שהספיק כדי שחמישה מרצים מישראל יקבלו אשורות כניסה למוסקבה כשב'מטרת הנסיעה' נכתב כי הם מגיעים לכנס של הנוער הקומוניסטי (קומסומול). כמה בקבוקי וודקה שניתנו לפקיד אחר 'הכשירו את הקרקע' לקבל אפילו כיתות לימוד בבית ספר ממלכתי, באותה חופשת קיץ.

ב-10 ביולי, פרופ' ויינר ועוד חמישה מרצים נכנסו לכיתה בה ישבו אנשי הוראה יהודית שהתקבצו משמונה עשרה ערים מרחבי ברית המועצות ומול קהל נלהב זה הוא אמר "שהחיינו", ולא נותרה שם עין אחת יבשה. למחרת, ארגנו לפרופ' ויינר הרצאה פומבית ראשונה ביידיש, אחרי חמישים שנה של געגועים למילה ביידיש ולמורשת יהודית. באולם, במרכז מוסקבה נדחסו יותר מ-1000 איש (באולם היו רק 450 מקומות). פרופ' ויינר עלה לבמה במלוא הברק הכריזמטי שלו ואמר: 'אחיי ואחיותיי ממוסקבה, אני מביא לכם דרישת שלום מירושלים'. באוזניי מהדהדות עדיין, מחיאות הכפיים שנשמעו שם לפני ההרצאה, וכפי שהוא אמר 'עוצמת מחיאות הכפיים שכזו מעודי לא שמעתי אפילו בסיום הרצאותיי'. במשך חודש ימים התקיים הסמינר הראשון ליידיש ויידישיסטי במזרח אירופה ולאחריו התקיימו במשך 17 שנה, מדי שנה, סמינרים כאלה ע"ש תורם הכסף לפרויקט, שמואל אבא קלורמן ז"ל מארה"ב. באמצעות הסמינרים חזרו לשורשיהם היהודיים וליידיש יותר מ-1300 צעירים יהודיים, רבים מהם עלו ארצה והמשיכו לעסוק מקצועית, בתחום היידיש.

בתום אותו סמינר ראשון, נאספה קבוצת בחורים צעירים, ופרופ' ויינר הבטיח שאם נעלה לישראל ונקדיש עצמנו ללימודים גבוהים של שפה ותרבות יידיש בבראילן, הוא ידאג למלגות מחיה כדי שנוכל להתמסר רק ללימודים. כעבור חודש, בשנת 1989, עליתי לישראל עם משפחתי. בבראילן חיכתה לי, כמובטח, המחאת המלגה.

בשנת 1997 סיימתי את לימודי הדוקטורט שלי בהנחייתו של הפרופ' דב נוי בנושא 'התפתחות האומנותית לשונית של הרומן ההיסטורי ביידיש'. במקביל, כל אותן השנים, לימדתי בהשתלמויות מורים ובחוגים לקהל הרחב והבנתי שלא פחות חשוב מלהחזיר יהודים צעירים לשורשיהם דרך היידיש ברוסיה, חשוב גם להחזיר את הישראלים לשורשיהם היידישיים, לאותה התרבות שנותקו ממנה עקב נסיבות היסטוריות. בארץ, לצערי, נזכרים ביהודי מזרח אירופה רק ביום השואה. החלטתי להקדיש את חיי המקצועיים להנצחתם. רבות פורסם ונכתב על מיליוני אחינו היהודים שנספו בשואה, אך לא פחות חשוב ללמוד ולזכור כיצד חיו אותם ששת המיליונים לפני מותם, והחיים הללו, במשך מאות בשנים, שנים בהן היו רדיפות, פוגרומים וגילויי אנטישמיות קשים, ולמרות הכול שפעו יצירה, תרבות, ערכי מוסר וגבורה, שהונצחו בתרבות היידיש. משום כך חשוב להכיר את התרבות הזו ולא להזניחה, חשוב לזכור ולהנציח את עולמה הרוחני.

בין שתי מלחמות העולם הופכת תרבות זו 'למעצמה' עולמית, לא מוגבלת בטריטוריה וללא גבולות, היא ספגה בתוכה את כל ההשפעות התרבותיות הסביבתיות, ובו זמנית



שיעל חבר הגיעה אליהן במסגרת מחקרה הן שגויות: לטענתה היידיש מתאימה יותר לבטא את "האחרות" מאשר השפה העברית אותם סופרים יידיים שהיא מזכירה, הם אכן מעניינים ומייצגים את האופציה "האחרת", שהספרות העברית כביכול יתרה עליה.

זאת טענה שלדעתי היא מוקשה ביותר, משום שהמחברת מסתמכת רק על שלושה סופרים ששונים לחלוטין זה מזה, ועצם הקישור ביניהם הוא מקרי לחלוטין. אני יכול להביא עוד עשרות דוגמאות של סופרים שכתבו בעברית על אותם הנושאים כמו של השלישייה הזאת, וגם הם היו בשוליים ונשכחו לא פחות מהסופרים היידיים הנ"ל. מסתבר שגם השפה העברית ייצגה את "האחרות" לא פחות טוב.

יעל חבר מקוננת על השכחתה, ואף הכחדתה, של היידיש, והיא זועמת על התעלמות המחקר מהפעילות המגוונת של ספרותה בתקופת הישוב. היא רומזת שיש בכך משום קונספירציה של השכחה מצד החוקרים, וקובעת כי "נראה ש'דממה זועקת' כזאת בנושא מהותי כל כך צופנת בחובה אמביוולנטיות עמוקה ומתמשכת בעניין השפה, שנים רבות לאחר שהוכרע הנושא הכרעה מעשית".

ובכן לא! לא נעים לומר, אבל המחסור במחקר בנושא שהוא באמת משווע, הוא לא משום שיש קונספירציה נגד ספרות היידיש, אלא משום שחוקרי הספרות העברית עסוקים מאוד בשפע היצירות שעליהם לחקור בעברית, וגם משום שחלקם כלל אינם יודעים יידיש. ואם כבר, אז למה לתמוה רק על יידיש? באותה מידה מן הראוי היה שהם יחקרו גם ספרות לדינו וערבית-יהודית.

אני, לדוגמה, הייתי מעוניין מאוד לחקור את היצירות של העיתונאי שלמה בן ישראל ביידיש, שפורסמו בחו"ל על הרפתקאותיהם של הבלשים דוד תדהר ודוד אלמוג. שניים מספריו תורגמו לעברית, אבל מכיוון שאינני יודע יידיש אינני יכול לבצע את המחקר הנ"ל. האם זה אומר שיש כאן קונספירציה מצדי כנגד היידיש? בכל אופן זהו נושא ראוי מאוד למחקר, והלוואי שמי מדוברי היידיש ייקח על עצמו את המשימה.

המחברת רומזת שחיי כולנו היו טובים יותר אילו המשכנו לדבר ביידיש, שפה קוסמופוליטית יותר ומתוחכמת יותר מהעברית הקרתנית הפשטנית ו"המאחדת".

אני מטיל בכך ספק. בארץ ישראל צמחה הקהילה היחידה דוברת העברית בעולם, ואם לא היו דואגים לפתחה ולחזקה ולהחליש את השפעת השפה שהייתה דומיננטית – היידיש, כי אז קהילה זאת הייתה עלולה לא לשרוד. ויש לזכור שבזמן שבישוב היו כמה אלפים של דוברי עברית, היחידים כמעט בעולם – ברחבי העולם היו מיליונים רבים של דוברי יידיש. היידיש גוועה משום הופעת הכורת הנאצי שהשמיד מיליונים דוברי שפה זאת.

מנהיגיו הפוליטיים והאינטלקטואליים של הישוב לא נאבקו ביידיש מתוך סדיום ושנאת היידיש. אחרי הכול זה היה הדבר הקל ביותר בעולם עבור בן גוריון ובני דורו להמשיך לדבר ביידיש, כפי שעשו הם ואבותיהם אם הם התאמצו כל כך ליצור תרבות חדשה של דוברי עברית כנגד הנטיות

להקים נדבך ספרותי מפואר וחזק הכתוב בז'אנרים שונים ורבים. ניתן לחוש שמבנה ספרותי זה מושרש בקרקע יהודית-לאומית מוצקה וכי בין חומותיו מרחפת חמימות הרוח היהודית המיוחדת הקרובה ללב היהודי.

שונה היה גורלה של ספרות היידיש מגורלה של הספרות העברית בברית המועצות. דבר זה קשור במישרין לגורלן של שתי השפות הללו במדינה הזאת. הרי היידיש נשארה הסימן היחיד המתקשר אל השורשים היהודיים. על פי הערכות של מבקרי ספרות היידיש האמריקאים כמו נחמן מייזל, ד"ר אליהו שולמן ואחרים, פעלו בברית המועצות באמצע שנות ה-30 כ-1200 סופרים יהודים! זו הייתה תקופת שיא תפארתה ופריחתה של ספרות היידיש בברה"מ. בשנת 1961 עם היווסדו של כתב העת "סאוועטיש היימלאנד" נמצאו כ-120 סופרים בלבד "מתי מעט" שנותרו ל"שמירת הגחלת". ■

אלי אשד

## עברית או יידיש?

על ספרה של יעל בת זאב חבר,  
"מה שחייבים לשכוח – יידיש  
ביישוב החדש", יד יצחק בן-צבי,  
2005, 199 עמ'

על חבר מראה בספרה הנ"ל שבזמן התפתחותה של הספרות העברית בארץ-ישראל, שגם זכתה למחקר נרחב, התפתחה במקביל גם ספרות היידיש. בין השנים 1928 ו-1946 הופיעו בארץ ישראל לא פחות מ-26 קבצים ספרותיים ביידיש, ומהם עולות, לטענתה, זוויות ראייה ותובנות המשקפות גרסה אחרת מהתיאור הנורמטיבי בספרות העברית. ספרות היידיש מתגלה כעשירה ומכובדת בכל קנה מידה, ויעל חבר מקוננת על הדה-לגיטימיזציה שנעשתה לה באותם ימים, ועל השכחתה על ידי המחקר. היא חותרת למנוע השכחה זאת בכך שהיא חושפת את סופרי היידיש המעניינים שפעלו בארץ-ישראל ובמדינת ישראל, כגון – זלמן ברכות, אברהם ריוס וריקודה פוטש לדעת יעל חבר, אלה ביטאו באמצעות היידיש גישה חתרנית "אחרת" מזאת הסוציאליסטית-ריאליסטית-ציונית שהייתה מקובלת. זאת, לדעתי, יוזמה מבורכת, אולם חוששני שהמסקנות

פגש את דיירי הרחוב גם ברשות הרבים וגם בביתו – כשאלה באו לדין תורה אצל אביו הדיין, ובהזדמנות זו חשפו את המתרחש אצלם בחדרי חדרים. הסודות האינטימיים שהתגלו בפני הילד שבו ועלו לאחר שנים ביצירתו, שמציגה את החיים ברחוב היהודי במבט אישי.

הסופר זכר את מחוז ילדותו כעולם דל בחומר ועשיר ברוח: "חננויות קטנטנות, גברים בלויים וממורטטים, ילדים מלוכלכים, נשים מוזנחות ומרושלות. קול תורה נישא מן השטיבלים ובתי המדרש" ("החבר של אבא"). לפי תיאורו, מציאות החיים ברחוב התנהלה כמערכת של ניגודים: עליבות חומרית מול עושר רוחני; תום ויושר לעומת נכלוליות נפשית; נורמטיביות דתית מסורתית כנגד פריצת גדר. כל אלה תססו ורגשו על רקע התעוררות תנועות חברתיות וזרמים אידיאולוגיים ותרבותיים חדשים ("דין תורה"). זה היה עולם של ניגודים: "בחצרות שפנו אל הכיכר היו כמה בתי בושת. [...] אבל באותן חצרות גרו גם יהודים מהוגנים [...]. היו שם אפילו בתי מדרש של חסידים." ("מדוע ביטלו את השידוך"). סיפור אחר מבליט את הניגוד המהותי בין בית ההורים והרחוב: "ערב־רב של אספסוף רחש ורגש מסביב. [...] זה החדיר לביטנו תחושה של בדידות וחוסר ישע." ("וולף מוכר הפחמים").

המבט החד של הילד־האמן קלט את הדקויות שתססו מתחת לפני השטח, והסופר הבוגר תיאר אותן בנימה מתאימה לנסיבות הסיפוריות: הומור אנושי חם, אירוניה חדה, ריגוש דרמטי, ועוד. אכן, סוד הקסם ביצירת שב־ס־זינגר טמון במטען החוויות האישיות, הקשורות בפרשיות החיים הלא־צפויות שפגש בעולם ילדותו. זהו גם המקור ממנו שאב את העלילות המסעירות, התהפוכות וההפתעות, שמאפיינות את כתיבתו.

"אני זוכר עובדות ומראות. אני זוכר פרצופים, אני זוכר את האופן שבו דיברו אנשים." – אמר. ההתנגנות העסיסית ולהט היצרים בשפה העממית של דיירי הרחוב הקסימה אותו, והוא נהנה לשחזר את המוסיקליות הצבעונית שלה. כך, למשל, זעקות השכנוע של מוכרות האוזנים בשוק: "זה אווז זה? זה עגל, אבינו שבשמיים! השומן נשפך ממנו, שככה יישפכו שונאינו כמו שעווה נמסה. אם לא יהיה לך מן האווז הזה בשר לכל השבוע, שאני יקבל צרבת בקישקס ושבץ בלב! [...] אני מרוויחה מזה משהו? כל גרוש שאני ירוויח שיהיה לי לתרופות..." ("אות ומופת"). מענה־לשון עסיסי פרץ אפילו בעיצומו של דין תורה: "מה אני, איזה מין תפוח רקוב שזורקים אותו? [...] גנב שכמוך, שקרן, חזיר שמן, צבוע מיילל!" ("חתן אחד ושתי כלות"). אין ספק, אנשי הרחוב הכירו "את כל הקללות הכתובות בתוכחה, את כל המכות, הפצעים מְעֻלֵי המוגלה, כל הפגעים, הצרות והפורענויות שהידיש של וארשה מכירה." ("הכלה הצולעת").

לוח הזמנים היהודי קבע את סדר היום של אנשי קרוכמאלנה. ההכנות לקראת שבת – הליכה למקווה, נשיאת סירי החמין לתנור של האופה – ניכרו היטב ברחוב; המהומה של ימי החול שקטה לגמרי בשבת, ואפילו שתיית תה חם בשבת יצרה הווי מיוחד ("ר' איצ'לה ושפרינצה"). בימים

הטבעיות שלהם עצמם, עשו זאת משום שהיו להם סיבות טובות מאוד ומוצדקות. ננסה לדמיין מציאות חלופית שבה היידיש נשארת דומיננטית כשפה של הקהילה היהודית כאן, האם אחינו יוצאי ארצות האיסלאם היו מוכנים להיות חלק מקהילה כזאת? קשר של כל עדות ישראל בארץ ישראל הוא אפשרי רק באמצעות העברית שהייתה משותפת לכל הגלויות. בכל הגלויות התפללו בעברית, ולמדו כתבי קודש בעברית. השלטת היידיש בארץ־ישראל ובמדינת ישראל יכלה לגרום לפירוד מסוכן בעם.

אלא שבן־גוריון ועמיתיו לא רצו לראות בספרדים ובעולים מארצות האיסלאם – עמים "אחרים" (כפי שאולי רוצים לראות בהם אנשים כמו סמי שלום שטרית), הם רצו באיחודו של העם כולו, ואת זה ניתן היה להשיג רק דרך השלטת העברית בחברה הישראלית.

הספר של יעל חבר הוא בהחלט מעניין ואינפורמטיבי, והוא אפילו ספר חובה למי שעניינו בחקר היידיש – ניתן ללמוד הרבה מספר זה, אך לא חובה לקבל את מסקנותיו. ■

## בלהה רובינשטיין

# עולם ומלואו: רחוב קרוכמאלנה בווארשה

## סיור ספרותי במחוז ילדותו של יצחק שב־ס־זינגר

הסיור הספרותי הקצר המוצע כאן הולך בעקבות הסיפורים האוטוביוגרפיים ב"בית הדין של אבא" וכמה מדברי הסופר בראיונות שונים.\* לפי "בית הדין של אבא", הוא חי ברחוב קרוכמאלנה מגיל שלוש עד ברהמצועה. במהלך אותן שנים

\* רשימה זו מבוססת על פרק מתוך מונוגרפיה שכתבתי על יצחק שב־ס־זינגר ויצירתו, והיא מותאמת למגבלות ההיקף המילולי שכתב העת יכול להציע. לכן השמטתי כאן מראי מקום ביבליוגרפיים, והסתפקתי באזכור שם הסיפור בסוגריים. כשהספר יצא לאור, ניתן יהיה להשלים את החסר. הציטוטים מהספר "בית הדין של אבא" הם על פי הקובץ המלא שתורגם על ידי [בר.], ויצא לאור בהוצאת הקיבוץ המאוחד – ספרית פועלים (2011).



# חומרי קריאה ולמידה בידיש של "בית-יעקב" בפולין

תרומתם של שרה שנרר המייסדת  
ואליעזר שינדלר הסופר לתולדות  
חינוכן של בנות חרדיות וחומרי  
הקריאה שלהן<sup>1</sup>

ע

ד תקופת ההשכלה התחנכו רוב הבנות היהודיות בבית, במטרה להכין להיות רעיות ואימהות. עיקר החינוך היה באמצעות סיפורים בעל פה. עם המצאת הדפוס, כאשר ספרים רבים החלו לצאת לאור, התפתחה ספרות נשים. זו כללה תרגומים ופירושים לסיפורי התנ"ך, ביניהם "צאנה וראינה"; סידורי תפילה וספרי תחינות, וכן גם שירה ואגדות.

בתקופת ההשכלה החל חשש מפני התבוללות עקב חשיפת הבנות בפני שפות זרות ותרבות זרה. במערב אירופה התפתחה התנועה הניאוראורתודוקסית בהנהגת הרב שמשון רפאל הירש (1808-1888), מייסד תנועה זו בגרמניה, שסבר כי יש לדאוג להשכלה כללית ותורנית לבנות. הרב הירש הדגיש את תפקידה של אם המשפחה כמחנכת; לפיכך עליה ללמוד באופן משולב הן מקצועות יהודיים והן מקצועות כלליים. הווי אומר: "תורה עם דרך ארץ". הוא ייסד בתי ספר לבנות וגם בתי ספר מעורבים.<sup>2</sup>

חידוש זה של חינוך הבנות מומש גם במזרח אירופה, בתנועת "בית-יעקב" בפולין. הוא החל עם פועלה של אישה אחת, **שרה שנרר**, להקמת מוסדות לימוד עבור בנות בלבד. שרה שנרר נולדה בקרקוב בשנת 1883 למשפחה רבנית המתייחסת גם אל הש"ך. שרה, תופרת במקצועה, למדה בעצמה מקרא ואגדות חז"ל. בעת מלחמת העולם הראשונה עברה עם משפחתה לתקופת מה להתגורר בווינה, ושם חלה נקודת המפנה בחייה. באחד מביקוריה בבית הכנסת היא שמעה דרשה מפיו של הרב ד"ר פלש, שקרא לנשים יהודיות לפעול ברוח הגבורה והמנהיגות של נשים יהודיות בימים עברו. הדבר גרם לשנרר להחליט לפעול למען הרחבת השכלתן של הבנות. בשובה לקרקוב הקימה ספריית השאלה

לנשים, ואחר-כך קיבלה את הסכמתו וברכתו של הרב יששכר דב רוקח, האדמו"ר מבלו, לפתוח כיתת לימוד לבנות. היא התחילה עם 23 בנות למשפחות שהכירה בהיותה תופרת. לאחר כשנתיים, בשנת 1919, היא קיבלה תמיכה מחסידי גור, ובית ספרה של שנרר הוכר מטעם "אגודת ישראל" בקרקוב. באותה שנה למדו בבית הספר 280 תלמידות. בשנת 1924 היו בפולין 19 בתי ספר של "בית-יעקב" ולמדו בהם 2,000 תלמידות.

במשך הזמן הוקמו עוד מוסדות חינוך לבנות, ורשת "בית-יעקב" התבססה בפולין כולה ואף היו בתי ספר בליטא, רומניה, הונגריה ואוסטריה. בשנת 1925 הפכו את בית הספר בקרקוב לסמינריון למורות.

בשנת 1937 למדו ב"בית-יעקב" כ-38,000 תלמידות ב-250 מוסדות. מלבד בתי הספר והסמינרים היום-יומיים היו גם בתי ספר משלימים, מחנות קיץ וארגוני נוער בשם "בנות" ו"בתיה". מוסד מיוחד היה הסמינר למורות של "בית-יעקב" בקרקוב, שהחל לפעול ברחוב קאטאז'ינה. כאשר צר המקום, תוכננה הקמת בניין גדול ורחב ידיים לסמינר. ביום ט"ז באלול תרפ"ז נערך טכס הנחת אבן הפינה.

## ספרות ועיתונות ילדים בידיש בחוגים חרדיים

ספרות הילדים הכתובה בידיש החלה להתפתח במחצית ראשונה של המאה ה-20. היא פרחת בעיקר בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. אחד הגורמים להתחלתה ולהתרחבותה היה התפתחות בתי הספר - הן החילוניים והן הדתיים - ששפת ההוראה בהן הייתה יידיש. עבור בתי ספר אלו החלו להוציא לאור מקראות (כרעסטאָמאַטעס), ספרי לימוד, ספרי קריאה (בעיקר ספרונים בסדרות, שנקראו ביבליותיקות) במקור ותרגום. גורם שני להתפתחות ספרות הילדים הוא עיתוני הילדים בידיש. הללו, חלקם נערכו בידי מורים, יצרו קהל צעיר של קוראי יידיש. העיתונים שימשו במה, לעיתים ראשונה, לסופרים ומשוררים לילדים בידיש.

הצורך בספרות ילדים מקורית בידיש הורגש גם בקרב החוגים החילוניים<sup>3</sup> וגם בקרב החוגים החרדיים, אשר השתמשו בשפה זו כשפת דיבור בחיי יום-יום וכשפת הוראה. עם ייסוד בתי הספר לבנות ברשת "בית-יעקב" החלו לצאת לאור עיתונים וספרים שיועדו לתלמידות וכן לבנים צעירים.

## כתבי העת בהוצאת "בית-יעקב" בידיש

הירחון **בית-יעקב** החל להופיע בתשרי תרפ"ד (1923) כעיתון שנועד רק לנשים ובנותיהן. מן השנה השנייה הוא הפך לעיתון שנועד לכל המשפחה הדתית, והוא כלל נושאים מגוונים: תורה, חגים, אישים ונושאים הקשורים לבתי-הספר של "בית-יעקב".

בחלק מגיליונותיו הופיע, בצד היידיש, גם חלק בפולנית, שנקרא [מזרח], וכתת-הכותרת Dla Spraw Zydostwa [לענייני חברה]. הבחירה בשפה הפולנית כשפה שנייה בכתב-עת זה היא, כנראה, בהתאם לדרישת השלטונות. ברשת "בית-יעקב" - כמו בשאר רשות החינוך של המיעוטים במדינת



קינדער" [מילדים עבור ילדים], ובו שירים וסיפורים שכתבו תלמידים.

בפרסומים בתוך העיתון למבוגרים הוגדר עיתון הילדים כספר קריאה עבור ילדי בתי הספר. נכתב עליו שיש בו חומר יפה ומושך, שעומד במבחן קריטריונים פדגוגיים וספרותיים, וזאת כדי שהילד יעדן את טעמו ביצירות ספרותיות. כל מה שנדפס שם, כל סיפור וכל שיר, נבדקים ונלמדים ביד פדגוגית ספרותית מנוסה. בהמשך מציינים את החלק החזותי – האיורים והתמונות, שמפיצים את העיתון. לבסוף יש פנייה אל המורות, שספקנה לתלמידיהן את העיתון היחיד והמיוחד לילדים.

בגיליונות הראשונים של **קינדער גארטן** יש רשימות שונות על דינים, מנהגים, דמויות מופת, ילדים בעלי אורח חיים חרדי. דוגמאות לנושאים: תשעה באב, חוני המעגל, חנינא בן-דוסא. וכן יש עיבודים ותרגומים של סיפורי עמים.

שרה שנירר כתבה כמעט בכל גיליון רשימה, בה היא פונה אל קוראיה הצעירים תחת הכותרת: "אָ בריוועלע פֿון שרה שענירער" [מכתבון משרה שנירר]. כל הרשימות בעלות מגמה חינוכית. דוגמאות: "ואהבת לרעך כמוך"; "כבד את אביך ואת אמך"; "מען טאָר נישט שווערן" [אסור להישבע (לשווא)].

במרוצת הזמן התווספו שירים וסיפורים בנושאים שונים, כגון טבע. וכן מכתבי קוראים צעירים, בעיקר קוראות – תלמידות בתי הספר של "בית-יעקב". המכתבים והחיבורים היו על המתרחש בבתי הספר, באיגוד הנערות "בתיה" ועוד. אלו נדפסו במדורים: "אונדזער פּאָסט־וויקל" [פינת תיבת הדואר שלנו] ו"אונדזער לייענער שרייבן" [קוראינו כותבים]. היו גיליונות שהוקדשו לחגים, ביניהם: חנוכה, פורים, פסח וטו בשבט. יש לציין שעם הזמן הותאם הפן הגרפי לצעירים. בעוד הגיליונות הראשונים נדפסו באותיות קטנות ובשורות צפופות, הרי שבגיליונות הבאים התרווח הדפוס ונעשה ברור יותר לקריאה, וכן נוספו תמונות ואיורים פה ושם.

הנערות התבקשו להפיץ את העיתון. דוגמא לאחת הפניות: "בית-יעקב" שילערין, זע, אַז אַלע דײַנע חבר׳טעס זאָלן קויפֿן דעם 'קינדער גארטן'. [תלמידת 'בית-יעקב', עליך לדאוג לכך שכל חברותיך תקנינה את ה'קינדער גארטן'].<sup>5</sup>

אותו תהליך של שלבים עבר העיתון לילדים קטנים יותר. העיתון **פרישינקע בלימעלעך** [פרחים רעננים קטנים] החל כמדור בתוך **קינדער-גארטן** מספר 3 (כסלו תרצ"א) ולקראת צאתו הובטח לקוראים שהמדור יביא סיפורים קלים, שירים ותמונות במיוחד לילדים קטנים יותר. אך כבר בחודש טבת תרצ"א הוא החל לצאת לאור כעיתון נפרד. החוברות כללו חומר ספרותי וחזותי עשיר, והיו בהן טקסטים באותיות גדולות, שרובם מתאימים לגיל הרך. תת הכותר של העיתון הוא: "ליינביכל פֿאַר יידישע קינדער" [ספר קריאה עבור ילדים יהודים]. מכאן שהכוונה הייתה להעשיר את חומרי הקריאה במהירות, במקום השלב הארוך של הוצאה לאור של ספר בעל היקף רחב יותר, חומר קריאה זול, זמין, שגם יעשיר את הספרייה הביתית. בגיליון ראשון זה פונה שרה שנירר אל הקוראים הצעירים ומסבירה להם מדוע נקרא העיתון בשם זה: "הכוונה אליכם, ילדים. אתם כמו פרחים קטנים רעננים



שרה שנירר

פולין – שובצו לימודים בפולנית בהתאם לחוקי החינוך של המדינה.<sup>4</sup>

בעיתון זה החל להופיע מדור בשם "קינדער-גארטן" [גן ילדים] וכן מדור בפולנית לילדים בשם Echo Szkolne [הד בית-הספר].

בשנה השישית (תרפ"ט, 1928-1929) השתנה קהל היעד, ומעתה היה העיתון **בית-יעקב** ביטאון לענייני בתי הספר של "בית-יעקב" וארגוני בנות-אגודת-ישראל בפולין. ביידיש: "אַרגאַן פֿאַר די אינטערעסן פֿון בית-יעקב שולן און אַרגאַניזאַציעס בנות-אגודת-ישראל אין פּוילן". מגמת העיתון בגלגולו החדש הייתה אפוא פדגוגית. יחד עם זה, בצד נושאים הקשורים בחינוך היו בו גם מגוון נושאים המתאים למשפחה כולה.

שרה שנירר השתדלה להפיץ את העיתון במקומות שונים ודרבנה את תלמידותיה להפיצן במקומות מגוריהן או במקומות בהם עבדו בהוראה. באחת מהרצאותיה בעיירה קטנה היא פנתה לאמהות של בנות "בית-יעקב" וסיפרה להן אודות מורה מוכשרת במיוחד, שמוכנה לבוא וללמד את בנותיהן באופן פרטי, ולהעשיר את ידיעותיהן במגוון נושאים. זאת ועוד, אין היא יקרה כלל. "שמה של המורה הוא ירחון 'בית-יעקב' והיא דורשת זלוטי אחד בלבד תמורת עבודתה".

עיתון ילדים של "אגודת ישראל" בשם **קינדער-גארטן** [גן-ילדים] נולד בשלבים. בתחילה הוא הופיע כמדור בין שני עמודים בתוך בית-יעקב. אחר-כך החל להופיע כמוסף בעיתון זה, בדפים אמצעיים, במספור נפרד, ניתנים לתלישה. עתה היה היקפו רחב יותר – בין 16 ל-19 עמודים – וכבר נדפסו בו יצירות שהתאימו לגיל צעיר. ובשלב שלישי הפך **קינדער-גארטן** לעיתון עצמאי לילדים. בין השנים 1929-1935 היתה תפוצתו כ-5,000 עותקים. יש לשער שהסיבה לתפוצה רחבה זו היא, כי זו נעשתה בעיקר בבתי הספר של אגודת ישראל, בהם למדו רוב הילדים היהודים בפולין. "פון קינדער פֿאַר





אליעזר שינדלר

חסידיים, חינכו את ילדיהם ברוח התורה והחסידות. אליעזר שמע בילדותו סיפורים חסידיים ואחרים מפי בני משפחה. כשהיה בן שמונה עבר עם משפחתו לגור במינכן שבגרמניה. הוריו חששו מהתבוללות והפכו את ביתם למבצר של "יידישקייט". הם דיברו רק ביידיש והנהיגו אורח חיים חסידי. היה זה בית פתוח. התארחו בו נכבדים ממקומות שונים וגם קבצנים. אליעזר הילד שמע שם את כל הדיאלקטים והצלילים ביידיש: הפולני, הליטאי והקרפטי-רוסי, היידיש הצפתית והירושלמית.

בילדותו היה תלמיד בבית ספר גרמני, ובנוסף לכך למד לימודי יהדות – תנ"ך, תלמוד וחסידות מפי אביו ומלמדים אחרים. הוא קרא הרבה מאוד בזמנו החופשי: עברית, יידיש, גרמנית (ומאוחר יותר גם רוסית ואנגלית) וספרויות אחרות, במיוחד הסקנדינביות.

תוך כדי כך נעשה פעיל חברתי, והצטרף לתנועת פועלי ציון. במינכן הוא נעשה מורה לעברית, כתב שירים, ופעל בקרב צעירים ומבוגרים הן למען הציונות והן להפצת היידיש, בעיקר בקרב מתבוללים.

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה הוא חויל, וכיוון שהיה אזרח אוסטרי, הוא שירת במדי צבא הקיסר פרנץ יוזף. הוא נפצע ונפל בשבי הרוסי. לאחר שהות בבית חולים במוסקוה, הוא החל בחיי נדודים וטלטולים בערות אוראל, סיביר וטורקמניסטאן, חודשים רבים נסע ברחבי רוסיה. לבסוף, דרך ערבות קירגיזטאן, הוא הגיע ליישוב של גרים רוסים ומורדווינים.

שינדלר עבד בשדותיהם ובטחנות הקמח, ונעשה מנהיגם הרוחני: לימד אתם עברית, יידיש, יהדות, והכיר להם את הציונות והחסידות.

בשדה, שמשמחים לב כל אדם. שתשמחו כך תמיד את לבבות הוריהם, מוריהם וכל האנשים" (תרגום מיידיש).

נוסף לעיתונים הנזכרים יצא לאור החל משנת 1923 כתב-עת פדגוגי בשם **חורב**, גם הוא בעריכת פרידנזון, מנהל מרכז "חורב", רשת מוסדות החינוך לבנים של "אגודת ישראל". קהל היעד היה מורים ב"חדרים" וב"תלמוד תורה", ומורות בבתי הספר של "בית-יעקב".

לסיכום, התפתחותו של **קינדעריגארטן** (וגם של **פרישינקע בלימעלער**) מדגימה את צמיחתו של עיתון לילדים על פי דרישות "השוק". ממדור מצומצם בתוך עיתון לגדולים הוא הפך לעיתון עצמאי. היקפו גדל, שובצו בו יצירות ספרותיות ממגוון ז'אנרים וממגוון נושאים, וניתנה הדעת לפן הגראפי – יותר איורים, אותיות גדולות ומרווחים בין השורות. כל זאת בהתאם להתפתחות רשת החינוך של אגודת ישראל, שהיתה ערה לצרכים הפדגוגיים, הקוגניטיביים והאסתטיים של התלמידים. גם **בית-יעקב**, עיתון שהיה, כאמור, בראשיתו מיועד לנערות ולאומותיהן, הפך במשך הזמן לעיתון שמבטא את העניינים הקשורים לבתי הספר.

ניתן ללמוד מהמתרחש בתחום זה ב"אגודת ישראל" על הקשר המשולש של התפתחות בתי הספר ביידיש, הוצאה לאור של העיתונים והוצאה לאור של ספרים לילדים. בשם "בית-יעקב" היו שלושה גופים: רשת בתי הספר לבנות; עיתון לגונוי, שראה אור במשך 16 שנים רצופות; והוצאה לאור של ספרים. העיתון ובית ההוצאה לאור מילאו את הצרכים שנוצרו בעקבות התפתחות החינוך באגודת ישראל. כאמור, החל העיתון להופיע בד בבד עם התפתחות רשת החינוך לבנות. על פי עדותו של העורך, הספרים וחומרי הלימוד שהיו עד תקופה זו נכתבו בעצם עבור הרבי, הלמדנים ובחורי הישיבות, ולא התאימו לנערות צעירות. לפיכך, בית הספר החדש לבנות דרבן אותו להוציא לאור עיתון. במקביל, החלו להוציא לאור ספרי לימוד וספרי קריאה עבור התלמידים. כאשר התקבל ברשת "בית-יעקב" הכתיב החדש ביידיש (של ד"ר שלמה בירנבוים), הורגש צורך בספרי לימוד חדשים ובספרי קריאה לילדים ולנוער בהיקף רחב. את ספר הלימוד הראשון לבית הספר כתב אליעזר שינדלר, עליו יורחב בהמשך.

כידוע, העברית נחשבה אצל האורתודוקסים כשפת קודש, ולא כשפה המשמשת לתקשורת יום-יומית. יחד עם זאת, בנוסף לעיתונים ביידיש היה גם עיתון בעברית מטעם "אגודת ישראל". זה היה ירחון בשם **דגלנו** בעל מגמה ציונית שיצא לאור בוורשה 1920. תת הכותר שלו: "ירחון לספרות ולענייני היהדות החרדית. כלי מבטאה של אגודת 'צעירי אמוני ישראל' בפולניה.

## אליעזר שינדלר ותרומתו ל"בית-יעקב"

**אליעזר שינדלר** פרסם יצירות רבות ביידיש לילדים: סיפורים ושירים שכתב, סיפורי-עם חסידיים וסיפורי עמים שונים שעובד ותרגם. נשאלת השאלה: מה ליהודי שחי רוב שנותיו במינכן עם סיפורי עמים רחוקים מצד אחד, ועם סיפורי-עם יהודיים מצד שני? סיפור חייו, שיובא להלן, שופך אור על מקורות כתיבתו המגוונת.<sup>6</sup>

הוא נולד בגאליציה בשנת 1892. ההורים, צאצאי שושלת

בשנת 1919 חזר אליעזר שינדלר למינכן, ואז נודע לו שאחיו הצעיר שלום נפל בחזית, ליד בריסק דליטא. ואביו חזר מהחזית הרומנית. גרמניה הייתה אז במשבר חמור. שינדלר החל לסחור בדברים עתיקים – חרסינה, זכוכית, תמונות, ספרים ועוד – כדי להתפרנס. יחד עם זאת היה פעיל באיגודים היהודיים. לימד, כתב, הרצה על נסיעותיו ברוסיה. הוא המשיך בהפצת תרבות יידיש בערי גרמניה השונות, ארגן הצגות תיאטרון, ערבי קריאה מספרות יידיש המודרנית, שירייעם.

הוא כתב שירים, זיכרונות מהמלחמה ומהשבי, עיבד מעשיות ומשלים של עמים ושבטים שונים, גם אגדות יהודיות וחסידיות. אלו התפרסמו בעיתונים שונים, חילוניים ודתיים, כפי שיורחב בהמשך.

באותו זמן חל אצלו מהפך רוחני. הוא הכיר את הוגה הדעות נתן בירנבוים, שעבר בעצמו מהפך בחייו. בתחילה היה בירנבוים בעד ארץ ישראל והעברית. (הוא טבע את המונח "ציוניזם" והיה ממארגני הקונגרס הראשון והשני). אחר כך החל בירנבוים להתנגד לקונספציה של שלילת הגלות, והתחיל להפיץ את הרעיון שהיהודים, בעיקר במזרח אירופה, צריכים להיאבק למען זכויותיהם הלאומיות ולמען תרבותם הלאומית בשפת יידיש. היה ממארגני כנס שפת יידיש הראשון בצ'רנוביץ. אחר-כך נעשה בירנבוים פעיל ב"אגודת ישראל".

שינדלר נפגש עמו רבות, התכתב עמו והפיץ את שיטתו. שינדלר התחיל לכתוב עבור רשת בתי הספר "בית-יעקב", אותה ראה כתנועה טהורה ויקרת רוח של היהודים הדתיים במזרח ובמערב. שינדלר גרס, כמו החרדים, שעברית היא לשון קודש בלבד, לשון התורה, ואילו יידיש היא לשון החיים, לשון היום יום, בה נכתבו גם אוצרות הרוח של העם.

לאחר הפוטש במינכן ב-1923 עזבו שינדלר ורעייתו הצעירה את מינכן ונדדו במשך שש שנים במקומות שונים. בשנת 1938 הוא הגיע עם רעייתו ושני ילדיו, חווה ואלכסנדר, לחופי אמריקה. ארבע שנים התגוררו בניו-יורק ומאז שנת 1942 חיו בחווה חקלאית לא רחוק מניו-ג'רסי. נפטר באמריקה בשנת 1957.

הוריו ושלוש אחיותיו נספו בשואה.

## כתיבתו עבור בית-יעקב

אליעזר שינדלר כתב את ספר הלימוד הראשון עבור מוסדות "בית-יעקב". הספר נקרא **די יידישע נשמה** [הנשמה היהודית], בהוצאת "בית-יעקב", תרצ"א לודז'. היו בו סיפורים, אגדות, סיפורים היסטוריים, שירים ליריים, שירים ופזמונים עם תווים, משחקי מילים, חידות, תמונות ואיורים. מקום ניכר יש בספר לחגים. ובסופו – כללים לכתוב שפת יידיש.<sup>7</sup>

יצירות רבות מאוד של שינדלר, מקוריות ומתורגמות, נדפסו בעיתוני הילדים של רשת "בית-יעקב" בז'אנרים שונים: סיפורים, שירים, סיפורי-עם. דוגמאות: בגיליון הראשון של העיתון לקטנים **פרישינקע בלימעלעך** (טבת תרצ"א) נדפסו שיר שלו תחת הכותר "קינדערלעך און פייגעלעך" [ילדים קטנים וציפורים קטנות]; סיפור שכתב בשם "אן עפל" [תפוח]; שיר שתרגם ליידיש בשם "שטיי אויף! [התעורר!]; ושני סיפורונים מבדחים תחת הכותרת "קליינע מעשהלעך"

[סיפורונים קטנים]. בגיליון אדר של שנה זו נדפסו מפרי עטו שיר ערש וארבעה סיפורים מעובדים.

בנוסף לכך יצאה לאור מטעם "בית-יעקב" סדרת חוברות, כל אחת תחת הכותרת "פרישינקע בלימעלעך: לייען-ביכל פֿאר יידישע קינדער" [פרחים קטנים רעננים: ספרון קריאה לילדים יהודים]. כל חוברת הכילה יצירה אחת של שינדלר. ביניהן: "ווען די שטערנדלעך שיינען: מעשהלעך און לידער" [כאשר הכוכבונים מאירים: סיפורים ושירים], לודז' תרצ"א; "קינדער מלכות: מעשהלעך און שירים" [ממלכת הילדים], לודז' תרצ"א; "צווישן נילוס און ירדן: צום לייענין און צום זינגין לכבוד פסח" [בין הנילוס והירדן: לקריאה ולשירה לכבוד פסח], לודז' תרצ"ב.

את השירים שכתב שינדלר שרו בכל מקום, בעיקר ילדים בבתי ספר משני צדי האוקיינוס. הם נכללו בספרי לימוד ובקבצי שירה גם באמריקה, גם עבור בתי הספר של ה"ארבעטער רינג" [חוג הפועלים]. הוא ראה בשתי השפות – עברית ויידיש – שפות נצחיות, שיכולות וחייבות לחיות בשלום זו בצד זו. חלק משירי שינדלר הולחנו ע"י מלחינים אירופאים, ובניו-יורק גם בידי החזן והקומפוזיטור הידוע יהושע ווייסר. על פי עדות של אחת המורות של "בית-יעקב", בתקופת השואה שרו במחנות משירי שינדלר, מהם שאבו אמונה וביטחון.

## הערות

1. הסקירה להלן מבוססת על: **אם בישראל: ספר זיכרון לשרה שניר, I-III**, רוטנברג, ז' (כינוס ועריכה), בני-ברק 1960; בניש, פ. **שאוני בלבכן: חייה ומורשתה של שרה שניר בעלת החזון והמייסדת של בית יעקב**, ירושלים תשס"ו; וייסמן, ד. **חינוך בנות דתיות בירושלים בתקופת השלטון הבריטי: התמסדות והתגבשותן של חמש אידיאולוגיות חינוכיות**, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ד, עמ' 1-33; שוורץ, י. **מהפכת חינוך הבנות בדורנו: תולדותיה ופועלה של מרת שרה שניר**, ירושלים תש"נ.
2. על הרב הירש וחיידושויו על רקע תקופתו ראו בהרחבה: וייסמן, עמ' 17-18.
3. ראו: בר-אל, ע. "החינוך החילוני ביידיש בתחילת המאה העשרים ומקומו בהתפתחות ספרות הילדים", **דור לדור**, כג, תשס"ד 2003, עמ' 7-16.
4. על מצבם של בתי הספר של המיעוטים בפולין וההכרח לשלב לימודי פולין – שפה, ספרות, היסטוריה, גיאוגרפיה – בתכניות הלימודים של בתי הספר של המיעוטים, ראו: בר-אל, ע. **כשאגדל אעלה לארץ ישראל: רשת "תרבות" בפולין ועיתוניה לילדים**, בסדרה **דור לדור**, כא, תשס"ג, עמ' 13-29.
5. כל הציטוטים ביידיש נאמנים למקור. הכתיב לא שונה, גם אם אינו בהתאם לכללי יו"א.
6. מבוסס על המקורות להלן: קאדער, ב. "הקדמה", אין: שינדלער, אליעזר, **יידיש און חסידיש: לידער**, ניו-יורק תש"י, ז' 11-23; **לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור**, באנד 8 ניו-יורק 1981, ז' 669-671; בניש, עמ' 116-118.
7. במקביל לכתבתו עבור הדור הצעיר של החרדים, כתב שינדלר ביידיש גם עבור ילדים חילוניים, בעיקר בעיתונים שיצאו לאור מטעם רשת החינוך ציש"א – צענטראלע יידישע שול-ארגאניזאציע [ארגון מרכזי של בתי-ספר ביידיש] – אשר רוב מייסדיה ומחנכיה היו בונדיסטים; וכן פרסם סדרת ספרונים בהוצאת הספרים "נייע יידישע פֿאָלקסשול" [בית הספר העממי החדש ביידיש]. ראו בהרחבה בספר: בר-אל, ע. **בין העצים הירקוקים: עיתוני ילדים ביידיש ובעברית בפולין 1918-1939**, הספרייה הציונית ומכון דב סדן באוניברסיטה העברית, ירושלים 2006.



# "השוו את עצמכן לגברים"

על ספרה של נורית אורחן,  
**"יוצאות מארבע אמות: נשים  
כותבות בעיתונות בידיש  
באימפריה הרוסית"**, מרכז שלמן  
שזר, ירושלים, 2013

נערה אינטליגנטית שעד החתונה ריחפה ב"עולמות עליונים", ראתה לפניו אופקים רחוקים ורחבים – לוקחים נערה כזו ודוחפים אותה לד' אמות המטבח, מציידים אותה בסירים ובמחבתות, בקרשים ובסכינים לקיצוץ ואומרים לה: 'נא, קחי! ומרחי את פניך הוורודים בפיה, את ידיך הקטנות בשומן ודם, ולכי היי לטבחי'.

זהו קטע ממאמר אודות מעמדה של האישה, שנדפס בעיתון "דער מאַמענט" בשנת 1911.

הספר מתמקד בכתיבת נשים בעיתונות היידיש באימפריה הרוסית החל ממחצית המאה התשע-עשר ועד ראשית המאה העשרים. לפני היווצרות עיתוני החדשות הייתה קיימת תופעה של "עיתונות של קוראים".

הוזה אומר: קוראים



שלחו למערכות העיתונים מכתבים וחיבורים ממקומות שונים, והעורך פרסם את מה שבחר כראות עיניו. הכותבים לא קיבלו

תשלום על כתבותיהם. מובן שעצם מגוריהם של יהודים במרחב גיאוגרפי גדול, בארצות שונות, וכן קשרי המשפחה המסועפים, תרמו להצלחת עיתונות זו של הקוראים.

אורחן עוסקת בעיקר בקוראות-כותבות, אשר שלחו מכתבים ומאמרים לעיתונים ממקומות מגוריהן השונים והרבו לכתוב על עניינים מקומיים. בנוסף לכך מקדישה אורחן מקום נרחב בספרה לסופרות, אלו שפרסמו את יצירותיהן בעיתונים ובמאספי ספרות.

נשים פרסמו את פרי עטן למן העיתון הראשון ביידיש, "קול מבשר", שהחל לצאת לאור באודסה בסוף שנת 1862. בגיליון הראשון, באוקטובר שנה זו, ציין העורך אלכסנדר צדרכובים את המטרה המרכזית של העיתון, והיא, שהעיתון יהיה כתוב "ביידיש פשוטה, כדי שאנשים פשוטים ואפילו נשים יידעו מה מתרחש בעולם".

אורחן קושרת בין אישיות העורך לפרסום מכתבי הנשים, כאשר צדרכובים פיתח סגנון אישי, של קשר ישיר ואינטימי עם קוראיו, כמעין דמות אב, ואפילו מפעיל מהלכים וקשרים עם השלטונות לצורך עזרה ליחידים ולקהילות יהודיות. ומובן שאופי השפה, היידיש, תרם לעיצוב סוג זה של קשרים בין העורך וקוראיו. יש לציין שבנוסף לעורך סבלן ומעודד, היו הנשים הכותבות זקוקות גם ל"חונך", ידד או קרוב משפחה מקרב המשכילים, שיעזור להן "להגיע" אל המקום הנכון ולפרסם את הטקסטים שלהן בעיתונים. זאת במיוחד בתחילת התקופה. תופעה זו של "חונכים" הייתה קיימת גם בכתיבה של נשים לעיתונים בעברית.

העורכים גם לא כפו סגנון כתיבה אחיד על הכותבות, והצביון האישי של הכותבת נשאר. לעתים השתמשו הכותבות בשמות בדויים, בעיקר כאשר נשמעה ביקורת ממקום קטן.

מה כתבו נשים? בספר זה מוגדרת הסוגה כ"קורספונדנציה", הווה אומר: מכתבים וחיבורים, ששלחו נשים למערכת מכל קצווי האימפריה הרוסית. בכך הן נעשו בעצם כותבות "מקומיות" ללא קבלת תשלום. הנשים התמקדו במתרחש בקהילה היהודית וכתבו על נושאים כגון אלו: נתונים על העיירה, שבח וביקורת על אישים (בעיקר מנהיגים), מצבם של מבני ציבור, מערכת יחסים עם הגויים, פרעות, הגירה לאמריקה, סקנדלים מקומיים, רכילות, תיאור טיפוסים שונים, לעתים בהומור או באירוניה. לדוגמא: "בעיירה שלנו יש בסך הכול 100 משפחות יהודיות, אבל הדלות בה כליכך גדולה, שהיה אפשר לחלקה ל-1000 משפחות".

כבר בקורספונדנציה ניתן למצוא ניצנים של מאמרים, ובמרוצת השנים החלו הנשים לכתוב מאמרים, הווה אומר: הנשים כתבו עדיין על סביבתן החברתית, אך יצרו הכללות רחבות יותר.

אחת הדוגמאות היא מאמר של בתיה הירשפלד שהתפרסם בעיתון "יידישע פּאָלקסצייטונג" ב-1903. בו מטיפה הכותבת לנשים להשתחרר מן המחוך שהן לובשות. צעד אשר יועיל לאישה מבחינה בריאותית, אבל גם ישמש סמל להשתחררותה ממוסכמות חברתיות ומאיישויות.



של ספרות יידיש. הן הרחיבו את מגוון הסוגות בהן כתבו: סיפורים סימבוליים, נובלות, אוטוביוגרפיות ורומנים. ההבדל מקודמותיהן היה גם בנושאים. במקום על יחסים בין הורים לבין בניהם ובנותיהם, הן כתבו רבות על תקופת הילדות. עקב המודעות הנשית, כנראה, השתנה בכתבתן גם היחס לאם. יש הזדהות עמה, והיא מוצגת כקורבן של החברה המסורתית. הכתיבה של הסופרות החדשות משוחררת יותר, מגוונת יותר בנושאים ובסוגות ספרותיות, והיא אישית יותר. ניתן לראות בה ספרות מודרנית.

עוד נושאים רבים נסקרים בספר זה, ביניהם חינוך, ספרות וספרים, נושאים כלכליים. יקצר המצע מלפרט אותם ואת המסרים והמגמות. אורחן משבצת בספרה קטעים רבים, ציטוטים מיצירות הספרות ומן המאמרים, דבר שגורם הנאה לקורא. ולמרות שהציטוטים הם תרגום מיידיש לעברית, ניכרים הסגנונות של הכותבות ומאפייני כתיבתן.

כאן המקום לציין שהמחקר של אורחן נעשה בהדרכת פרופ' חוה טורניאנסקי, כלת פרס ישראל על מחקרה. השנה יצאו לאור שני קבצי מאמרים: **חוט של חן: שי לחוה טורניאנסקי; חוט של חסד: לכבוד חוה טורניאנסקי**. שניהם בהוצאת מרכז זלמן שזר והאוניברסיטה העברית בירושלים. ■



איור – דני קרמן

הנשים מתלוננות על הגברים שאינם נותנים להן זכויות שוות, שאינם מאפשרים להן להשתחרר ולהיות בעמדה שווה לגברים. אבל מי אשם בכך שאתן הנשים בעצמכן אינכן רוצות להשתחרר [...] הנה יש לנו הוכחה טובה ביותר – המחוך, שממנו אתן סובלות כל כך ולמרות זאת אינכן יכולות לוותר עליו. עשו אתן בעצמכן את ההתחלה. השוו את עצמכן לגברים [...]

אלו ניצנים ראשונים של מלחמה על זכויות הנשים ועל מעמדן בחברה. בעיתון "פאלקסצייטונג" של הבונד, שיצא לאור בוויילנה, דיווחו על פעילויות האיגודים המקצועיים. אחת הכותבות, שכינתה עצמה "אידה סורגת הגרביים", תיארה את תנאי העבודה הקשים של סורגות הגרביים בריגה, ועל כך שבעלי הבתים חיסלו את המתפרות הגדולות, ובמקומן הכניסו מכונות תפירה לבתי תופרות פרטיות. והנה מצבן הורע. מי שעובדת 13-14 שעות בחודש משתכרת עשרה רובל לחודש. שתי כותבות, האחת מלודז' והאחת מוויילנה, התלוננו על האיגוד המקצועי של התופרות, אשר דואג רק להעלאת משכורות ולא לתנאי העבודה ולהיגיינה.

מובן שהנשים כתבו גם על נושאים כלליים ואירועי הזמן. דוגמאות: רחל אוסטרובסקי כתבה על הפרעות בקישינב. לצורך כותבתיה היא ערכה ראיונות עם פצועים בבתי־חולים. כמו כן היא תיארה בפירוט סיפורי הצלה שונים, תוך הדגשת גבורתם של יהודי קישינב בכלל והנשים בפרט. אסתר פרומקין הבונדיסטית הרבתה לכתוב על נושאים פוליטיים מפלגתיים. היו גם כתבות לנושאים מיוחדים, כגון מבקרות אמנות. בכותבתיה של מבקרת האמנות הראשונה, פאולה ר', ניתן למצוא את "הנקודה היהודית". היא שיבחה את ארתור רובינשטיין, אשר ניגן את שופן ברגש רב, וזאת בניגוד לדעתה של "הביקורת הוורשאית". ועל שחקנית התיאטרון רוזה גולדברג כתבה פאולה ר', שהיא הוכיחה שגם בקרב היהודים יש שחקנים טובים.

החל מסוף שנות השמונים של המאה ה־19, החלו להתפרסם יצירות ספרותיות של נשים בכתבי עת לספרות ובמאספים שונים. אורחן מצאה שהיו שתי תקופות של ספרות. אלו שהיא מכנה "דור ראשון" – ביניהן רחל ברכות, סלומה פרל ואחרות – מאופיינות בכך שהיו ברובן בנות למשפחות של משכילים, חיו באזורים עירוניים, והן ייעדו מקום נרחב בכתבתן לנושא החינוך יחד עם החיים היהודיים בעיירה ובעיר. בנייתו נושאי היצירות שלהן ומסריהן, מצאה אורחן שהן מציגות עולם חצוי, דיכוטומי, מפולג בין מסורת למודרניות. כך באופי המשפחות המתוארות, המחולקות למשפחה מסורתית ענייה לעומת משפחה בורגנית אמידה. וכך בתיאור דמויות ההורים. האב זוכה ליחס חיובי ואוהב. הוא ירא שמיים ויחד עם זאת דואג לחינוך כללי של ילדיו. לעומת זאת מתבטא יחס ביקורתי ביותר כלפי האם. היא מצטיירת כלא־מלומדת, בעלת דעות קדומות, ולעתים אף אכזרית.

היומון הראשון היה "דער פריינד", שיצא לאור בפטרבורג בשנת 1903. עם היווצרות העיתונים היומיים, קם "הדור השני"



# שער השירה

כרמית רינצלר

## פַּעַם אָהִיָּה צַמַּח

פַּעַם אָהִיָּה  
צַמַּח.  
אָנְשִׁים יִקְטְפוּ  
אוֹתִי.  
יְלָדִים יִנְשְׁקוּ – יְרִיחוֹ  
אוֹתִי.

בְּטוֹל לְשׁוֹדָה  
יִרְמְסוּ אוֹתִי,  
בְּכַפּוֹת רַגְלֵיהֶם הַקְּטָנוֹת  
יַעֲלוּ עָלַי  
וְאֲנִי אֶקוּם וְאֶתְנוּסוּ  
בְּגִאָוָה מְשַׁפְּלֵת  
בְּנֶשֶׁב רוּחַ קַל.

הַבִּיָּתָה  
יְבִיאֵנִי,  
לְאִמָּם בְּאֶהְבָּה,  
בְּתוֹךְ כַּד חָרָס  
יְשִׁימוּנִי –  
אָדָם לְרֵאָוָה.

פַּעַם אָהִיָּה צַמַּח,  
חָרָס יַעֲלֶה מִחַיִּי,  
אֲשַׁמֵּשׁ יָפִי  
לְעוֹלָם, לְאֲנָשָׁיו.  
יִשְׁמַח הַיָּלְדָשׁ אֲשֶׁב  
בְּכַפּוֹת יְדָיו;  
צַמַּח  
אָהִיָּה

אבינועם ברתנא

## לְפָנַי הַשָּׁנָה

אֲנִי הוֹלֵךְ לִישׁוֹן, אָף  
שֵׁישׁ בָּזָה חֲרָטָה. אֲנִי  
הוֹלֵךְ לִישׁוֹן. לְהִשְׁכִּיב אֶת הָרֵאֵשׁ  
עַל הַמַּצָּע עֲשִׂינָה לְכָר.  
לֹא לַחֲוֹת עוֹד הַתַּעֲלָלוֹת  
יְלָדִים,  
נְעוּר אוֹצְרוֹת.

אֲנִי עוֹצֵם אֶת עֵינַי,  
מִמֵּתִין לְקִשְׁת מֵהַסְּפָרִים, לְהַזְרֵק  
אֶל תוֹךְ עוֹלַם מְשַׁפְּתוֹחַ  
כְּמוֹ בּוּעָה.  
לְהַתִּיר חֲסָרוֹנוֹתֵי הָרַבִּים,  
לֹא לְדַעַת  
לְמָה בְּרַחֲתִי, וּפְשׁוֹט  
לְהִיּוֹת  
טַף תֵּשֵׁל אֶפְשָׁר.

חַיֵּב לְהִיּוֹת מְקוּם שְׁבוֹ  
הַכֹּל מִמֵּתִין! שְׁבוֹ הַדְּבָרִים  
מִעֲשָׂיִים,  
חֲסָרֵי טְחִינּוֹת.  
שֵׁישׁ בּוֹ קָסָם,  
נְעוּר כִּילָד פְּגוּעַ:  
שֵׁישׁ בּוֹ אִמָּץ  
כְּאֶהְבָּה מִלֵּאֵת תְּפִנְיּוֹת.

### אֲנָשִׁים לְבָנִים

אֲנָשִׁים לְבָנִים  
 מֵתִים בְּקִיָּא,  
 קָסָם הַמּוֹת  
 גּוֹבֵר עִם הַחַם.  
 אֲנָשִׁים צְהָבִים  
 מֵתִים רַק בְּסֵתוֹ  
 מְסֻבּוֹת לֹא בְרוּרוֹת  
 מְדֵי יוֹם,  
 גַּם עֶכְשָׁו.  
 לְכֹהִים, מִן הַסֵּתָם  
 אֵין עוֹנָה  
 עֲדִיפָה,  
 נִסְחָפִים עִם הַזָּרָם  
 כְּמוֹ מְנִיפָה.

### אֶל תִּפְרִיעוּ לִי

אֶל תִּפְרִיעוּ לִי  
 לְשֵׁתְךָ  
 כִּי חֲמָצוֹן לִי  
 הַשֵּׁתִיקָה.  
 אֶל תִּפְרִיעוּ לִי  
 לְנֶשֶׁם  
 כִּי חֲמָצוֹן לִי  
 הַנְּשִׁימָה.  
 אֶל תִּפְרִיעוּ לִי  
 לְשֵׁלוֹ  
 כִּי חֲמָצוֹן לִי  
 הַשְּׁלוֹה.  
 שְׁלֵשֶׁת אֵלוֹ  
 כֹּה אֶהָב  
 תַּחֲלָתוֹ שֶׁל כָּל  
 מְרַחֵב.

### הו יונים טובות

הו יונים טובות.  
 אולי תבוא אלי אמי  
 בצורת יונה.  
 איני יודעת עד כמה תשא,ר,  
 עד כמה אוכל לשאת  
 את זכרון מעופה  
 ואיך אצליח לחצות  
 את המרחק מחלוני לעברה.

### סְכָרִיוֹת

לֹא אֶת כָּל הַמַּלִּים אָנִי מַכִּירָה,  
 יֵשׁ מַלִּים שֶׁהִרְגַּשְׁתִּי בָהֶן אֶת צְלָה.  
 מַלִּים שֶׁלְעֶסֶתִי אוֹתָן סְכָרִיוֹת מִתּוֹקוֹת שֶׁהִלְכוּ וְנָמְסוּ  
 כְּשֶׁהִזִּיתִי בָּךְ



איור - דני קרמן

הצעקה\*

אני קדרת קפה

גלים מתנפצים אל קירות טחובים  
ומתאבדים במצלולות ים

אני קדרת קפה  
וחלב עזים  
יש לי שדים  
כפולים

מגדלור שבע ימים  
מתאבל עם רוחות הים

למרות שגזרתי  
במספרים את  
הבד של החזקה בצדדים  
גברתנית למראה  
גם הסנטר  
אבד צורה  
לאחרונה;  
בת ארבעים  
וחמש  
וארבעה  
חדשים.

הימים והלילות עדים לבדידותו  
בקדי הוא עומד על משמרתו

מכבר גוע הזרקור  
אין הולך ואין בא

ובחלונות המנפצים  
זועק מונק  
את צעקת האלמים.

השפה העליונה שלה  
התפרצה בבת אחת  
קשפים צהב  
של צאר רוסי  
גאה וקולני.  
זה קרה לה בגיל ארבעים  
ושתיים.

בכאבי עלה בזכרוני  
מגדלור מכה צער  
ואני לא שמעתי צעקתו  
לא ראיתי בדידותו  
טרם בלותי.

\* אדוארד מונק צייר נורבגי (1863-1944).  
"הצעקה" היא אחת מיצירותיו המפרסמות.

בת ים  
מהים השחור  
כבר לא צערה.  
המנופאווה, גבירותי ורבותי  
בדרך,  
אך היא קדימה  
תמיד  
חותרת.  
עם שני סלים  
למרכול.



איור - דני קרמן



# שער הסיפור והעיון



חיים ספטי

## פְּרִיָּחָה

ב

בחודש אפריל 1993, כשהאביב החל נותן סימניו בשיח הקפוזן שצמח בחצר המרכז הגריאטרי "אבות", מעלה פלומות תפוח סגולות רכות בראש גביעי כתריו, שקוציהם פורצים מתוכם לכל העברים, כתר נתון בתוך כתר הנתון בתוך כתר, וכל כתר העליון מחברו קוציו מזדקרים יותר השמימה, והם נישאים בראשי גבעולי ירוק חסונים המשוחים לאורכם קווי ירוק כהה ממנו, שמכף רגלם ועד צווארם משתלחים מהם עליהם, ששני צידיהם המשווננים מכונסים זה אל זה ומתבדרים זה מזה לסירוגין, כל קטע-עלה מתכנס כאמת יד אדם שנתקצרה, וכל קטע מתבדר ככף יד אדם שנפרשה, בחודש אפריל זה, בתשעה בו, בבוקר, שכב יעקב שמעוני במיטתו, גבו נשען על הכרית המעוכה, יד ימינו ממלאת בכתב יד רועד מילה ועוד מילה בתשבץ שבחוברת התשבצים שהביאה לו בתו היחידה בביקורה האחרון, בראשון בחודש. שקוע היה בפתרון התשבץ מכדי לשמוע את אנחות הקשישים שסביבו, ואלמלא מחט עירוני הנוזלים שהכאיבה מעט בידו השמאלית מדמה היה שוב בלבו, כפי שדימה מדי בוקר בשנתיים שהוא שוכב במרכז הגריאטרי, שבביתו הוא נמצא ובתו מגישה לו את ארוחת הבוקר ובה סלט קצוץ עד דק ביד אוהבת וביצה "עיין" וגביע "פירלי" ולחמנייה מרוחה בריבה וכוס תה חם ועלי נענע ריחניים בתוכה.

משסיים את מילוי התשבץ, מחק את שכתב בעפרון, והחל שוב פותר אותו מתחילתו. כך נהג בכל התשבצים שבחוברת שהביאה לו בתו, לעתים מחק את שכתב בתשבץ בודד, עם מילוי, ולעתים מחק את שכתב בכמה תשבצים ולעתים מילא את כל החוברת, ורק לבסוף מחק הכול. דפדף עד שהגיע לכריכת החוברת וקרא שוב, בפעם המאה, את ההקדשה הנלבבת שכתבה בתו בשם נכדו בן הארבע: "לסבא החמוד, בהרבה אהבה מנכדך, המון נשיקות, רון".

"רון הוא כל החיים שלי, למה את לא מביאה אותו, שאראה אותו, שאחבק אותו, שאלטף לו את השיער, למה את מתאכזרת אליי ככה", אומר היה בלבו בכל ביקוריה, שנערכו בכל ראשון בחודש, אך מעולם לא אמר לה זאת. רק פעם

אמר לה: "את פוחדת להביא את רון לסבא שהולך למות, אני מבין, אני מבין", וריקי שלחה את ידה הימנית לפניה כמתגוננת ואחזה בידו הנתונה במחט העירוני. "אבא, אל תדבר שטויות, אתה תצא מכאן". "כן, לבית הקברות", הגיב, והיא השתתקה, הוציאה מפית נייר מארנקה וניגבה אבק לא נראה ממשטחה העליון של הארונית שלצד מיטתו. אחר רכנה מעל למיטתו, אחזה בקצות השמיכה והעלתה אותה עד לכתפיו ונשקה ללחיו: "תנוח, אבא, תישן, אתה זקוק לזה", והוא עצם את עיניו כישן, חושש שלא להיענות לבקשתה, שמא תכעס, עד שהלכה לדרכה.

הכאבים שבחזהו תקפו אותו שוב באותו בוקר של התשעה באפריל, חדים, דוקרים, לא מרפים. "אז ככה זה הזיקנה לקראת הסוף", אמר בלבו, "אתה עזוב ועלוב ועובר מכאב לכאב".

"אחות, אחות, אחות", קרא, ומשלא נענה, צלצל בפעמון. האחות לימור, אחות צעירה שאך לפני ימים אחדים הגיעה מבית הספר לאחיות, ניצבה בפתח חדרו והניחה ידיה על מותניה בתנועה מופגנת של מורת רוח:

"כן, מה הפעם?" שאלה בהתרסה.

"תסדרי לי את הכרית, בבקשה".

"אתה יכול לעשות את זה בעצמך. אי אפשר להמשיך ככה. פעם תסדרי לי את הכרית ככה, ופעם תסדרי לי את השמיכה עד הבטן, ופעם עד החזה ופעם עד הכתפיים, ופעם ופעם ופעם. אין לזה סוף. שהבת שלך תהיה לידך יותר ותסדר לך כל הזמן", כעסה, אך משראתה את מבט עיניו הנכלם חשה נימת רחמים בלבה כלפיו, פסקה מדיבורה וניגשה אליו לסדר את הכרית.

"איך אתה רוצה אותה?", שאלה ברפנות.

"מקופלת לשנים, כדי שאוכל לשבת יותר זקוף".

"טוב, טוב".

"את טובה", אמר.

"די, די, מספיק", השיבה, ודמעות ניקוו בקצות עיניה. "אני מוכרחה לרוץ", הוסיפה ויצאה בחופזה.

"אני מעורר רחמים בלבה", אמר בלבו, כועס על עצמו ועם זאת חש מידה של נחת רוח מקרבתה. "אני מסכן בלי בושה. לאן הגעת", קפץ את שפתיו והניד ראשו לימין ולשמאל, "ומחר אני צריך לעשות שוב C.T.". כבר אין לי כוח לזה. כאילו שמשוהו יכול כבר להשתנות. הלוואי שהיו נותנים לי ככה סתם למות", אמר, והתעשת בבהלה, "לא, לא, אני עוד רוצה לחיות".

יערה בן־דוד

# אהבה שנצרפה במהמורות החיים

על הרומן של מלכה נתנזון "ללב יש  
היגיון משלו", עקד 2013, 288 עמ'



**ה**רומן של מלכה נתנזון "ללב יש היגיון משלו" הוא ספר חזק ומטלטל, המעמיד במרכזו התמודדות קשה ומתמשכת עם הלם קרב, נושא שלא זכה לטיפול רב בספרות המלחמה שלנו. זהו מסמך אנושי מרטיט של הקרבה טוטאלית עם שלוחות מן האישי לקולקטיבי ולמלחמת הקיום הבלתי פוסקת שלנו. מלחמת ההתשה, שהחלה ב־1969 והשלכותיה הקשות על נפגעי הנושאים פצעי גוף ונפש עד היום,

הייתה ונשארה משום־מה מלחמה "מקופחת" בהתייחסות אליה בהשוואה למלחמות האחרות שידעה הארץ הזאת, ולמרבית הצער מתברר, שרבים מהצעירים כיום אף אינם יודעים עליה כלל – מלחמה שנמשכה שנה וחצי וגבתה מאות חללים. בעיקר קשה להבין את אוטומות של הממסד כלפי הלומי הקרב שנתפסו כחלשים. ניתן לתלות זאת בנגע היוהרה וההתנשאות ואולי גם באופיה השונה של המלחמה הזאת ביחס לאחיותיה.

שם הספר "ללב יש היגיון משלו" שהוא חלק מציטוט דבריו של פסקאל "ללב יש היגיון משלו שאותו אין ההיגיון יודע" הוא שם מוצלח מאוד וקולע, בהיותו ההסבר האירציונאלי לתעצומות הנפש של הגיבורה ריקי, בת דמותה של המספרת, הנאבקת זה למעלה מארבעים שנה מאבק ללא פשרות עם בעיית הלם הקרב של בעלה נמרוד, מפקד טנק במלחמת ההתשה, שאינו מצליח להשתחרר מן המראות הקשים והטראומטיים של הקרב בסיני, בו קופחו חיי חבריו, ומנטל האשמה הנוראה בשל הישרדותו.

הרומן בנוי מקולאז' של פרקי זמן שונים בחייהם של ריקי ונמרוד, מאפיזודות וסיטואציות חוץ ופנים, כשהחיבורים ביניהן מצליחים ליצור שלמות אחת מרתקת, מסכת חיים מורכבת ורבת מהמורות. נוצרת דינמיות מעניינת מהנסיגות לאחור בזמן לסירוגין ומהסיטואציות המתחלפות המתרחשות במקומות שונים ולפעמים מופיעות במקוטע, כמו חוטים פרוזיים, הגם שהפוקוס הוא סביב

"אחות, אחות", קרא, ומשלא נענה גם הפעם, צלצל בפעמון. כל אחות לא הגיעה אליו, והוא משך את השמיכה עד מעל לעיניו מחמת הבושה על עליבותו, היטה את גופו לצדו, וביקש להירדם. לפתע חש שכף יד מלטפת את שיערו. "ריקי", קרא ופקח את עיניו. מעליו רכנה לימור, והיא פסקה באחת מללטף את שיערו.

"רצייתי לבדוק אם יש לך חום", אמרה כמתנצלת. "אין דבר, זה בסדר", השיב. "שבי לידי", הפנה את ראשו וגופו לעברה. "תנחוי קצת, כל הזמן מתרוצצת".

"טוב, טוב, אבל רק לדקה", התיישבה על הכסא שלידו. "הבת שלי כפליים מגילך", גישש אחר עניין לענות בו, "עוד לא ראית אותה, אישה גבוהה ויפה".

"כמוך", חיכה אליו לימור. "יותר ממני, יפהפיה, אבל..." "אבל מה?"

"שום דבר. ויש לי נכד בן ארבע, כזה שובב... אבל כבר שנתיים שלא ראיתי אותו".

לימור נעה בכיסא בחוסר נוחות: "שנתיים?!". "כן, כן. מי יאמין לי".

"אני מאמינה", הושיטה כפות ידיה וחפנה בהן את כף ידו. "ולמה? את יודעת למה? כי הבת שלי לא רוצה שהבן שלה יראה אותי במצב הזה".

"לא, זה לא נכון, אני בטוחה שזה לא נכון", אמרה. "לימור, לימור", נשמעה קריאה מן המסדרון.

"זאת האחות הראשית, אני מוכרחת ללכת", אמרה לימור וטפחה בכפות ידיה בחום על כף ידו. "להתראות, ותישן".

פריחתה היפה של השיטה הכחלחלה עמדה בחלון. ענפים אחדים רכנו לעברו בתפרחותיהם הכדוריות הצהובות, נעו אנה ואנה ברכות, כסוככים עליו בחמלה, והוא חש צריבה בלבו לנוכח הפריחה. "בחוף אביב", אמר בלבו.

הכאב בחזהו התעצם והלך. "בחוף א..."

לימור קרבה אל מיטתו לשמע זעקה מפי אחד הקשישים. על מיטתו שכב יעקב, ידו השמאלית תלויה רפויה מעל למיטה,

כפה פרושה, ועיניו פקוחות לרווחה ללא נוע. לימור אחזה בידו, מחפשת אחר הדופק.

כל רחש לא הגיע מגופו.



איור – דני קרמן

בחיבור הרגשי והרוחני העמוק שנירקם בין בני הזוג עוד בימים המאושרים של ראשית היכרותם, והוא יונק מתפיסות עולם דומות כמו גם מחוויות וממראות נוף שנחקקו בזיכרונם. מדי פעם, בהפגות מהתקפי הסיוטים והחרדות של נמרוד, שבים השניים ופוקדים את הטבע השופע צמחיה עשירה במקומות שבהם אהבו לטייל בצעירותם ומגלים בקיאות בסוגיה ובשמותיה. והתיאורים ליריים, מטפוריים ומרגשים, עוגן בטוח בקיום חסר מנוח.

בצד מרקם היחסים בין ריקי לנמרוד לאורך השנים ישנם מעגלי התייחסות נוספים לבעייתו של הלום הקרב, התורמים למורכבות של הדברים – כך הקשר הרגשי בין נמרוד לילדיו, המתאפיין בקשת גוונים של קירבה ואהבה, ריחוק ופגיעות, אושר, צער ואשמה, וכך גם הקשר המורכב בין נמרוד לחמותו ובינו לבין הוריו וחבריו. בנוסף, הגיגים שהוא מעלה על הכתב וחושפים נפש רגישה. בתוך כל זה תופסים מקום מרכזי ניסיונות הנפל העיקשים והנואשים של ריקי לחלץ אותו בדרכים שונות מהמערבולת המסוכנת של הלום הקרב, ההופכת לאיום על חייו ומאיימת לסחוף אף אותה לתוכה. פרק מיוחד ויוצא דופן, שהוא כאתנחתא מהנושא המרכזי בספר, הוא הפרק המתאר את קשר הידידות שנירקם בין ריקי הצעירה לבין חליל ומשפחתו מהכפר הערבי שבו נהגה להתארח בחופשות הקיץ ושהפך עם הזמן לחלק מחייה ולמקום מפלט ממועקות הבית. מתואר עולם עתיר ניחוחות, זר ושונה, ועל רקעו האהבה לחליל והאכזבה ממנו כשמתברר שנטל חלק בתקרית ידו אבנים של צעירי הכפר נגד המשטרה. מותו בעקבות פציעתו ואחר כך המפגש המנוכר עם אמו בביקור אקראי של ריקי ונמרוד בביתה כעבור שנים עשרה שנה מסמנים סוף תקופה של תום ותקווה. "ללב יש היגיון משלו" של מלכה נתנון הוא רומן עשיר, סוחף ומרגש, המאיר מזוויות שונות בעיה כאובה שרבים בתוכנו נושאים אותה כפצע שאין לו מרפא, אבל עולה ממנו גם שביב נחמה ואופטימיות מכוחה של אהבת אמת שנצרכה במהמורות החיים. ■

משה גרנות

## האם יש מוצא מאהבה אובססיבית?

על ספרה של נגה מרון "ככה הוא  
אמר לה..." נעם, 2013, 383 עמ'

הגיבורה של הספר היא נעמי פויירמן, המאוהבת נואשות באדם הלא נכון, הלא הוא אריק ירדנאי, אותו היא מכירה מהגן, מהימים שהם עוד "ראו זה לזה". נעמי יודעת שאריק איננו בשבילה, ואריק עצמו, שרואה בה חברה אמיתית יחידה שיש לו, יודע שממנו היא תשבע רק צרות. וכל כך למה? משום שאריק הוא "פרפר",

המאבק הבלתי פוסק עם הפצע שאינו מעלה ארוכה. תיאורים רבים מצטיינים בלשון דקה ועשירה, המעבירה ניואנסים של רגש ומערכת יחסים זוגית ומשפחתית מסובכת, שיש בה אהבה, לבטים, נתינה, כמיהה, מסירות והתייחסות לאין קץ. זוהי פרוזה משובחת של משוררת, שלא כל כותב נובלות ורומנים ניחן בה. הדיאלוגים זורמים ומתפתחים בטבעיות. ניכר קשב רב הן לפכים הקטנים של החיים והן למשקעים כואבים בקורות המשפחה, ששלוחותיהם מגיעות ונוגעות גם לזיכרונות השואה.

באחת הרגרסיות בזמן מופיע רמז מטרים לבאות בתיאור המצמרר של ריקי תחת החופה, כשסיכות הביטחון שנותרו מחוברות לשמלת הכלה שלה נפתחות ודוקרות, והיא מצליחה בכל זאת לשמור על אפוק. רמז מטרים אחר, מצמרר לא פחות, שאליו מתייחסת הגיבורה במבט לאחור, הוא סמיכות תאריכי הלידה שלה ושל בעלה בחודש אב, החודש שבו חברו יחד אהבה (ט"ו באב) וחורבן (ט' באב).

בלשון מדויקת מצליחה מלכה נתנון לתת ביטוי חזק ומהימן לסבך רגשי בלתי פתיר ומתמשך, תוך שהיא מסרבת בעקשנות לעצת הפסיכולוגית המנסה לפרק את קשר הנישואים ולפתוח דף חדש בחייה. באחד האשפוזים, תוך התבוננות בנמרוד "הנגרר כעגל מרבק בין מסדרונות בית החולים", היא מנסה לנתח לעצמה את המניע לקשר הסימביוטי שלה אליו, את הגורם לנאמנותה, לכוח סבלה ולהקרבתה כל השנים מאז פציעתו. "האם הייתה זו אהבה בלבד? האם רגש חובה?... ואולי זה אותו יסוד רגשי שהחזיק גם את פנלופה וסלוויג?" יותר ויותר היא מוצאת את עצמה נאחזת בזיכרונות, "אפילו זיכרון ריחות שהקפיאה בתוכה". לא היו בה שום רגשי חרטה על שהסכינה לחייה הקשים אתו, והיא חשה שנוכחותו בחייה "הייתה נוכחות אחד מאבריה".

ולמרות זאת היא מתייסרת בקונפליקט קשה אם לקום ולעזוב, או להישאר עם האיש שאהבה גם במחיר הרס חייה וחיי ילדיה. הסבך חסר המוצא שב ועולה: "נמרוד שהמטמורפוזה שהתחוללה בו חיברה תהומות אימה שלו לתהומות אימה שלה... כחומות יריחו צנחו חומות ההגנה והשאירו אותה עירום ועריה, נוכח קרבות הבלימה של נמרוד, שבבלי דעת אימצה וקיבעה עצמה לתוכם. ונתחלפו חלומותיה בחלומותיו, ופחדיה בפחדיו... והייתה נמרוד, והייתה עצמה, ולא הייתה נמרוד ולא הייתה עצמה... היא אימהות מנוגדת לטבע, אימהות שניגף כוחה מפני רווחתו של האב!" אבל האשמה שחשה ריקי היא גם ביחס לחובות הרעייה שלה, כי "אלמלא חולשה זו שלה, יתכן שנמרוד היה אוסף כוחות נפש שלו, וכעוף החול היה עולה, לצקת תעצומות כוח בילדיהם".

המספרת מצליחה לתת ביטוי משכנע גם לטלטלות הנפשיות הקיצוניות העוברות על הלום הקרב, אבל התלבטותו הגלויה באוזני הרעייה לגבי המשך מערכת היחסים ביניהם נחשפת רק לקראת הסוף, כשבוידיו הכואב באוזניה הוא מציע בכנות לשחרר אותה מהקשר אתו, שהפך כלולאת חנק עבודה ועבור הילדים. מתוך נכונות להקרבה והתחשבות הוא מוכן לוותר על משענתו היחידה. אבל סירובה הנחרץ מנציח את המצב ללא מוצא, העולה גם מן הסיוס של הרומן: "כמה פעמים הצליח למוסס אצלה את נקודת ארכימדס? להביאה לנקודה שבה אינה יכולה עוד לחלץ את עצמה? כמה פעמים עמדה היא עצמה על פי תהום?" – אבל היא תוסיף לנוע על אותו הקו בין שתי האפשרויות: "או להתרסק ולשקוע יחד אתו, או להתעלות ולהעלות אותו". ובשיר החותם את הספר יבוטא המשך המאבק הסיזיפי: "מלמדת עצמי להשיב סדר בפחדך / להטות מחדש את הפועל / פחד".

זהו רומן אהבה עשיר בגוני רגש ובביטוי יכולת אנושית של נתינה והקרבה ללא גבולות וללא פשרות. שורשי האהבה נטועים

השחרור בקרב על אשדוד, והיא נישאת, בסופו של דבר לאלי, הוא אליהו קמינר, ממיועדי משפחתה של נעמי. אריק מאבד עין במלחמה, ואפרים כמעט מאבד רגל. אריק איננו מפסיק להתמיה את נעמי בווידיויים שלו על קשריו עם נשים – הוא מספר לה שניחם במיטה את מיכל, חברה של חבר בשם אבנר שנהרג במלחמה. ולא די בכך – הוא מתגורר אחרי הפציעה אצל הוריה של נעמי, שוכב עמה בחדר ההורים, ובה בעת מבלה גם אצל דליה, זאת שתהיה אשתו לעתיד. כשנעמי כבר ביחסים הדוקים עם אפרים, היא מתעלסת עם אריק על חוף הים, למרות שהיא יודעת כי אריק עומד לשאת את דליה לאישה ולנסוע עמה לארצות הברית. מסתבר שאהבתה האובססיבית של נעמי גורמת לה להתנהג כמו אריק עצמו, התנהגות שהיא סולדת ממנה, אך אין בה כוחות לעמוד מול התשוקה הכפויה עליה. בעקבות כך נעמי נשארת עם חידה שאיננה נפתרת כמעט עד סוף הרומן: מי הוא אביה של הבת שתיוולד לה – אריק או אפרים? את פתרון החידה לא אגלה כדי לא לפגוע בעניין של הקורא הפוטנציאלי.

ושוב, אריק מתאבל על מותו של זוהר, אחיו למחצה שנהרג במלחמת יום הכיפורים, ומתנחם בהתעלסות עם נעמי בבית המלון "שושנת הכרמל". נעמי נפגשת פגישה אקראית עם אריק בשדה התעופה של סן דייגו, ואז נודע לה שדליה אשתו (שילדה בינתיים בת, לא מאריק, אלא ממנצח תזמורת אורח מארגנטינה) זורקת את אריק בגלל אחת הבגידות מני אלף, ואריק מתחבר לליה, היא לילי הירשת העשירה, מחברות הילדות של נעמי. נעמי מכנה אותו "זונה", משום שהוא מוכר עצמו בכסף. שמועות מגיעות על אריק שהוא מנגן ושר באונייה המשייטת בים התיכון, ומפתה נשים, ביניהן אחת שרק עתה התאלמנה. כשהוא מתעסק עם אשת איש, הבעל מפליא את מכותיו באריק, ולולא איש ביטחון שהזדמן למקום, הוא היה נזרק לים. בעקבות הפציעה הוא לא מסוגל לנגן, אבל מצליח לקבל משרת מורה למוסיקה, ושוב, מסתבר עם אחת התלמידות שנכנסה להריון. לאחר חקירה מסתבר שהנערה לא יודעת בדיוק מי אבי העובר, כי כדי להיות מקובלת התרועעה עם מספר בנים. למרות המידע הרב שזורם אל נעמי על מעלליו של אריק, כשהיא בדיכאון קליני לאחר מות אפרים בעלה מסרטן – היא מתחננת לאריק שיבוא אליה, כי היא זקוקה לו בדחיפות – אהבה אובססיבית כבר אמרנו?

לפני שאפרוש את סגולות הרומן שריתקו אותי אליו, אני מבקש לומר מספר מילות ביקורת:

(א) לדעתי, יש ברומן זה פרטנות יתר בעניינים שאינם מסייעים ללוח הזמנים, כגון תיאור קניית הדירות של הגיבורים וילדיהם, האתר, החדרים, המשכנתא, עזרת ההורים, חלוקת הירושה וכו'; פירוט הבעיות הלוגיסטיות והביורוקרטיות של מנהל במערכת החינוך של מדינת ישראל, תמונות מפורטות של החתונות השונות (נגה, נעמי, חן וכו'), תיאור מדוקדק של הטיול המאורגן למזרח הרחוק (הארצות, החוויות, שם המדריך, סיור הגברים ברובע בתי הבושת בבנגוק, פירוט המתנות שקנו), קורות הבן ההומו של שרה (חברה שנעמי פגשה בטיול למזרח), וכיצד הצליח להביא לעולם צאצאית – באמת הבאתי כאן רק חלק מהפרטנות, שלדעתי איננה משרתת את אחדות היצירה.

(ב) הרומן המודרני הריאליסטי השתחרר מכבר מהצורך לשבץ בעלילה התערבות על-טבעית. בנדון זה נגה מרון צועדת אחורנית, כי היא מביאה לאורך כל היצירה את ההזכרה, ההרגעה וההזרות של אימה המנוחה (חנה יזרעאלית שנהרגה בשיירת הרופאים והאחיות להר הצופים), כאילו היא מודדת את צעדיה ומשיגחה עליה מקברה, או מהשמיים (ראו עמ' 148,

שכל הבנות נדבקות אליו, והוא נענה לכולן ברצון. הוא איננו מסוגל להיות נאמן, ואיננו רוצה להיות נאמן רק לאישה אחת, ולפי השקפת עולמו – כל הגברים חייבים פורקן מיני תכוף, ולכן כל הגברים הם בוגדניים. הוא רואה את כל הזכרים בבבואה שלו. יחד עם זאת, יש לאריק סוג של יושרה משונה: הוא לעולם לא ישקר – לא לנעמי ולא לזאת שתהיה אשתו – דליה בר־אדון – הוא ידווח עם מי התרועע ועם מי התעלס, כזה הוא, ולא ניתן לשנות את אופיו והתנהגותו. נעמי נוסעת בשלושה אוטובוסים ל"כדורי" (בלי ידיעת הוריה הנמצאים בכנס של המפלגה), שם לומד אריק, וכל זאת כדי להפתיע אותו, ומסתבר לה שהוא יצא להתעלס עם יעל, בתה של ברכה המבשלת של הפנימייה. היא מתוודה על אהבתה העזה אליו, ואף מתגנבת למיטתו בלילה, והוא המאמין שהיא עדיין בתולה, מסרב להתעלס עמה כדי לא להרע לה וכדי שלא תצטער אחר-כך על צעדה הנמהר – וכל זאת משום שהוא מעריך אותה, ומשום היושרה מיוחדת שלו כשמדובר בנערה שבאמת יקרה לו.

אריק הוא פנומן: איננו מסוגל ללמוד בתוך מסגרת, ואם הוא משיג ציון חיובי, זה קורה רק כאשר הוא מעתיק, או מקבל פרויקטים מוכנים מחברותיו, אבל יש לו שמיעה מוסיקלית אבסולוטית, ומצליח לנגן יצירות קלאסיות על פסנתר רק מהשמיעה (איננו יודע לקרוא תווים). תכונה יוצאת דופן זאת, המדהימה את נעמי, ובעצם את כל מי ששומע אותו, מובילה אותו לג'וליאד באמריקה, ועיקר העיקרים – אמרגן יהודי בשם ארתור סגל שומע את נגינתו, והופך אותו לסטאר בארצות הברית, וכך אריק ירדנאי הופך לאריק ג'ורדן המפורסם, המופיע בכל רחבי ארצות הברית, וגם בישראל. לימים, חן, בתה של נעמי הופכת להיות מעריצה של אריק ג'ורדן, נפעמת מכך שאימה הייתה חברת ילדות שלו, ונוסעת ללמוד מוסיקה בארצות הברית, לא מעט בעקבות הרצון שלה להיות במקום שאריק ג'ורדן כל כך הצליח. הקשר שבין חן ובין אריק מוציא את נעמי מדעתה, והיא אף חוככת בדעתה אם לאיים על הנואף הכרוני הזה שלא ייגע בבתה.

הספר מתאר בפרוטרוט את ניסיונה המיני של נעמי עצמה: יענק'לה, המדריך הנערץ של תנועת הנוער הופך להיות מורה לחינוך גופני מורחב, מילה מכובסת לאימונים צבאיים לנוער לקראת גיוסם למחתרת בזמן המנדט. הוא מצעיד את חניכיו לאימון לילה, ונשאר אחרון עם נעמי כדי להתגפף עמה ולהגיע לפורקן. כשנודע לו שיש לה חבר, הוא מתנצל ומבקש לשכוח את מה שקרה ביניהם. בהמשך נודע לנעמי שיענק'לה נצמד גם לאסתי, כלומר, התיזה של אריק בדבר אופיים של הגברים זוכה לראיה נוספת. באותה פגישת הפתעה ב"כדורי", שהוזכרה לעיל, אריק מנגן לנעמי, ממכיר את ליבה בנגינתו הווירטואוזית, ואחר כך מתגפף עמה ומגיע לידי פורקן. נעמי מזועזעת מכך שקודם עשה את אותו המעשה עם יעל. גדי, המורה הפרטי למתמטיקה של נעמי, מחזר אחריה ומזמין אותה לחדרו, שם הם מתעלסים, והיא מאבדת את בתוליה. לימים נודע לה שהוא בעצם נשוי, אשתו בהריון, ולצורך הפגישות עם נעמי הוא שאל פעם בשבוע את חדרו של גרשון ידידו. גרשון נתן לנעמי להבין שגבר איננו יכול בלי אישה – עוד ראה! צ'רל, החייל הבריטי, המאוהב בישראל ובמשפחת פוירמן, מחזר אחרי נעמי, למרות שהוא מאורס באנגליה. מכתב אנונימי מאיים על נעמי על כך שהיא מתרועעת עם אנגלי.

אם הקורא מבקש לשער שסיפורה של נעמי הוא בעצם סיפור חניכה של המחברת עצמה – הוא מתבדה, כי המחברת מוזכרת כחברתה הטובה של נעמי, מופיעה בשמה "נגה", וגם היא, כמו נעמי, מורה, מנהלת, סופרת (מסתבר שנעמי מקנאה בנגה, ובעידוד הנכדה דנה היא כותבת את זיכרונותיה). נגה, וחברה יוסי, מכירים לנעמי את אפרים, האיש שיהיה לימים בעלה. יוסי נהרג במלחמת



172, 175, 206, 216, 229, 267, 353, 362, 366) יש אפילו תחנה אחת בחייה של נעמי בה מסופר שהיא ממש מתפללת אל אימה (עמ' 325).

ג) הגיבורה משבחת בכל הזדמנות את אביה, יאשה פויירמן, ומשבצת את מעשיו בכל האירועים החשובים של המדינה (ראו לדוגמה - עמ' 182). הוא חבר של בן-גוריון, של יצחק בן-צבי, של גולדה מאיר, הוא בין מנסחי מגילת העצמאות וכו' וכו', לימים חבר כנסת. אבל האיפיון הנחשף מכל הקונגלומרט הזה הוא שהאיש הוא עסקן מפא"י ממורמר ודי שבלוני, ששמו דיו כדי לעשות פרוטקציה לבתו המשובצת בבית ספר בתל-אביב, ולא בספר, כזה שלדעתו עשה מספיק עבור המדינה, והיא צריכה עכשיו משום כך לשלם את ארוחותיו במסעדה (עמ' 210).

וכעת לסגולות הספר: שתי הדמויות העיקריות של הרומן מעוצבות לעילא ולעילא, כוונתי לנעמי ולאריק. חוסר האונים של שניהם, והמפגשים ביניהם (הבלתי צפויים לעיתים) משכנעים שמדובר בדמויות חיות לחלוטין, ולא בגיבורים גדולים מהחיים. הספר מתחיל בחידה - היפגעות נעמי בפגיעו חבלני באמצעה של פגישה רומנטית, וחידה זאת מפלסת את דרכה לאורך כל הספר, ורק בפסקה האחרונה ממש היא מגיעה לכדי פתרון שלם.

דמות נוספת שעוצבה לעילא היא דמותו של עזרא אזולאי, תלמיד מופרע, שממרר את חייה של נעמי בראשית דרכה כמורה. מסתבר שהברקה (של אפרים דווקא) מביאה למהפך בהתנהגותו. מכמירי לב הם גם ייסורי המצפון של נעמי על כך שסטרה לעזרא, ילד שחי בתנאים נוראים, והנאלץ לעזור להוריו בפרנסת הבית. למרבה הצער, עזרא, שעמד להיות עורך-דין (מי שניסיון לו בחינוך יודע ש"נסים" כאלה קורים), נהרג בקרב, ונעמי מבכה את מותו ומשתתפת בהלווייתו.

העלילה שובה לב, ולעיתים עסיסית למדיי (לא בוטה, לא וולגרית!), והגיבורים מעורבים באירועים היסטוריים מכריעים בתולדות ארץ-ישראל מימי המנדט הבריטי עד ימינו. אני מניח שתלמיד תיכון שיקרא ספר זה, ייהנה מהעלילה ויטמיע בליבו את המאורעות ההיסטוריים. מורה להיסטוריה יוכל לכבוש את לב תלמידיו, כאשר אלה ימצאו את החומר הנלמד מובא בצורה שובת לב ברומן מרתק.

הספר מושקע מאוד, ולמרות שלדעתי ניתן היה להשביח אותו עוד יותר - אני בהחלט מצאתי עניין רב בקריאתו. ■



איור - דני קרמן

## ניצה בן-דב

# הציפור והאבן

על ספרה של צביה פּלֶץ-פורר  
"לפעמים אני עוברת", ספרי עתון 77,  
תשע"ג, 2013, 84 עמ'



מ"ה קלה הציפור המתעופפת מעל / חומת האבן. / מה כבדה האבן השוקעת / בברכת המים" (מתוך השיר "במוזיאון הפסלים").

המתח בין קביעות לניידות; בין היצמדות למקום אחד לבין הרצון לגמוא מרחקים ולכבוש עולם; בין דבקות במערכת חוקים ומנהגים בת קיימא לבין חריגה יצירתית ממנה; בין שמירה על מסורת מקודשת לבין הצורך

לסטות ממנה; בין להישאר לבין ללכת - מתגלם כבר בכותרות של שני ספריה האחרונים של צביה פורר: "אסור להתל באבן" (נובלה וסיפורים קצרים) ו"לפעמים אני עוברת" (שירים). האבן מצמיחה, מושכת אותך אל המובנה והקיים, אבל לפעמים את חייבת ללכת, מחליטה לעבור על פניה כאילו אין דבר.

מתח זה בין לעמוד לבין לעבור מתגלה כבר בשיר "תפילת אישה", הפותח את השער הראשון ואת הקובץ כולו. כאן לא רק האישה אינה עומדת בכל ההתחייבויות - מותר לה - אלא גם האלוהים: "לעתים נדמה כי שמעת תפילתי / לפעמים נדמה כי עברת למחוזות אחרים". הוא עשה אותה כרצונו והיא עושה את הרצוי לה. ורצוי לה דווקא בשבת, ביום חמדת ימים, מעבר לטקסטים הקבועים של התפילות והפיוטים, ליצור בתוך-תוכה את השירים. והם נענים לה, "גולשים אל המצח ועוצרים". המשוררת מנסה לנצור אותם בלבה עד מוצאי שבת אבל אלה נפרמים והולכים כמו השבת שנפרמה. נראה שלא רק המשוררת עומדת ועוברת, נעצרת ונעה במרחב, בזמן ובתוך-תוכה אלא גם אלוהיה ושיריה.

המתח בין תנועתיות לתקיעות מקבל עיצוב מוחשי ופרדוקסלי כאחד בשירים של השער "לפעמים אני עוברת", המוקדשים להוריה של המשוררת. בחיפה יש ים ויש בית-חולים שמחלונותיו נשקף הים. הים מגלם את פוטנציאל הניידות, השיט, היציאה למרחבים הפתוחים, והחולה מגלם את ההכרח להישאר במקום. אבל כשמתחוללת פגישה בין השניים, הסתירה מתיישבת: בחדרו של

לדקלים הגאים של אל עריש שעל גבול המדבר, לירושלים הרב-תרבותית, הצבעונית, שהכול בה "עלול להישבר ברגע", יורדת אל מעמקי הים באילת לבקש מקלט בין הפזיות הכתומות של ריף האלמוגים, שעל אף הצבע הכתום – צבע האהבה והתשוקה על-פי צביה פורר – אין בכוחו להגן עליה. גם בחטיבת שירים זאת יש מעוף ונהייה למרחקים ויש אבן המצמיתה אותה אל מקום אחד: "חופן צפורים / נזרק לשמים / התפור כשושנת הרוחות / אני ולבי לא זזנו בינתיים / מאובנים המתנו לאות".

אלו לא קראה צביה פורר לספרה החם, הנגיש והמדבר בשם כולנו – לפחות בשמי – "לפעמים אני עוברת", ניתן היה לקרוא לו "הצפור והאבן", כי רק לפעמים היא ציפור ובינתיים היא אבן, מחכה לאות. הכול עומד במצב של המתנה, בין לבין. ■

יוסף כהן ארון

## יולי נולדה בסתיו

על ספרה של טל איפרגן "לקרוא עיתון מול הרוח", עמדה, 2013, 133 עמ'



כ אשר פעוט נולד נהוג לחשוב שזה אביב חייו, תחילת צמיחתו היפה. כאשר אומרים, לא בלי מחשבה, שפעוט נולד בסתיו, נוצרת תחושה כי נולד לחיים לא קלים במיוחד, אולי היישר אל קשיי ההתבגרות. כזאת היא יולי, גיבורת ספרה של טל איפרגן "לקרוא עיתון מול הרוח", שכאלו הקדימה בגרותה את צעירותה.

טל איפרגן באה אל הרומן הקצר הזה משלושה ספרי שירה שקדמו לו,

וזה לה חיבור ביכורים בשדה החדש הרחב והממוקש הזה. וכמי שמן השירה באה, יש התגבבות מובנת של ליריקה דקה אל תוך הפרוזה המעודנת שבספר. לא ליריקה של מילים גבוהות, אלא של אופן חיבור המילים והאלגוריות שאינן חסרות, שלפעמים חבויות. הדברים נקראים בתחושה של פרוזה פואמית, כאשר הרטוריקה של הדברים, מבנה המשפט וניגון אמירתם של הדברים האלה – מצביעים על סגנון כתיבה מיוחד.

האב החולה, הסגור כביכול בחדרו שבבית החולים (מוטל כאבן), יש חלון שדרכו אפשר לחלום (להפוך לציפור). ואכן, "רק שם / בבית חולים שבכל / חלונותיו ים / וחופש וחלום / אמרת עם שחר, / מה יפה העיר / הים / והעולם". והמשוררת, היכן היא? "עם הפנים למעקה / והעיניים אל הים, רואות הרבה. / ורק הגב מסרב לראות חדרך הלבן". עיניה אל הים, אל התרנים והאורות, וגבה אל החולה השוכב במיטתו. אבל המשוררת לא באמת יכולה להימלט מאביה, שאת תמונת הים שצייר, עם הסירות והתרנים, הציבה על כריכת ספרה. גם הוא נוכח נפקד, נעלם ולפעמים מגיח: "אתה כבר הרבה זמן לא אבא שלי. / כאילו אין אבא. / לעתים, בפגישות חטופות / בצל מצבות, באור אולמות, / אתה שב להיות אבי". בשורה זו על האב, כמו גם במקומות אחרים, ניכרת השפעתה של דליה רביקוביץ על צביה פורר. ואמה? היכן היא במתח המתמיד בין לעמוד לבין לנוע? "אמי אהבה את הים / ואת חוף בת גלים. / אמנם "בערוך ימיה / היה הים מכה בגבה, / מטיל אותה לחוף / כצדף ריק" אבל הים המתעלל לא מיעט את אהבתה אליו. אותה אם נמצאת לא רק במתח מתמיד עם הים אלא גם עם בתה. מתח זה מתגלם בשיר "ביום בו נעלמו פניך" כשהמשוררת פונה לאמה במילים: "את ואני נותרות עם סיפור לא סגור / והגרנוים ששתלתי מדמם על האבן". בשיר "פחות מדקה", הלקוח מתוך השער השני בספר, המשוררת עוברת פיזית ונפשית ליד בית נעוריה, בית הוריה, והדקה שהיא מקדישה לבית שאיננו עוד שלה, דומה עליה כמו אלף שנה: "עברתי ליד הבית / זה ארך פחות מדקה / מאחורי נהג עצבני / צפר צפירה חדה; / אבל ראיתי את החדר / מואר, ואת התקרה / ואת האהיל העגול שאבא תלה, / אנשים זרים ישבו מתחת לאלומה / מה ארוכה יכולה להיות דקה". לעבור ליד בית ילדותך, להיעצר לדקה, להבין שדקת ההשתהות מזכירה לך עולם ומלואו שאבד לבלי שוב – זה לבלי שוב של השער "לפעמים אני עוברת". חטיבת שירים זו היא נוסטוס ואלגוס כאחד. נוסטוס הוא שיבה הביתה; אלגוס הוא כאב; שתי מילים יוונית המרכיבות את המושג נוסטליגיה.

אבל הנוסטליגיה כאן איננה געגועים לשיבה הביתה, זוהי איננה שיבה אל גן-עדן הילדות, כי מעולם לא היה גן העדן של המשוררת מואר באור יקרות. רק שעת בין הערביים, שעת ערפל ודמדומים, שעה סִפִּית (לימינלית), בין אור לחושך, בין זיכרון לשכחה, בין ים ליבשה הוא-הוא האור שלה. "בנפול עורון בין ערביים / את ביתנו סובב / ערפל עירוני / צעיף אפור אכזר / ברכתו הבית מטשטש; / מולו עצי הגן / נופלים, / גרון הערפל עורף, / בתיים".

בחטיבת שירי האהבה "חלום החול" מתבהרים הצבעים ומתמלאים בצבעי תפוזים כתומים וגם ריחם נישא בחלל השירים, והים הכחול נוכח עמם: "כשהוא נשק לה תחת חופת הדרים / כֶּבֶד בה ריח הפריחה / גופה נצת באש כתומה" או "ובאותו לילה היתה / פריחת ההדרים כבדה / וריח פרדס בריח ים נגע". בשיר הנקרא "ערגת הדבש" מערבת צביה פורר באופן מתוחכם, ואפילו "היי־טק", את הצבע הכתום עם הצליל העולה ממכשיר האורנג' ומחוללת מזיגה של רשמי חושים, היוצרים אחדות תחושתית הנקראת בתורת הספרות סִינֶסְתֶּזִיָּה: "והאהבה שלך אלי רק ממלכן האורנג' / זהוֹפֵת מלים / כתומת צליל נגרת / כערגת הדבש לכלי".

המתח בין כאן לשם, בין תקיעות לניידות בא לידי ביטוי גם בחטיבת השירים "חלב ודבש". משדות יגור הירוקים המשיקים לחיפה, ומוואדי סליב ההרוס שפריחת אביב מחוללת בו איזו תנועה, ומסטלה מארים האוצר בתוכו יופי ואיזון ("רק המנזר מאחורינו נותר עלום ושלו / מביט אדיש בעיני השיש של מריה וישו") – כל אלה נמצאים כאן קרוב, הושט היד וגע במ – מפליגה המשוררת

טל איפרגן מאירה את דרכה בספר זה המהווה הבטחה לקראת הספר הבא. נהייתי לקרוא את ספרה שמצליח ליצור איזו ערגה על אף ריחוקן של הדמויות. אהבתי את כתיבתה, וזאת בשל הקצב שלה, בגלל הייחוד שבה, בגלל הרעננות שבה, ובגלל הכמיהה שטבועה בה.

זהו ספר צנום, כבר אמרתי, אבל בכך טעמו. אני ממליץ לקרוא ספר זה, ולו בשל החן שבו, ולו כדי לשקוע למשך זמן מסוים באזור אחר, של דמדומים, שבו חיים אנשים בתוך עצמם. הספר מנתב את הקורא להרגיש כי יש חיים בעולם אחר, מקביל לשלנו, שקיימת מין בועה, שאנשים נקלעו לתוכה. לעתים הם מצליחים להיחלץ ממנה, ולעתים לא. וכל זאת רק משום שנולדו במקום או בזמן לא נכונים, והם חיים מבלי שנדע את המלחמה שהם מנהלים. ואנחנו, לפעמים, כדברי המספרת, באים לכתוב עליהם ספרים. ■

לא אכנס לסיפור ילדותה והתבגרותה של יולי. לא אספר על הערגה לתשומת לב ראויה שהביא אותה לכתוב מכתב בבקבוק, ולשלוח אותו על גלי הים כדי שמישהו ימצא ויקרא, וכך יימצא קשב ללבה. לא אספר על אביה שחשב את עצמו נביא, שנעלם מחיי בתו ושב אחרי שנים לבקש אותה. לא אספר על האם היפה שימיה חולפים בעבודה קשה כדי לקיים את בתה. גם לא אספר על השקיעה של יולי אל הבדידות, אל השכרות והחולי, ואיך לבסוף התגברה על כך כאשר אהבת אמת עזרה לה לרפא את עצמה. כל אלה מצויים בספר ונתונים לקריאה. אך אני מוסיף ורושם מספר דברים על הכתיבה של טל איפרגן.

הסיפור, על ילדותה הלא מופלאה של יולי ועל הישגותיה משם לאחר הכול אל התבגרות טובה, שיש בה חיים ואהבה, מוגש בגוף שלישי, על ידי מספרת עלומה, כביכול, יודעת כול. למעשה, מתחיל הסיפור בשלישי השלישי של הספר, שם מסופר כיצד פוגשת

המספרת לראשונה את יולי, ובדיעבד מתברר שממנה שאבה את סיפורה. דמותה של המספרת נכנסת אז לתוך הסיפור, במפתיע, אבל כמו בדרך אגב ובלי שום רמיזה בפתחת הספר על מעורבותה – מה שלרגע מעורר תהייה, אבל יוצר הפתעה ותפנית מעניינת, שגורמת לקורא לחזור לאותם עמודים:

"את יולי פגשתי בשירותים, דלת התא הייתה פתוחה, ואני פתחתי, שמעתי אותה קוראת לעזרה. היא התנצלה שאינה נוהגת לנעול. ישבה על האסלה, כיסתה את פניה היפות ובכתה כאילו הדמעות יעזרו לקבל". (עמוד 100).

זוהי למעשה ההצהרה על מה שהתחילה המספרת לספר מאה עמודים קודם לכן, ועל היום בו הייתה יולי בתחתית חייה. ואילו שנים אחרי שהכירה אותה, וכתבה את סיפורה, היא פוגשת בה, והנה לפניה צעירה בוגרת, רצינית ומרשימה ביופייה. מסתבר לנו שהייתה כאן קפיצה נוספת בזמן, הפעם קדימה, עשר שנים מתחילת הסיפור, בתוך אותה חזרה שכבר הייתה.

"עברו יותר מעשר שנים ואני מביטה בה, יושבת בפאב מוכר, קוראת דוסטויבסקי. יולי מצאה בכתביו דיוק נפשי בל יתואר, דוסטויבסקי הבין את נשמתה." (שם, עמ' 86).

הקורא הסקרן שואל מי היא זו המדברת, ובהמשך מתברר שהיא באה לכתוב את סיפורה של יולי, מתוך צורך פנימי לכתוב סיפור. ואז יש שפע של ארספואטיקה ממש גלויה; והסיפור הופך להיות מסופר היישר מפי הכותבת הנמזגת לתוך הסיפור וחושפת פרטים גם על עצמה. במהלך העמודים הבאים יש תחושה שאותה מספרת ממריאה עם מה שבה לה מבפנים, והיא מצליחה לסחוף עמה את הקורא אל אותם גבהים. כאן מפגינה טל את יכולתה, את תובנותיה, את להטוטי החשיבה שלה, ולעתים גם את הראייה הפנטסטית שבתוכה.



איור – דני קרמן





יצחק בר־יוסף

## רשימות מן הגנזך 2 עושים כבוד לטשרניחובסקי

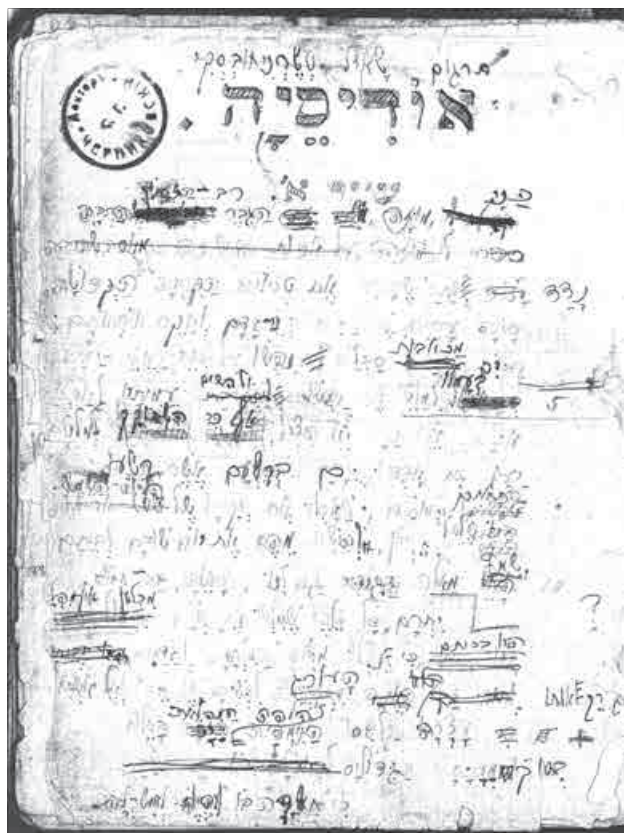


מדרגות העץ בכניסה ל"גנזים" יש מנהג: הן מבשרות בחריקה על כניסתם של הבאים בשערי הארכיון, כמו המשרת הכרוז שניצב בכניסה לאולם האורחים בארמונות האצילים של פעם. לכל אחד, חריקה משלו: יש צעדים כבדים, יש קלילים וקופצניים, יש רועמים וחובטים, לעתים מרגישים היסוס, רוח בין פסיעה לפסיעה וקורה שכמעט ולא שומעים דבר – ריחוף מנומס של אורח קל גוף ונפש. הפעם היו אלה צעדים זריזים ונמרצים של מי שזה עתה החל להסתער על החיים.

שתי עובדות הארכיון ששקדו אותה עת על מלאכתן ליד השולחן הסמוך לכניסה, דבורה סתווי והילה צור, הרימו עיניים בפליאה. לא כל יום מגיעים חיילים למעוננו. מגלי צה"ל נשלחו השניים לתחקיר לקראת הכנת תכנית רדיו במלאת 70 למותו של שאול טשרניחובסקי.

לבקשתם העלו מן הארכיון השמור שבמרתף כמה תיקים מארכיונו של טשרניחובסקי. בעוד השניים מעלעלים בתיקים בענייניו־אדישה, כמו היו מדפדפים במסמכים של מה בכך, לא יכולתי לכבוש את התלהבותי. כמו מאליהן נשלחו ידי לעבר הדפים המצהיבים שעליהם נראה בבירור כתב ידו היפה והמלא בתיקונים של המשורר. איזה מזל, חשבתי, שבאותם ימים לא היה המחשב ומעבד התמלילים, ואפשר להתרשם מן הנוסחים השונים. הקשיבו, כמעט ואמרתי לשני החיילים, אם מתאמצים אפשר לשמוע את חריקות ציפורן "העט הנובע" של טשרניחובסקי. כתב, מחק, כתב מחדש, שב ומחק, פה ושם ניתז כתם דיו, אולי גם כתם זיעה שנשרה ממצחו בתל אביב של שנות השלושים.

ידי אחזו בכתב היד של תרגום האודיסייה. מן השורה הראשונה אפשר לראות כי הרופא־המשורר שב ובדק כל שורה, באותה יסודיות שבה בדק את גרונותיהם המודלקים



כתב היד של תרגום טשרניחובסקי לאודיסייה

של תלמידי בתי הספר בתל אביב. "ספרי לי מוזה, על אודות האיש זה...!", התחיל לכתוב, אך נמלך בדעתו ומחק ותיקן ושב ומחק עד שהגיע לנוסח שהניח את דעתו המופיע בנוסח המודפס: "כני לי מוזה, הגבר הזה רב הנסיון". מי שמתקשה להבין, בעברית של ימינו, מה זה "כני לי מוזה" – מוזמן לחזור לנוסח הגולמי המקורי של טשרניחובסקי שאותו מחק, אגב, אהרן שבתאי, שחזר ותרגם את האודיסייה, העדיף את השפה הפשוטה ותרגם בדיוק כמו טשרניחובסקי בנוסח הראשון "ספרי לי מוזה על האיש רב התושיה".

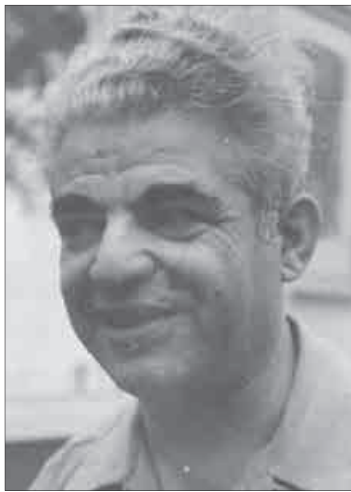
### אתה מסתכל בעיניים קרות

ונמר עם גדי ירבץ – כל סופר ויוצר עברי זוכה כאן לכבוד. כפי שנזכרה אחת מהעובדות הוותיקות בארכיון במה שאמר לה בולק



לי רק כאשר אני נמצא ליד חתולים שאני אלרגי אליהם – אבל אין כאן אף חתול. כאן אולי אין – אבל בדירתה של נתיבה היו, והרבה. רבצו על המיטה, על שולחן העבודה ועל הנירות שלה שאתה מטפל בהם עכשיו, הסביר לו מישהו שהכיר את נתיבה בן יהודה.

## נזיפות לשחקנים



רפאל אליעז

ארכיונו של רפאל אליעז זכה השנה לתגבור של מסמכים, תצלומים וכתבי יד שנמסרו על ידי בנו, האמן אורי אליעז המתגורר כיום בביתו של אביו ביפו העתיקה. העיזבון כולל בין היתר תעודת בית ספר מרהיבה מבולגריה, מהזמנים שתעודת סיום לימודים הייתה מסמך שהתגאו לתלות על קיר. עיון בכתבי היד מלמד על מגוון יצירתו

של אליעז. בעיקר עסק בשירה ובתרגום, אך כתב גם לילדים. עבודה בארכיון נותנת שיעור חשוב בחיים – שוב ושוב נתקלים בשמות של אישים שבחיייהם מלאו תפקידים חשובים ושמן נישא בפי כל, אך בחלוף השנים חלפה גם תהילתם. קשה שלא לחשוב על כך כשעוברים על ארכיונו של רפאל אליעז שבזמנו היה דמות מרכזית בעולם התרבות והתיאטרון הארצישראלי כמנהלם של תיאטרונים וכמתרגם מחזות, ובעיקר כמתרגמו של לורקה. מי שכואב מציאות זו הוא בנו, אורי אליעז, שבא לראות את הארכיון המסודר ואמר בעצב "בחיינו היה מפורסם ורב השפעה, והיום כמעט ולא מזכירים אותו". מתברר שאליעז היה צריך להתעסק גם בהכנסת סדר ומשמעת בתיאטרון הבימה כאשר היה מנהלו האמנותי. באחד המכתבים ששיגר באותה תקופה התלונן על כי שחקנים רבים אינם מתייצבים כנדרש לשיבות ולחזרות.

## הקופצים על הספרים

ולקינוח תזכורת למי שחושב שרשימות רבי המכר הן המצאה נלווה של השנים האחרונות. על גיליון מצהיב של המוסף הספרותי של הארץ מאוקטובר 1954 שהתגלה באחד התיקים בגנזים, מופיעה מסגרת מובלטת ובראשה כותרת "על אלה הספרים רבו הקופצים". ולמי שסקרן מי כיכב ברשימת רבי המכר של אותם ימים, אגלה: "המרד על הקיין", "מענתה ועד עולם" ו"זעקת הקרב". רק במקום הרביעי "חדוה ואני" של אהרון מגד ובחמישי – "מלך בשר ודם" של משה שמיר. ■

(דב בן יעקב) המנהל המיתולוגי של "גנזים", "אנחנו לא שופטים את הסופרים והמשוררים שאנחנו מקטלגים – ההיסטוריה תשפוט". כך קורה שלצד ארכיונו של שאול טשרניחובסקי – שזכה למספר 1 בקטלוג – נמצאים ארכיונים של יוצרים שלא תמיד נמצאים במרכז ההסכמה התרבותית לאומית.

אחד מהם הוא דן בן אמוץ, שהעביר עוד בחייו את ארכיונו הגדול ל"גנזים", ועבודת המחקר והמיון נמשכה בחלקה גם השנה. על רקע הפרסומים אודות חייו האישיים, נמשכו עיני אל מכתבי המעריצות. "רציתי רק לספר לך שהיה לי עצוב, הרבה זמן, כל הדרך הביתה", כתבה לו אחת מהן אחרי פגישה ביניהם, "חשבתי לצלצל ולספר שעצוב, אבל זה לא מעניין אותך... אתה מסתכל בעיניים קרות, בלי חיוך בפנים, בלי חיוך בעיניים. ואין טעם".

## מתחילים והולכים בידיים ריקות

אחד הגדולים והחשובים שהגיעו בשנה האחרונה ל"גנזים" הוא הארכיון של יהודית הנדל. הוא כולל יותר מעשרים תיקים גדולים של כתבי יד, טיוטות, שינויי גרסאות ותיקונים. מאלף לקרוא מה שהעידה על תחושתה לגבי יצירתה ברשימה "משהו על כתיבת סיפור" ששודר בתכנית רדיו ב-1988, ונשמר בארכיונה בטיוטות רבות ובשינויי נוסח מעניינים. "כל סיפור הוא האחרון. תמיד נדמה שיותר לא יעלה בידי עוד אחד, וכל התחלה היא הפעם הראשונה, ובעצם תמיד יש הרגשה שמתחילים בידיים ריקות, שמתחילים תמיד מאפס, מהדף הריק, גם אם הוצאת 4 או 5 או 6 או 10 ספרים, מתחילים תמיד מאפס, בידיים ריקות וגם הולכים בידיים ריקות", כתבה הנדל.

## חתולים בארכיון

נתיבה בן יהודה, שחלק מארכיונה נמסר השנה ל"גנזים", זכתה כבר בפלמ"ח למוניטין של פרחחית פורקת עול. מי שקרא – ומי שלא, כדאי שיעשה זאת – את ספריה על מלחמת העצמאות זכה למפגש מזווית שונה ומקורית לא רק עם המלחמה, אלא גם עם האישיות הקופצנית והישירה של המחברת. דמות זו משתקפת היטב גם במאות הדפים, חלקם על אריות של מזון, קופסאות סיגריות ומה שתלשה מפה ומשם. הייתה לה אובססיה נפלאה אחת – העברית. היא פלירטטה אתה כל היום, בשכבה ובקומה, בעוד מאזינה לרדיו, לטלוויזיה, מאזינה להולכים ברחוב, קוראת בעיתונים. אהבה ללגלג על העברית העילגת של קרייני הרדיו והטלוויזיה, ולפחות אחד מהם, שלא אזכיר אותו כאן, זכה לטיפול מיוחד שלה. גם בדיחות שליטה רשמה, משחקי לשון למיניהם כמו "הפנס של גולדה מאיר". או בדיחות שכינתה "סוציולוגיות": "כשמגיע מטוס של עולים מרוסיה – כל אלה שלא יורדים עם כינור, הם פסנתרנים".

במהלך המיון של ארגזי החומר החל לפתע אחד מעובדי הארכיון לדמוע ולגרד בעיניו. אני לא מבין מה קורה, אמר בעוד חבריו לעבודה נחרדים למראה עיניו שהאדימו. זה קורה

# ספרים שהגיעו למערכת

## דוד מלמד

### פרוזה

◀ **גדעון תלפז, אהובת בן המרקוז, איזמרדד, 2011, 189 עמ'.**

רומן על תקופה מרתקת שהסיפורת העברית מיעטה לעסוק בה. ספרו ה-15 של הסופר הוותיק.

◀ **צחק גורמזאנו גורן, מלכת הפיניסטים, הקיבוץ המאוחד, 2013, 440 עמ'.**

סיפורה של דונה גראציה מנדס בעיר אנוורסה, מאנוסי תקופת הרנסנס, במלאת 500 שנה להולדתה.

◀ **פורד מדוקס פורד, לא כל הנוצץ זהב, אסטרוולוג, 2013, 349 עמ'.**

סיפור אהבה חוצה מעמדות ושובר מוסכמות של דת ומשפחה בחברה האנגלית.

◀ **אריה נדלר, דמעות וחיוכים, מערכת, 2013, 127 עמ'.**

אסופת סיפורים קצרים. ספר חמישי של המחבר.

◀ **יהודה וגמן, כנרתי מכנרת, הקיבוץ המאוחד, 2013, 234 עמ'.**

סיפורי חיי המרתק של נח כנרתי איש כנרת רב הפעלים, איש האדמה, המים והשלום.

◀ **תומס הרדי, ראש העיר קסטורברידג', כרמל, 2013, 320 עמ'.**

רומן על חייו ומותו של איש בעל אופי שהחל את דרכו כפועל המתמחה בקשירת אלומות שחת.

◀ **קרן דור, השראות קפקאיות, צור אות, 2013, 68 עמ'.**

קובץ פרוזה ראשון של המחברת העוסקת גם בשירה ובכתיבה עיתונאית.

◀ **מלכה נתנזון, ללב יש היגיון משלו, עקד, 2013, 288 עמ'.**

סיפור של מפקד טנק שעבר הלם-קרב במלחמת ההתשה 1969, בעלה של המחברת.

◀ **אלי אילון, הרף-עין, כרמל, 2013, 351 עמ'.**

סיפור של מרדף אחר אלמוני המחבל במנגנונים העתיקים של שעוני המגדלים בערי אירופה.

◀ **אביתר מתינה, בין כסה לצלמון, עקד, 2013, 112 עמ'.**

יומן אישי על מלחמה מזווית התבוננות של ילד גויש שמסביבו מתהפכות מדינה ומשפחה.

### עיון

◀ **אדיר כהן, שחור לבן בגוונים, אמציה, 2013, 608 עמ'.**

ספר העוסק בריבוי הפנים והגוונים של פסימיזם, אופטימיזם ותקווה, ומקומם בחיי היחיד.

◀ **דורון לנצט, נתתי את לבי לדעת, עת לעט, 2013, 118 עמ'.**

אסופת מאמרים בנושאים מדעיים שכתב המחבר, פרופ' לגנטיקה מולקולרית במכון ויצמן.

◀ **אלישבע זהריריץ, להתגרש חכם, כרמל, 2013, 315 עמ'.**

המציאות החברתית, התחוקתית והפסיכולוגית של נושא הגירושין, כולל חידושים משפטיים בעשור האחרון.

◀ **לשון רבים, מכון ון ליר, 2013, 295 עמ', עורך: יותם בנזימן.**

אסופת מאמרים של חוקרים הבוחנים את השפה העברית בהקשרה התרבותי והקשר בינה ובין שפות אחרות.

◀ **ברוך מגד, עילית יהודית בברית המועצות לנוכח השואה, כרמל, 2013, 215 עמ'.**

על רגשותיהם של אנשי העילית היהודית-סובייטית במלחמת-העולם השנייה ולאחריה.

◀ **דניס שרביט, האדם המשתחרר - הגאורות והמהפכה הצרפתית, כרמל, 2013, 415 עמ'.**

מאה טקסטים של יותר משלושים אנשי-רוח צרפתיים שמרביתם תורגמו לעברית לראשונה.

### שירה

◀ **נתן זך, מן המקום שבו לא היינו אל המקום שבו לא נהיה, הקיבוץ המאוחד, 2013, 188 עמ'.**

אסופת-שירים חדשה של אחד מבכירי השירה העברית בדורנו.

◀ **יוסף עוזר, עמק יזרעאל ירושלים, אפיק, 2013, 130 עמ'.**

פואמה מתמשכת בת קכ"ג פרקים קצרים של המשורר המפרסם את שיריו זה שלושים שנה.

◀ **מואזי בן הראש, שפת הים, פרדס, 2013, 89 עמ'.**

ספר נוסף של המחבר שפרסם יותר מעשרים ספרים: שירה ופרוזה. שיריו תורגמו לתריסר שפות.

◀ **נעמי גוטמכר, נוגעת בידיים חשופות, פיוטית, 2013, 74 עמ'.**

"בידיים חשופות/ ברקמת החיים/ נוגעת". אסופת שירים חדשים של המחברת.

◀ **עליזה גלר-פורטוגז, האביב העברי בתל-אביב, הוצאה עצמית, 2013, 67 עמ'.**

ספר-שירה השלישי של המחברת עוסק בהיסטוריה של תל-אביב המשולבת באירועים יהודיים וציוניים.

◀ **לאה גת כהן, לפגוש את פארוק בתל-אביב, פיוטית, 2013, 82 עמ'.**

"אנשים חולפים בלילה הטוב/ לפגוש את פארוק בתל אביב". אסופת שירים.

◀ **אורנה ריבלין, ריקוד הקולות, עיתון 77, 2013, 103 עמ'.**

שירים שנכתבו על-ידי המחברת בין השנים 1982-2013. ספר שני פרי-עטה.

◀ **ישראל הדרי, מעלית חיי, הוצאה עצמית, 2013, 128 עמ'.**

ספר שמיני של המחבר, ניצול שואה, מעולי אוניית המעפילים "ציאת אירופה".

◀ **נדיר צור, פרי מעללים, צבעונים, 2013, 60 עמ'.**

שירים פרי עטו של המחבר המוכר כחוקר ועורך-חדשות המתמחה בפסיכולוגיה פוליטית.

◀ **נועם ויסמן, ואל הים תשוב, עיתון 77, 2013, 68 עמ'.**

"חולם שנות הגרוש והתקוה אינן לשוא/ כי נפרתית היפה באה אלי עכשיו". ספר חמישי של המחבר.

◀ **אליעזר סגל, דני"א, פרדס, 2013, 76 עמ'.**

ספרו השני של המחבר. "כשנולדת/ הכל בער/ רחם אמך/ ידי המיילדות/ העובר/ אבי דלק על אופנועו".

◀ **כרמלה רובינזון-קרניאל, בערב כשבא הירח, צבעונים, 2012, 62 עמ'.**

"עת בוקר/ אקווק/ עת ערב/ אחסוך". אסופת שירים.

◀ **יפתח אלוני, שימותו הקוצים, אפיק, 2013, 67 עמ'.**

קובץ שירים של המחבר, אדריכל במקצועו, לאחר ספריו הקודמים: "גנב החלומות" ו"חלפים".

◀ **קרן דור, בארץ שכמותי, צור אות, 2013, 85 עמ'.**

קובץ-שירים ראשון של המחברת העוסקת גם בכתיבת פרוזה.

◀ **שולמית בת אור, טוחנת רוח, עיתון 77, 2013, 76 עמ'.**

ספרה השלישי של המחברת. שירים קצרים, מחוברים לטבע ולאדמה, ערוכים על-פי סדר האלף-בית.

◀ **שירת הארה, כרמל, 2013, 175 עמ', עורך: אביתר שולמן.**

תרגומי שירים מן השירה הבודהיסטית העתיקה בתרגומו של עורך הספר.

◀ **דבורה חיץ, מכתב בבוקר, כרמל, 2013, 44 עמ'.**

ספר-שירים שני של המחברת לאחר הספר "והרוח פתחה לרגעים".

### ילדים

◀ **אברהם לוי בן יונה, השכן של הכלבה, ליאור כרמיאל, 2013.**

סיפורה של הכלבה בנבא מלווה באירורים מרהיבים של מריה גיבנר.

◀ **יהודית מליק-שירן, גבעת הגמדים, בת אור, 2013, 67 עמ'.**

מקום קסום הלוקח את הקורא למסע בין מילים וצלילים במפגש בין דמיון למציאות.

### כתבי-עת

◀ **המכון, מדע ותרבות בשפה ידידותית, מכון ויצמן למדע, ספטמבר 2013, 60 עמ'.**

כתב-עת בנושאי מדע ותרבות לסוגיה, פרי עטם של מדענים מדיסציפלינות שונות. עורך: יבשם עזגד.